

**ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

**Νεοφιλελευθερισμός και Ανισότητες. Ο Ρόλος τους στην
Οικονομική κρίση και Προοπτικές Ανάπτυξης.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρίνος Παυλάτος

ΑΜ: 0813Μ013

Επιβλέπων: Θεοφάνης Πάκος, Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2015

Σύνοψη

Για την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας, με τίτλο «Νεοφιλελευθερισμός και Ανισότητες. Ο Ρόλος τους στην Οικονομική Κρίση και Προοπτικές Ανάπτυξης» κινηθήκαμε με το εξής πλάνο :

Στο πρώτο κεφάλαιο διασαφηνίζονται οι έννοιες του φιλελευθερισμού και του νεοφιλελευθερισμού. Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τις ανισότητες, μέσα από το πρίσμα της Νεοκλασικής Σχολής, καθώς επίσης για την έννοια του οικονομικού προβλήματος, τον τέλειο ανταγωνισμό και τις αξιολογικές κρίσεις κατά Pareto. Στο επόμενο κεφάλαιο, θίγεται το ζήτημα της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος και στην φτώχεια. Γίνεται εμβάθυνση στη μέτρηση της ανισότητας, στους παράγοντες που την προκαλούν και στον κοινωνικά επιθυμητό βαθμό της ανισότητας. Επίσης, έχουμε τις θεωρίες των κλασικών, του Μαρξ και των νεοκλασικών για την διανομή του εισοδήματος. Ένα ακόμη μείζον θέμα αυτού του κεφαλαίου αποτελεί η φτώχεια, ενώ τέλος έχουμε τις ειδικές περιπτώσεις μελέτης της εισοδηματικής ανισότητας στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ελλάδα, στην Ε.Ε και στον υπόλοιπο κόσμο. Στο τέταρτο κεφάλαιο καταπιάνεται, με τις θεωρίες αναδιανομής όπως αυτές έχουν εκφραστεί ανά καιρούς από διάφορες οικονομικές Σχολές. Έτσι έχουμε τη θεωρία του ωφελιμισμού, του λιμπεραλισμού, του φιλελευθερισμού, την άριστη κατά Pareto αναδιανομή και την κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τις απόψεις καταξιωμένων οικονομολόγων σχετικά με το θέμα των ανισοτήτων. Οπότε, γίνεται αναφορά στον Kuznets, στο Sen, στον Reich, στον Piketty, στον Krugman και στον Stiglitz. Στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της εργασίας δίνονται ορισμένες προτάσεις σχετικά με την προσπάθεια επίλυσης αυτού του προβλήματος και τον ρόλο του κράτους απέναντι στο θέμα των ανισοτήτων, ενώ τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	5
1. Ο Φιλελευθερισμός και ο Νεοφιλελευθερισμός.....	6
1.1. Ο Φιλελευθερισμός.....	6
1.2 Νεοφιλελευθερισμός	9
2. Οι Ανισότητες μέσα από το πρίσμα της νεοκλασικής προσέγγισης των βασικών οικονομικών προβλημάτων.	11
2.1 Βασικά Οικονομικά Προβλήματα.....	11
2.2 Βασικές Παραδοχές της Νεοκλασικής Θεωρίας	13
2.3 Ο Τέλειος Ανταγωνισμός	16
2.4 Αξιολογικές Κρίσεις κατά Pareto.....	19
3. Ανισότητα στη Διανομή του Εισοδήματος και Φτώχεια.....	21
3.1 Διανομή του Εισοδήματος και Μέτρηση της Ανισότητας	21
3.2 Παράγοντες που προκαλούν Ανισότητα στη Διανομή του Εισοδήματος.....	23
3.3 Κοινωνικά επιθυμητός βαθμός Ανισότητας στη Διανομή του Εισοδήματος	24
3.4 Κλασική Θεωρία Διανομής.....	26
3.5 Marx για Διανομή και Ανισότητες.....	27
3.6 Νεοκλασική Διανομή.....	28
3.7 Η Φτώχεια και Τρόποι μέτρησής της	29
3.8 Μέτρα για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού	32
3.9 Ειδικές Περιπτώσεις Μελέτης.....	34
3.9.1 Εισοδηματική Ανισότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο.....	34
3.9.2 Εισοδηματική Ανισότητα στον Κόσμο	36
3.9.3 Η Εισοδηματική Ανισότητα στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΕ.....	38
3.10 Ο συντελεστής Gini.....	39
4. Θεωρίες Αναδιανομής.....	41
4.1 Ωφελισμός.....	41
4.2 Λιμπεραλισμός	43
4.3 Φιλελευθερισμός	45
4.4 Άριστη κατά Pareto Αναδιανομή	46
4.5 Κοινωνικά επιθυμητή Αναδιανομή.....	48
5. Το Θέμα των Ανισοτήτων στο Παγκόσμιο Επίκεντρο	50
5.1 Kuznets, Simon και Ανισότητες	50
5.2 Sen, Amartya και Ανισότητες	52
5.3 Ο Robert Reich για τις Ανισότητες	55
5.4 Thomas Piketty και Ανισότητες.....	58

5.5 Paul Krugman και Ανισότητες	61
5.6 Στίγκλιτς Τζόζεφ και Ανισότητες.....	63
6. Προτάσεις και προοπτικές για την καταπολέμηση των ανισοτήτων.....	67
6.1 Ο Ρόλος του Κράτους	67
6.1.1 Η Κοινωνική Πρόνοια	67
6.1.2 Ο Αρνητικός Φόρος Εισοδήματος – Προοδευτική Φορολόγηση.....	68
6.1.3 Οι Μεταβιβαστικές Πληρωμές σε Είδος	69
6.2 Παραδείγματα Κοινωνιών με Ισχυρό Αίσθημα Κοινωνικής Δικαιοσύνης και Μηδενικές Ανισότητες.....	70
6.2.1 Το παράδειγμα Mondragon	70
6.2.2 Τα παραδείγματα της Christiania και της Marinaleda.....	72
Συμπεράσματα	74
Βιβλιογραφία	77

Εισαγωγή

Το θέμα των οικονομικών ανισοτήτων απασχολεί διαχρονικά τις ανθρώπινες κοινωνίες ανά τον κόσμο, αλλά στην εποχή μας, την περίοδο της μεγάλης κρίσης, έχει πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

Συνεπώς, στην παρούσα εργασία, μελετήθηκαν και αναλύθηκαν διάφορες προσεγγίσεις σχετικά με την φύση του προβλήματος, την εξέλιξή του σε βάθος χρόνου, τις κοινωνικές και οικονομικές του συνέπειες και τη σχέση του με την κρίση.

Στην οικονομική επιστήμη η έννοια των ανισοτήτων χρησιμοποιείται για να δείξει τις διαφορές στα εισοδήματα των ανθρώπων. Ο υπολογισμός των ανισοτήτων γίνεται με διάφορους τρόπους και εργαλεία, αλλά ο πιο συνηθισμένος τρόπος είναι ο δείκτης Gini, που μπορεί να πάρει τιμές από το 0 (όταν δεν υπάρχουν ανισότητες) έως το 100 (όταν η διανομή του εισοδήματος είναι άνιση. Ένας ακόμη τρόπος που χρησιμοποιείται, είναι ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε εισοδηματικά κλιμάκια, από το πιο φτωχό 20% του πληθυσμού στο πιο πλούσιο 20%.

Σε αυτό το σημείο, και αφού εισέλθουμε στο κύριο μέρος της εργασίας αξίζει να τονίσουμε ότι σε όλες τις κοινωνίες παρατηρούνται ανισότητες. Ίσως και σε ορισμένες φάσεις αυτό να είναι και θεμιτό. Αλλά, γενικότερα παρατηρούμε ότι η κατάσταση των ανισοτήτων στις μέρες μας τείνει προς τον εκτροχιασμό.

Τέλος, ένα ερώτημα αυτής της εργασίας, που καλείται να απαντηθεί, είναι το αν η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών ανά τον κόσμο οξύνει τις ανισότητες, σε ποιο βαθμό και αν μπορεί να εφαρμοστεί κάποια εναλλακτική πολιτική.

Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι ανισότητες, δεν παρουσιάζονται μόνο στα εισοδήματα, αλλά και στην κοινωνία, στην παιδεία, στην υγεία, στις ευκαιρίες σταδιοδρομίας κλπ.

1. Ο Φιλελευθερισμός και ο Νεοφιλελευθερισμός

1.1. Ο Φιλελευθερισμός

Ο φιλελευθερισμός αποτελεί μια πολιτική φιλοσοφία ή κοσμοθεωρία, θεμελιωμένη στις ιδέες της ατομικής ελευθερίας και ατομικής ιδιοκτησίας¹. Αποτελεί την κύρια ιδεολογία της νεογέννητης αστικής τάξης κατά την εποχή του Διαφωτισμού και προτάσσει την αποδέσμευση της εκκλησίας από το κράτος, το τέλος της μοναρχίας, το αίτημα για δημοκρατία και ελευθερία του ατόμου. Οι φιλελεύθεροι ασπάζονται ένα ευρύ φάσμα απόψεων ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο κατανοούν τις αρχές αυτές, αλλά γενικά υποστηρίζουν ιδέες, όπως η διεξαγωγή ελεύθερων και δίκαιων εκλογών, τα πολιτικά δικαιώματα, η ελευθερία του Τύπου, η θρησκευτική ελευθερία, το ελεύθερο εμπόριο και η ιδιοκτησία².

Ο φιλελευθερισμός αποτέλεσε για πρώτη φορά μια διαφορετική και εξέχουσα πολιτική κίνηση κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, όπου και έγινε γνωστός μεταξύ των φιλοσόφων και οικονομολόγων εκείνης της εποχής του Δυτικού Κόσμου. Ο φιλελευθερισμός καθαίρεσε εγκαθιδρυμένες έννοιες της εποχής, όπως τα κληρονομικά προνόμια που πηγάζουν από τίτλους ευγενείας, την κρατική θρησκεία, την απόλυτη μοναρχία και την ελέω Θεού βασιλεία. Ο Τζων Λοκ, φιλόσοφος του 17^{ου} αιώνα, αποτέλεσε τον θεμελιωτή του φιλελευθερισμού, υποστηρίζοντας ότι κάθε άνθρωπος έχει το φυσικό δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία³ και σύμφωνα με το κοινωνικό συμβόλαιο, οι κυβερνήσεις δεν πρέπει να καταστρατηγούν τα δικαιώματα αυτά. Ο Λοκ ανέπτυξε την τότε ριζοσπαστική ιδέα ότι η κυβέρνηση απαιτεί την σύμπνοια των κυβερνωμένων η οποία απαιτείται να είναι συνεχώς παρούσα, για να παραμένει νόμιμη. Οι δυο πραγματείες του (1690) που υπήρξαν κείμενα με μεγάλη επιρροή, αποτελούν το θεμελιώδες κείμενο της φιλελεύθερης ιδεολογίας και περιγράφουν τις κύριες ιδέες του. Το γεγονός ότι με επιμονή υποστήριξε ότι η όποια νόμιμη κυβέρνηση δεν έχει υπερφυσική

¹ Russell, Bertrand (2000) [1945]. History of Western Philosophy. London: Routledge

² Kathleen G. Donohue (2007). Freedom from Want: American Liberalism and the Idea of Consumer (New Studies in American Intellectual and Cultural History. Johns Hopkins University Press

³ Stuart Hall, Bram Gieben (2003). Η Διαμόρφωση της Νεοτερικότητας. Εκδ. Σαββάλας. Αθήνα

βάση, υπήρξε μια απότομη ρήξη με τις τότε κυρίαρχες θεωρίες διακυβέρνησης. Με αυτόν τον τρόπο, οι Φιλελεύθεροι, αντιπαρατέθηκαν στον παραδοσιακό συντηρητισμό και επεδίωξαν την αντικατάσταση της απολυταρχίας ως τρόπου διακυβέρνησης με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και το κράτος δικαίου.

Η ανάπτυξη του φιλελευθερισμού συνεχίστηκε και το 18^ο αιώνα με τα ιδεώδη του Διαφωτισμού της εποχής αυτής. Ήταν μια περίοδος βαθιάς και ζωηρής πνευματικής ζωντάνιας κατά την οποία τέθηκαν σε αμφισβήτηση οι παλιές παραδόσεις και η οποία επηρέασε διάφορες ευρωπαϊκές μοναρχίες καθ' όλο το 18^ο αιώνα. Οι εξεγερμένοι της Ένδοξης Επανάστασης (1688, Αγγλία), της Αμερικανικής Επανάστασης (1783), τμήματα της Γαλλικής Επανάστασης (1789), όπως επίσης και άλλα φιλελεύθερα επαναστατικά κινήματα της εποχής, χρησιμοποίησαν την φιλελεύθερη φιλοσοφία για να δικαιολογήσουν την ένοπλη και βίαιη ανατροπή αυτού που θεωρούσαν ως τυραννική δεσποτεία.

Σε αντίθεση με την Αγγλία, η κατάσταση στη Γαλλία κατά το 18^ο αιώνα χαρακτηρίστηκε από τη συνέχιση του φεουδαλισμού και της απολυταρχίας. Ιδέες που προκαλούσαν το status quo, συχνά υφίσταντο βίαιη καταστολή. Οι περισσότεροι φιλόσοφοι του Γαλλικού Διαφωτισμού ήταν προοδευτικοί, κατά τη φιλελεύθερη έννοια και πρέσβευαν την αναμόρφωση του γαλλικού συστήματος διακυβέρνησης με στόχο τις περισσότερο συνταγματικές και φιλελεύθερες κατευθύνσεις.

Μια από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες εκείνης της εποχής αποτέλεσε ο Βαρόνος Μοντεσκιέ, ο οποίος συνέγραψε σειρά εργασιών με μεγάλη απήχηση στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, στις οποίες περιλαμβάνονται «Οι Περσικές Επιστολές» (1717) και «το Πνεύμα των Νόμων» (1748). Η τελευταία είχε μεγάλη επιρροή τόσο στη Γαλλία όσο και στο εξωτερικό. Ο Μοντεσκιέ τοποθετήθηκε υπέρ ενός συστήματος συνταγματικής διακυβέρνησης, της διατήρησης των πολιτικών ελευθεριών και του Νόμου, και της ιδέας ότι οι πολιτικοί θεσμοί όφειλαν να απηχούν στις κοινωνικές και γεωγραφικές πτυχές κάθε κοινότητας. Βασιζόμενος στη Δεύτερη Πραγματεία της Διακυβέρνησης του Τζον Λοκ, υποστήριζε ότι οι εκτελεστικές, νομοθετικές

και δικαστικές λειτουργίες της κυβέρνησης πρέπει να ανατίθενται σε διαφορετικούς φορείς. Έδωσε επίσης έμφαση στη σημασία μιας εύρωστης διαδικασίας του νόμου, η οποία θα περιλαμβάνει το δικαίωμα στη δίκη, το τεκμήριο της αθωότητας και την αναλογικότητα στην αυστηρότητα της ποινής.

Οι ιδέες του φιλελευθερισμού επηρέασαν τους κλασικούς οικονομολόγους. Ο κλασικός φιλελευθερισμός ωρίμασε πριν και μετά τη Γαλλική Επανάσταση στη Βρετανία και ήταν βασισμένος στις ακόλουθες αρχές: κλασικά οικονομικά, ελεύθερο εμπόριο, κυβέρνηση με ελάχιστες δυνατές παρεμβάσεις, ελάχιστη δυνατή φορολόγηση και ισοσκελισμένος προϋπολογισμός. Η φιλοσοφία αυτή εμφανίστηκε ως απάντηση στη Βιομηχανική Επανάσταση και την αστικοποίηση του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Οι κλασικοί φιλελεύθεροι ήταν αφοσιωμένοι στον ατομικισμό, την ελευθερία και τα ίσα δικαιώματα. Οι κύριες φιλελεύθερες επιρροές του 19^{ου} ήταν ο Άνταμ Σμιθ και οι κλασικοί οικονομολόγοι, ο Τζέρεμι Μπένθαμ και ο Τζον Στιούαρτ Μιλ.

Το βιβλίο του Άνταμ Σμιθ, «Ο Πλούτος των Εθνών», το οποίο δημοσιεύθηκε το 1776, παρείχε τις περισσότερες οικονομικές ιδέες, τουλάχιστον μέχρι την δημοσίευση του βιβλίου του Τζον Στιούαρτ Μιλ «Αρχές» το 1848. Ο Σμιθ ανέλυσε την υποκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας, τα αίτια των τιμών και της διανομής του πλούτου, καθώς και τις πολιτικές που θα έπρεπε το κράτος να ακολουθήσει για να μεγιστοποιηθεί ο πλούτος⁴.

Ο Σμιθ έγραψε ότι όσο η προσφορά, η ζήτηση, οι τιμές και ο ανταγωνισμός παρέμεναν ελεύθερα από κυβερνητικές παρεμβάσεις, η επιδίωξη των προσωπικών υλικών συμφερόντων θα ήταν αυτή που, μέσω της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών με σκοπό το κέρδος, θα μεγιστοποιούσε τον πλούτο μιας κοινωνίας και όχι ο αλτρουισμός. Ένα «αόρατο χέρι» καθοδηγεί τα άτομα και τις εταιρείες να εργαστούν προς το καλό του έθνους ως ακούσια συνέπεια των προσπαθειών τους να μεγιστοποιήσουν το προσωπικό τους όφελος. Αυτό παρείχε και μια ηθική δικαιολόγηση για τη συσσώρευση πλούτου η οποία νωρίτερα θεωρούνταν αμαρτωλή από μερικούς.

⁴ Stuart Hall, Bram Gieben (2003). Η Διαμόρφωση της Νεοτερικότητας. Εκδ. Σαββάλας. Αθήνα

Η κύρια έμφαση του ήταν στο όφελος του ελεύθερου εσωτερικού και διεθνούς εμπορίου, το οποίο υποστήριζε ότι μπορούσε να αυξήσει τον πλούτο μέσω της εξειδίκευσης της παραγωγής. Επίσης αντιτάχθηκε στους εμπορικούς περιορισμούς, στην παραχώρηση μονοπωλίων από το κράτος, στις εργατικές ενώσεις και τα εμπορικά σωματεία. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να είναι περιορισμένη στην εθνική άμυνα, στα δημόσια έργα και στη διαχείριση της δικαιοσύνης, χρηματοδοτούμενη από φόρους βασισμένους στο εισόδημα.

1.2 Νεοφιλελευθερισμός

Ο Νεοφιλελευθερισμός εμπνεύστηκε από τις ιδέες των οικονομολόγων του Φρίντριχ φον Χάγιεκ (1899-1992), Λούντβιχ Χάινριχ φον Μίζες (1881-1973) και του Μίλτον Φρίντμαν (1912-2006). Η βασική τους θέση ήταν η μείωση του οικονομικού ρόλου του κράτους και η απόρριψη κάθε κεντρικής, κρατικής ρύθμισης της οικονομίας.

Η κρατική παρέμβαση, σύμφωνα τους Νεοφιλελεύθερους, περιορίζει την «ιδιωτική πρωτοβουλία» και επομένως την οικονομική ανάπτυξη. Με βάση αυτό το επιχείρημα προβάλλεται η αντίληψη για ελάχιστο κράτος. Το κράτος θα πρέπει να διασφαλίζει την τάξη και το κατάλληλο περιβάλλον για την άσκηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το κράτος, κατά συνέπεια, θα πρέπει να αποσυνδεθεί από τομείς της οικονομίας που παραδοσιακά ανήκαν σ' αυτό, όπως η παιδεία, η υγεία, οι μεταφορές, τα δημόσια έργα, οι υποδομές, η ενέργεια, η στρατιωτική βιομηχανία.

Οι θεωρητικοί του νεοφιλελευθερισμού προτείνουν επίσης την εξάλειψη του «κράτους πρόνοιας», την απορρύθμιση του συστήματος της κοινωνικής προστασίας και την αποδόμηση ολόκληρου του πλέγματος θεσμικής προστασίας εξαρτημένης εργασίας.

Την κριτική της απορρύθμισης, η οποία βασίζεται στην αποτυχία των αγορών, εκφράζουν χαρακτηριστικά οι νομπελίστες οικονομολόγοι Πολ

Κρούγκμαν και Τζόζεφ Στίγκλιτς⁵. Οι κύκλοι μεγάλων υφέσεων που εμφανίστηκαν ιστορικά στο σύγχρονο καπιταλισμό θεωρούνται από πολλούς οικονομολόγους ως απόδειξη της μη αποδοτικής κατανομής πόρων από τον μηχανισμό της αγοράς, μια μη αποδοτική κατανομή που μπορεί να διατηρείται για παρατεταμένες χρονικές περιόδους. Ο νεοφιλελευθερισμός, με την έννοια των νεοκλασικών οικονομικών συνδέεται από αρκετούς μαρξιστές διανοητές με την γενικότερη μετάβαση του καπιταλισμού σε νέο στάδιο, αυτό του ολοκληρωτικού καπιταλισμού. Ο μοντέρνος ακαδημαϊκός αντίλογος εκφράζεται κυρίως από τη νεοκεϋνσιανή θεωρία, που υποστηρίζει περισσότερο κρατικό παρεμβατισμό και αύξηση των δαπανών σε περιπτώσεις οικονομικών κρίσεων.

⁵ Stiglitz, Joseph (2002). Globalization and Its Discontents. W. W. Norton & Company.

2. Οι Ανισότητες μέσα από το πρίσμα της νεοκλασικής προσέγγισης των βασικών οικονομικών προβλημάτων.

2.1 Βασικά Οικονομικά Προβλήματα

Η διαιωνιζόμενη στενότητα αγαθών, υπηρεσιών και παραγωγικών συντελεστών αποτελεί βάση του *οικονομικού προβλήματος* (*economic problem*) και τον λόγο για την ύπαρξη της οικονομικής επιστήμης⁶. Ειδικότερα, η νεοκλασική οικονομική θεωρία, εστιάζει την σκέψη της για κάθε κοινωνία γύρω από τέσσερα βασικά ζητήματα, (α) την κατανομή των μέσων παραγωγής, (β) την διανομή, (γ) την πλήρη απασχόληση και τη νομισματική σταθερότητα και (δ) την αναπαραγωγή και την ανάπτυξη.

Όσον αφορά την κατανομή των μέσων παραγωγής, το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι αυτά κρίνονται, σχεδόν πάντα, ανεπαρκή για την κάθε κοινωνία, ώστε να καλύψουν τις ολοένα και αυξανόμενες ανάγκες των μελών της. Συνεπώς, το ζήτημα που ανακύπτει είναι το πώς θα κατανεμηθούν τα περιορισμένα μέσα, ώστε να παραχθούν, με ελαχιστοποιημένο κόστος, τα αγαθά και οι ποσότητές τους, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της ικανοποίησης των καταναλωτών της εκάστοτε κοινωνίας.

Από την άλλη, το ζήτημα της διανομής, αν και έπεται της παραγωγικής διαδικασίας, είναι εξίσου σημαντικό με αυτό της κατανομής των μέσων παραγωγής, επειδή εξετάζει τον τρόπο διανομής του τελικού προϊόντος στην κοινωνία και τους καταναλωτές. Εκτός του ότι αν όλη αυτή η διαδικασία είναι κοινωνικά επιθυμητή ή άριστη με κάποιο κριτήριο, υπάρχουν και κάποια άλλα ερωτήματα που προκύπτουν για την διανομή του τελικού προϊόντος, όπως το από ποιόν αποφασίζεται η διανομή, το πώς αλλά και με ποιόν τρόπο.

Αναφορικά με τρίτο ζήτημα, το ζήτημα της πλήρους απασχόλησης, από την στιγμή που η ανθρώπινη εργασία αποτελεί ένα βασικό μέσο παραγωγής, η μερική αξιοποίησή της αποτελεί πολυτέλεια και απίστευτη σπατάλη πόρων για την κάθε κοινωνία. Επιπροσθέτως, η νομισματική σταθερότητα επιδιώκεται για να παραμείνει σταθερό το γενικό επίπεδο τιμών και ως εκ τούτου, να παραμένει σταθερή η αγοραστική δύναμη των καταναλωτών.

⁶ Γεώργιου Χρ. Κώττη & Αθηνάς Πετράκη – Κώττη. Σύγχρονη Μικροοικονομική (β' Έκδοση). Εκδόσεις Ε. Μπένου. Αθήνα. 2005.

Τέλος, αναφορικά με το ζήτημα της αναπαραγωγής και της ανάπτυξης, δεν αρκεί σε κάθε κοινωνία να παράγει για την τρέχουσα περίοδο για να ικανοποιούνται τα μέλη της, αλλά θα πρέπει αυτό να μπορεί να το κάνει και για κάθε επόμενη περίοδο. Είναι αναγκαίο λοιπόν, να πρέπει να προνοεί και να φροντίζει να ανανεώνονται σε κάθε περίοδο τα μέσα παραγωγής της, ώστε να μπορεί να παράγει και μελλοντικά για την ικανοποίηση των μελών της κοινωνίας της.

Μετά από μια πρώτη ανάλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων της νεοκλασικής θεωρίας, γίνεται η εξαγωγή και διαπίστωση ενός πρώτου συμπεράσματος. Συμπερασματικά λοιπόν, γίνεται αντιληπτό, ότι τα ζητήματα της κατανομής των μέσων παραγωγής και της διανομής σχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο των οικονομικών ανισοτήτων, για τον λόγο τον οποίο η κατανομή και η διανομή στην ουσία σημαίνουν ένα << μοίρασμα >>. Σαφώς και ο βαθμός που αυτό το << μοίρασμα >> μπορεί να κριθεί ως δίκαιο ή άδικο επηρεάζει και σε έναν άλλο βαθμό το επίπεδο των οικονομικών ανισοτήτων.

Προφανώς όμως, η κατανομή των μέσων παραγωγής και η διανομή δεν αποτελούν ταυτόσημες έννοιες. Η κατανομή των μέσων παραγωγής αποτελεί διαχείριση, καθώς εξετάζει το πώς θα διαμοιράσει στην παραγωγική διαδικασία, με τον πλέον πιο αποδοτικό τρόπο τα μέσα παραγωγής, ελαχιστοποιώντας το κόστος ενώ παράλληλα προσπαθεί να μεγιστοποιήσει τα κέρδη και τα οφέλη για τα μέλη της κάθε κοινωνίας. Είναι αυτονόητο, δε, ότι τα μέλη της κάθε κοινωνίας κατέχουν εξ αρχής τα μέσα παραγωγής, και με αυτά επιθυμούν να στηρίξουν την παραγωγή των αγαθών.

Από την άλλη η διανομή εξετάζει το είδος καθώς και την ποσότητα του αγαθού που καρπώνεται το κάθε μέλος της κοινωνίας. Σε αυτό το σημείο, μιλάμε για «μοίρασμα», που σχετίζεται αρκετά με την προηγούμενη κατάσταση της κατανομής. Γενικά, ανάλογα με τα μέσα που διαθέτει ένα μέλος της κοινωνίας ως συνεισφορά κατά τη διαδικασία της παραγωγής, παίρνει και το μερίδιο του προϊόντος που του αναλογεί. Βεβαίως, κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητως απόλυτο, καθώς η συνάρτηση παραγωγής διαθέτει πολλές μεταβλητές, όπως αντίστοιχα και ο τρόπος διανομής.

Επίσης, αυτό που διεγείρει ιδιαίτερα τον ενδιαφέρον, μετά το πέρας αυτών των δυο διαδικασιών, της κατανομής των μέσων παραγωγής και της διανομής του προϊόντος, μπορεί να επιτευχθεί η παρατήρηση για την ύπαρξη ή την μη ύπαρξη ανισοτήτων στην κάθε κοινωνία. Άξιο αναφοράς επίσης, αποτελεί το γεγονός ότι οι ανισότητες σχετίζονται και με την προϋπάρχουσα της κατανομής, την κατάσταση κατοχής των μέσων παραγωγής από τα μέλη μιας κοινωνίας, αλλά και από τον τρόπο διανομής στα μέλη μιας κοινωνίας, του τελικού προϊόντος, δηλαδή του αποτελέσματος της παραγωγής. Άρα, οι ανισότητες δηλαδή, είναι αρκετά πιθανό να προϋπάρχουν της παραγωγικής διαδικασίας και να διαμορφώνονται, είτε να εντείνονται – είτε να εξασθενούν, μετά από αυτήν, ανάλογα με τον τρόπο διανομής στα μέλη μιας κοινωνίας.

Τέλος, θα ήταν δόκιμο, μετά τα βασικά προβλήματα της νεοκλασικής θεωρίας, να γίνει μιας μορφής ανάλυση ορισμένων βασικών παραδοχών της, ώστε να επιτευχθεί η περαιτέρω εμβάθυνση στις αιτίες και στις συνέπειες των οικονομικών ανισοτήτων.

2.2 Βασικές Παραδοχές της Νεοκλασικής Θεωρίας

Οι βασικές παραδοχές της νεοκλασικής θεωρίας αφορούν τον τρόπο που είναι οργανωμένες οικονομικά και πολιτικά οι σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες. Η νεοκλασική θεωρία, δέχεται την έννοια του πλουραλισμού στην κατανομή της εξουσίας και την έννοια του ανταγωνισμού στον οικονομικό και πολιτικό τομέα. Οι παραδοχές αυτές αποτελούν το κοινωνιολογικό υπόβαθρο της θεωρίας.

Οι πλουραλιστές⁷ υποστηρίζουν ότι στις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες (α) η πολιτική εξουσία είναι ευρύτατα κατανεμημένη, (β) υπάρχει συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ ομάδων, και (γ) νέες ομάδες αναδύονται συνέχεια. Οι πολιτικές αποφάσεις είναι αποτέλεσμα συνεχούς ανταγωνισμού και διαπραγματεύσεων μεταξύ των ομάδων. Παρ' όλο που η πολιτική εξουσία δεν είναι κατανεμημένη με ίσο τρόπο, καμία ομάδα δεν έχει το μονοπώλιο της εξουσίας. Υπάρχουν άλλωστε σημαντικές διαφορές μεταξύ πεδίων πολιτικής:

⁷ Alan R. Ball & B. Guy Peters. *Modern Politics and Government*. Magmillan Press LTD. London. 2000

μια ομάδα μπορεί να είναι ισχυρή σε ένα πεδίο, αλλά σχετικά ανίσχυρη σε άλλο. Τα περισσότερα μέλη ανήκουν σε διάφορες ομάδες οι οποίες δεν είναι κλειστές και η συμμετοχή στη μία δεν αποκλείει τη συμμετοχή και σε άλλες. Οι ηγεσίες των διαφόρων ομάδων αλληλεπιδρούν με τρόπο που, σε γενικές γραμμές, προωθεί τη συναινετική συνύπαρξη και εξασφαλίζει την πολιτική σταθερότητα. Με άλλα λόγια, υπάρχει συναίνεση στο επίπεδο των ελίτ. Η επίλυση των συγκρούσεων γίνεται συνήθως με τρόπο βίαιο και με τη βοήθεια διαδικαστικών μηχανισμών όπως οι εκλογές.

Συνεπώς λοιπόν, αυτές οι διάφορες μικρές εξουσίες, αποτελούν την κρατική εξουσία, της οποίας βασική αποστολή αποτελεί η διαφύλαξη του ανταγωνισμού, ο οποίος πρέπει να διατηρείται σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής επειδή αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του οικονομικού πεδίου.

Σε αυτό το πεδίο ο ανταγωνισμός⁸ αυτός διασφαλίζεται με διάφορους θεσμούς. Οι σημαντικότεροι εξ αυτών είναι ο θεσμός της ελεύθερης συναλλαγής, ο θεσμός της ελεύθερης επιχείρησης και ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία αναγνωρίζεται και προστατεύεται από το κράτος. Επίσης αν σε όλα αυτά προστεθούν και κάποιες ακόμη βασικές υποθετικές συνθήκες ο ανταγωνισμός γίνεται τέλειος. Στην πραγματικότητα, ο τέλειος ανταγωνισμός είναι το τέλειο τεχνικό εργαλείο που έχουν στα χέρια τους, οι νεοκλασικοί κυρίως, αλλά και οι υπόλοιποι οικονομολόγοι για να ερμηνεύσουν τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα γύρω τους.

Ωστόσο, θεωρείται ορθόν να γίνουν αναφορές σε ορισμένες από αυτές τις βασικές υποθέσεις, όπως η ύπαρξη πολλών παραγωγών και καταναλωτών στην αγορά του κάθε αγαθού και μέσου παραγωγής, έτσι ώστε κανείς να μην μπορεί να επηρεάζει προς όφελός του τις τιμές τους. Επίσης στην αγορά, επικρατούν κάθε στιγμή συνθήκες τέλειας πληροφόρησης τόσο για τους καταναλωτές, όσο και για τους παραγωγούς. Επίσης ισχύει η απόλυτη διαιρετότητα τόσο των αγαθών, όσο και των μέσων παραγωγής καθώς και άλλες παρόμοιες υποθέσεις.

⁸ Δημόσια Οικονομική (Τόμος 1). *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*. Δ.Π. Καράγιωργας. Εκδ. Παπαζήση. Αθήνα. 1979

Για τη νεοκλασική θεωρία η κοινωνία εν γένει, συνεπώς και η αστική κοινωνία, προκύπτει ως το άθροισμα και μόνον των μεμονωμένων ατόμων προικισμένων από τη φύση με ορισμένους οικονομικούς σκοπούς που επιδιώκουν ορθολογικά, ως *homines economici*. Ο καταναλωτής ως καταναλωτής επιδιώκει και πραγματοποιεί τη μεγιστοποίηση του οφέλους του μέσω της ορθολογιστικής επιλογής των καταλλήλων ποσοτήτων των αγαθών που καταναλώνει, ο εργάτης τη μεγιστοποίηση του οφέλους του μέσω της ορθολογιστικής κατανομής του χρόνου του σε χρόνο εργασίας και ελεύθερο χρόνο και ο καπιταλιστής ως καπιταλιστής τη μεγιστοποίηση του κέρδους του μέσω του ορθολογιστικού προσδιορισμού της ποσότητας που θα παράγει και θα προσφέρει. Η ορθολογιστική επιδίωξη αυτών των σκοπών συνίσταται στην πραγματοποίησή τους με τη χρησιμοποίηση όσο το δυνατόν λιγότερων μέσων⁹.

Όπως προαναφέρθηκε, ουδείς κατέχει αξιοσημείωτη δύναμη σε σχέση με τους άλλους γύρω του, ως εκ τούτου ουδείς μπορεί να επιβληθεί οικονομικά επί των υπολοίπων και οι τιμές διαμορφώνονται στην αγορά από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και όχι από τη θέληση του μεμονωμένου ατόμου.

Οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης αποτελούν συνισταμένες των προτιμήσεων μεμονωμένων ατόμων. Σε αυτό το σημείο, γίνεται αντιληπτό βάσει στοιχειώδους λογικής ότι μπορεί να ασκηθεί δριμεία κριτική στο συνολικό δημιούργημα του τέλει ανταγωνισμού. Η εξουσία γενικότερα και η οικονομία πιο ειδικά, σαφώς και δεν είναι τόσο κατακερματισμένη και ασφαλώς κάποιοι κατέχουν παραπάνω δύναμη και μπορούν να επιβληθούν έναντι των υπολοίπων. Για αυτόν ακριβώς το λόγο γίνεται και συζήτηση σε παγκόσμιο επίπεδο πλέον για το θέμα των οικονομικών ανισοτήτων. Τα μονοπώλια και τα μονοψώνια αποτελούν μια πραγματικότητα, που δείχνει ότι δεν υπάρχουν πάντα πολλοί παραγωγοί και καταναλωτές. Επιπλέον, η πληροφόρηση σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι τέλεια. Μάλιστα, η τέλεια πληροφόρηση και η ενημέρωση δεν επιδιώκονται σχεδόν ποτέ, επειδή αυτοί που καταφέρνουν και παίρνουν στα χέρια τους παραπάνω εξουσία

⁹ Γιώργος Σταμάτης. *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία. (β' Τόμος)*. Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα. 1985

συχνά επιθυμούν να την ελέγξουν για την εξυπηρέτηση των ιδίων συμφερόντων τους. Ενώ, προφανώς δεν ισχύει η απόλυτη διαιρετότητα των αγαθών και των μέσων παραγωγής.

Παρά την όλη αυτή αρνητική κριτική σε βάρος του τέλειου ανταγωνισμού, αξίζει να σημειωθεί ότι αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των οικονομολόγων, ασχέτως αν τα συμπεράσματα της θεωρίας του τέλειου ανταγωνισμού έχουν διαψευστεί εμπειρικά διότι η αγορά δεν μπορεί από μόνη της να παράγει και να δίνει λύσεις στα βασικά προβλήματα της οικονομίας. Αποδεδειγμένα, δεν πετυχαίνει ούτε στην κατανομή των μέσων παραγωγής, ούτε στη διανομή, δεν μπορεί να εγγυηθεί την πλήρη απασχόληση και τη νομισματική σταθερότητα και ούτε κατορθώνει την ανάπτυξη. Τέλος, η αδυναμία της όλης θεωρίας για ασφαλή συμπεράσματα έχει αναγνωριστεί από την παγκόσμια κοινότητα των νεοκλασικών οικονομολόγων.

Κατά τον ίδιο τρόπο, ο πολιτικός ανταγωνισμός, που αποτελεί τη μια εκ των τριών παραδοχή της νεοκλασικής θεωρίας, στις πλουραλιστικές κοινωνίες δίνει κοινωνικά επιθυμητές λύσεις καθώς κανένα μέλος της κοινωνίας δεν μπορεί να θεωρητικά να επιβληθεί έναντι των υπολοίπων. Οι θεσμοί μάλιστα της δημοκρατίας και της ελεύθερης και καθολικής ψηφοφορίας, διασφαλίζουν τη λειτουργία του πολιτικού ανταγωνισμού. Και εδώ σίγουρα θα μπορούσε να ασκηθεί κάποια κριτική, από τη στιγμή κιόλας που φαινομενικά όλα τα άτομα μιας κοινωνίας είναι ίσα, αλλά παρά ταύτα παρατηρείται ύπαρξη ανισοτήτων.

2.3 Ο Τέλειος Ανταγωνισμός

Σύμφωνα με τη νεοκλασική ή τη φιλελεύθερη άποψη, ο μηχανισμός της αγοράς επιτυγχάνει την αποτελεσματική χρησιμοποίηση των πόρων¹⁰. Δηλαδή, οδηγεί στην παραγωγή των αγαθών που επιθυμούν περισσότερο οι καταναλωτές και αυτό το εξασφαλίζει με τον πιο φτηνό τρόπο. Η θέση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση του τέλειου ανταγωνισμού (perfect competition) στις αγορές προϊόντων και συντελεστών παραγωγής. Οι τέλεια

¹⁰ Ιωάννης Σ. Βαβούρας & Γεώργιος Α. Μανωλάς. *Εισαγωγή στις Μακροοικονομικές Έννοιες*. Εκδ. Παπαζήση. Αθήνα. (2006)

ανταγωνιστικές αγορές¹¹ (perfectly competitive markets) προϋποθέτουν μια σειρά από συνθήκες, οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι οι εξής :

- Η πληθώρα αγοραστών και πωλητών (αγαθών ή συντελεστών παραγωγής) δεν διαθέτει τόσο μεγάλο όγκο προσφοράς ή ζήτησης, ώστε να ελέγχουν τις αγορές και να επηρεάζουν μόνοι τους τις τιμές. Οι αγοραστές και οι πωλητές, στις τέλεια ανταγωνιστικές αγορές διαθέτουν τόσο μικρή δύναμη, ώστε κανένας μόνος του δεν μπορεί να ρυθμίζει τις τιμές. Έτσι, αναγκάζονται να δέχονται τις τιμές που προσδιορίζονται στην αγορά, είναι δηλαδή λήπτες τιμών.
- Οι παραγωγοί και οι καταναλωτές αποφασίζουν έχοντας άμεση και πλήρη πληροφόρηση όσον αφορά τις συνθήκες της αγοράς. Οι καταναλωτές και οι παραγωγοί αποφασίζουν γνωρίζοντας τις τιμές, το κόστος, τις ποσότητες, τις χρήσεις και τις ιδιότητες των αγαθών.
- Κάθε αγαθό χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια. Κατά τη γνώμη των καταναλωτών, το αγαθό που προσφέρεται από έναν παραγωγό είναι ακριβώς το ίδιο με το αντίστοιχο αγαθό που του προσφέρει κάποιος άλλος ανταγωνιστής του. Για αυτό το λόγο οι καταναλωτές δεν μπορούν να προτιμήσουν το προϊόν ενός συγκεκριμένου παραγωγού.
- Κάθε κλάδος οικονομικής δραστηριότητας χαρακτηρίζεται από ελευθερία των επιχειρήσεων να εισέρχονται και να εξέρχονται από αυτόν.
- Οι παραγωγικοί συντελεστές χαρακτηρίζονται από πλήρη διακλαδική και γεωγραφική κινητικότητα.
- Τόσο οι παραγωγοί όσο και οι καταναλωτές συμπεριφέρονται ορθολογικά. Οι μεν παραγωγοί επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση του κέρδους τους, οι δε καταναλωτές τη μεγιστοποίηση της ευημερίας τους.

Σύμφωνα λοιπόν με τη νεοκλασική θεώρηση, το σύστημα του τέλει ανταγωνισμού επιλύει κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τα οικονομικά προβλήματα των κοινωνιών. Συνεπώς, η παρέμβαση κάποιας άλλης δύναμης, όπως είναι το κράτος, στη λειτουργία της αγοράς, θα είχε σαν αποτέλεσμα την απομάκρυνση από την αποτελεσματική αντιμετώπιση των

¹¹ Παντελής Παντελίδης. *Εισαγωγή στη Μικροοικονομική Θεωρία*. Πειραιάς. (2003)

οικονομικών προβλημάτων, δηλαδή την μείωση της αποτελεσματικότητας του οικονομικού συστήματος.

Κατά αυτόν τον τρόπο, θεμελιώθηκε από τους νεοκλασικούς η αρχή του Adam Smith περί *ασράτου χεριού* (invisible hand), που διατυπώθηκε στο έργο του << Ο Πλούτος των Εθνών >> (The Wealth of Nations) που εκδόθηκε το 1776. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, κάθε άτομο, επιδιώκοντας την προαγωγή του δικού του συμφέροντος είναι σαν να καθοδηγείται από ένα αόρατο χέρι για να προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά από ότι όταν έχει πράγματι την πρόθεση να το προωθήσει. Ο οικονομικός ρόλος του κράτους στο πλαίσιο του τέλει ανταγωνισμού είναι ουδέτερος. Σκοπός του κράτους είναι απλώς να κατοχυρώνει τις προϋποθέσεις του ανταγωνισμού.

Μέσα σε αυτή την ιδεατή πλασμένη κατάσταση του οικονομικού περιβάλλοντος αποτελεί φυσικό επακόλουθο η επίτευξη του πρώτου βασικού οικονομικού στόχου, της άριστης δηλαδή κατανομής των μέσων παραγωγής. Τα μέσα παραγωγής, που είναι περιορισμένα για κάθε κοινωνία, κατανέμονται με τέτοιον τρόπο και παράγονται τελικά τα επιθυμητά αγαθά στις επιθυμητές ποσότητες με όσον πιο δυνατό μικρότερο κόστος. Παρουσιάζεται φαινομενικά μια άριστη κατάσταση.

Αυτή η φαινομενικά άριστη κατάσταση πρέπει με κάποιον τρόπο να ελέγχεται. Ο πιο δημοφιλής τρόπος σύμφωνα με τους νεοκλασικούς οικονομολόγους είναι το κριτήριο του Ιταλού οικονομολόγου Vilfredo Pareto, ενός εκ των θεμελιωτών της νεοκλασικής σκέψης. Με το κριτήριο αριστοποίησης¹² του ο Pareto υποστηρίζει ότι μια κατάσταση είναι άριστη, αν καμιά μεταβολή της δεν θα μπορούσε να βελτιώσει τη θέση ενός μέλους της κοινωνίας, χωρίς να επηρεάσει με αρνητικό τρόπο τη θέση κάποιου άλλου. Όσο λοιπόν διάφορες αλλαγές της κατάστασης βελτιώνουν τη θέση κάποιων μελών της κοινωνίας, χωρίς να βλάπτουν κανέναν, τόσο αυτή η κατάσταση εξακολουθεί να μη θεωρείται άριστη. Όταν κάποια στιγμή, με τις αλληπάλληλες μεταβολές, χειροτερέψει η θέση κάποιου μέλους της κοινωνίας,

¹² Hugh Gravelle & Ray Rees. *Μικροοικονομική*. Επιμέλεια : Γιάνης Βαρουφάκης. Τρίτη Έκδοση. Εκδ. Gutenberg. Αθήνα. (2011)

τότε η κατάσταση θεωρείται αυτόματα άριστη και η συγκεκριμένη, όπως και καμία άλλη αλλαγή δεν πρέπει να πραγματοποιηθεί. Η διαγραμματική απεικόνιση του κριτηρίου αριστοποίησης του Pareto παρουσιάζεται με το γνωστό διάγραμμα – κουτί του Edgeworth¹³.

2.4 Αξιολογικές Κρίσεις κατά Pareto

Δεδομένου ότι οι έννοιες της κατά Pareto αποτελεσματικότητας και της ανωτερότητας κατά Pareto χρησιμοποιούνται ευρύτατα, είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι ενσωματώνουν ένα σύνολο αξιολογικών κρίσεων, που κάθε άλλο είναι παρά ηθικά και πολιτικά ουδέτερες.

Ανεξαρτησία της Διαδικασίας

Όταν περιορίζουμε την προσοχή μας στις διαφορές μεταξύ κατανομών, έχουμε ήδη ενσωματώσει την ισχυρή αξιολογική κρίση ότι δεν έχει καμία σημασία η διαδικασία με την οποία επιτυγχάνεται μια συγκεκριμένη κατανομή. Παραδείγματος χάριν, δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη αν ο μηχανισμός κατανομής, ο οποίος παράγει την κατανομή, είναι ένας μηχανισμός που επιτρέπει στα άτομα να πάρουν τις αποφάσεις τους ή τους υπαγορεύει τι πρέπει να πράξουν με την εργασία τους ή ποιους συνδυασμούς αγαθών πρέπει να καταναλώσουν. Πολλοί θα υποστήριζαν ότι ένας μηχανισμός κατανομής των πόρων, όπως είναι η οικονομία της αγοράς ή μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, δεν θα πρέπει να κρίνεται με μοναδικό κριτήριο τις κατανομές τις οποίες παράγει.

Ατομικισμός

Βάσει των κριτηρίων Pareto, το μόνο χαρακτηριστικό μιας κατανομής που έχει σημασία είναι οι επιδράσεις της κατανομής στις ωφέλειες που αποκομίζουν τα άτομα μέλη της κοινωνίας. Καμία σημασία, αυτή καθαυτή, δεν έχει παραδείγματος χάριν, το αν ένα δεδομένο προϊόν παράγεται από μια μεγάλη ή από πολλές μικρές επιχειρήσεις, ή αν οι επιχειρήσεις είναι ιδιωτικές ή κρατικές. Η οργάνωση της παραγωγής έχει σημασία για τους σκοπούς της

¹³ Γεωργίου Χριστ. Κώππη & Αθηνά Πετράκη – Κώππη. *Μικροοικονομική: Θεωρία και Εφαρμογές*. Εκδ. Σμπίλλιας. Αθήνα. (1993)

κοινωνικής ευημερίας μόνο στο βαθμό που επηρεάζει τις ωφέλειες των ατόμων.

Μη πατερναλισμός

Το γεγονός ότι οι αξιολογήσεις των κατανομών γίνονται με αποκλειστική αναφορά στις συναρτήσεις ωφελείας των ατόμων σημαίνει ότι γίνεται δεκτό ότι τα άτομα είναι οι καλύτεροι κριτές της ευημερίας τους. Πρόκειται για μια ισχυρή αξιολογική κρίση, την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι δεν είναι διατεθειμένοι να υιοθετήσουν σε όλες τις συνθήκες.

Φιλανθρωπία

Τα κριτήρια Pareto μεροληπτούν υπέρ μιας έννοιας εξατομικευμένου ανθρώπου, καθώς μια αύξηση της ωφελείας που αποκομίζει ένα άτομο, όταν οι υπόλοιποι ούτε ωφελούνται ούτε ζημιώνονται, θεωρείται ότι είναι μια κοινωνική βελτίωση. Η μεροληψία αυτή, υπέρ του ατομικισμού μπορεί, εκ πρώτης όψεως, να ξενίζει, αλλά δεν σημαίνει ότι είναι καθολικά αποδεκτή. Απαιτεί, λόγου χάριν, να θεωρείται κοινωνική πρόοδος η αύξηση της ωφελείας ενός μεγιστάνα ακόμα και όταν η υπόλοιπη κοινωνία δεν ωφελείται καθόλου, όσο πάμπτωχα και αν είναι τα υπόλοιπα μέλη της.

3. Ανισότητα στη Διανομή του Εισοδήματος και Φτώχεια

Ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους της αποκαλούμενης *Χαμένης Γενιάς* των Αμερικανών λογοτεχνών, ο Φράνσις Σκοτ Φιτζέραλντ (1896 – 1940), είχε κάποτε γράψει σε ένα από τα πολλά επιτυχημένα μυθιστορήματά του : «Αφήστε με να σας πω κάτι για τους πολύ πλούσιους ανθρώπους. Είναι διαφορετικοί από εσάς και από εμένα». Το χάσμα αυτό λοιπόν, ανάμεσα στον πλούσιο και τον φτωχό αποτελεί ένα γοητευτικό και συναρπαστικό αντικείμενο μελέτης – τόσο για τον πολύ πλούσιο ή τον άνετο πλούσιο όσο και για τον φτωχό που μοχθεί να τα βγάλει πέρα αλλά και όπως επίσης για όλα τα μέλη μιας σύγχρονης οικονομίας.

3.1 Διανομή του Εισοδήματος και Μέτρηση της Ανισότητας

Στα οικονομικά, υπάρχουν τρεις έννοιες που σχετίζονται με τη διανομή του εισοδήματος¹⁴ : (α) η ποσοτική διανομή που αναφέρεται στη διανομή του συνολικού εισοδήματος μεταξύ των νοικοκυριών ανεξάρτητα από την προέλευση του ή τα χαρακτηριστικά των ατόμων, (β) η λειτουργική διανομή που αναφέρεται στη διανομή του εισοδήματος ανάλογα με την πηγή προέλευσής του (μισθοί, κέρδη, τόκοι κλπ.) και (γ) η διανομή του εισοδήματος μεταξύ διαφόρων ομάδων νοικοκυριών (π.χ. νοικοκυριά με επικεφαλής άνδρες ή γυναίκες, άτομα διαφόρων ηλικιών, κατοίκους διαφόρων περιοχών κλπ.). Συνήθως με τον όρο διανομή του εισοδήματος, όταν δεν υπάρχει άλλος προσδιορισμός, νοείται η ποσοτική διανομή μεταξύ νοικοκυριών. Άξιο αναφοράς σχετικά με τη διερεύνηση της διανομής του εισοδήματος είναι ότι εξετάζεται το μέρος του εισοδήματος που λαμβάνεται από τα νοικοκυριά και όχι μεμονωμένα από ένα άτομο που μπορεί λόγω χάριν να έχει μηδενικό εισόδημα και να είναι μέλος ενός νοικοκυριού με σχετικά υψηλό εισόδημα.

Η μέτρηση της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος επιτυγχάνεται με διάφορους τρόπους, ο περισσότερο γνωστός από τους οποίους είναι η χρήση

¹⁴ Γεώργιου Χρ. Κώππη & Αθηνάς Πετράκη – Κώππη. Σύγχρονη Μικροοικονομική (β' Έκδοση). Εκδόσεις Ε. Μπένου. Αθήνα. 2005.

της καμπύλης Lorenz και του συντελεστή Gini. Για την διαμόρφωση της καμπύλης Lorenz χρησιμοποιείται η εισοδηματική κλίμακα για την ομάδα νοικοκυριών που εξετάζεται. Ξεκινώντας την ανάλυση από τα χαμηλότερα εισοδήματα, χωρίζονται τα νοικοκυριά σε τάξεις που συνήθως είναι πέντε, η κάθε μία από τις οποίες περιλαμβάνει το 20% των νοικοκυριών της ομάδας. Στη συνέχεια υπολογίζεται το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος που λαμβάνεται από κάθε μια από τις τάξεις αυτές, καθώς και το συσσωρευμένο ποσοστό που λαμβάνεται από κάθε τάξη και τις κατώτερες από αυτήν τάξεις. Για να φανεί η μέτρηση της εισοδηματικής ανισότητας με πιο παραστατικό τρόπο είναι χρήσιμο ένα αριθμητικό παράδειγμα.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η περίπτωση που με βάση μια υποθετική διανομή του εισοδήματος έχει χωριστεί ο πληθυσμός των νοικοκυριών σε πέντε εισοδηματικές τάξεις και έχει υπολογιστεί το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος που λαμβάνεται από κάθε τάξη. Γίνεται αντιληπτό ότι στην περίπτωση αυτή, το 20% των νοικοκυριών με το χαμηλότερο εισόδημα, λαμβάνει το 3% του συνολικού εισοδήματος, ενώ το επόμενο 20% λαμβάνει το 7% του εισοδήματος κ.ο.κ. Κατά συνέπεια το 40% του πληθυσμού με το χαμηλότερο εισόδημα λαμβάνει το 10% του εισοδήματος, το 60% (20% + 20%) λαμβάνει το 30% (3% + 7% + 20%) του εισοδήματος, το 80% λαμβάνει το 60% του εισοδήματος κ.ο.κ.

Εισοδηματικές τάξεις	Ποσοστό συνολικού εισοδήματος κάθε τάξης (%)	Ποσοστό του συνολικού εισοδήματος σε αυτή και όλες τις χαμηλότερες τάξεις (%)
Φτωχότερο 20% των νοικοκυριών (χαμηλότερη εισοδηματική τάξη)	3	3
Επόμενο 20% των νοικοκυριών	7	10
Επόμενο 20% των νοικοκυριών	20	30
Επόμενο 20% των νοικοκυριών	30	60
Πλουσιότερο 20% των νοικοκυριών (υψηλότερη εισοδηματική τάξη)	40	100

Πίνακας 1 – Διανομή Εισοδήματος Ομάδας Νοικοκυριών (Πηγή Γεώργιου Χρ.Κώττη & Αθηνάς Πετράκη – Κώττη. Σύγχρονη Μικροοικονομική (β' Έκδοση). Εκδόσεις Ε. Μπένου. Αθήνα. 2005.)

Τα άνωθεν δεδομένα μπορούν να μεταφερθούν σε ένα διάγραμμα, γνωστό ως η καμπύλη Lorenz. Η ανισότητα στη διανομή του εισοδήματος μετριέται, επίσης και με τον συντελεστή Gini. Θεωρητικά η τιμή του συντελεστή Gini μπορεί να κυμανθεί μεταξύ του μηδέν, που σημαίνει απόλυτη ισότητα στη διανομή του εισοδήματος και του ενός που σημαίνει απόλυτη ανισότητα. Πρακτικά, η τιμή του συντελεστή αυτού κυμαίνεται μεταξύ των δυο ακραίων αυτών τιμών, και όσο πιο κοντά είναι στη μονάδα τόσο πιο άνιση είναι η θεωρητική διανομή του εισοδήματος. Ο συντελεστής Gini χρησιμοποιείται για διαχρονικές συγκρίσεις στην ίδια χώρα και για συγκρίσεις μεταξύ χωρών.

3.2 Παράγοντες που προκαλούν Ανισότητα στη Διανομή του Εισοδήματος

Πολλοί είναι οι παράγοντες που διαχρονικά έχουν παρατηρηθεί στην σφαίρα της παγκόσμιας οικονομίας και ευθύνονται για τις ανισότητες στη διανομή του εισοδήματος, οι κυριότεροι δε από αυτούς είναι το διαφορετικό επίπεδο ικανοτήτων και εκπαίδευσης των διαφόρων ατόμων, καθώς τα άτομα με περισσότερες ικανότητες ή εκπαίδευση απολαμβάνουν υψηλότερα εισοδήματα. Επίσης η ανισότητα στη διανομή του υλικού πλούτου, η δύναμη της αγοράς, οι προτιμήσεις των ατόμων σχετικά με το είδος της εργασίας που είναι διατεθειμένα να αναλάβουν (π.χ. δύσκολη, δυσάρεστη ή επικίνδυνη εργασία συνδέεται με υψηλότερες απολαβές, ενώ η εύκολη ή η ευχάριστη εργασία συνδέεται με χαμηλότερες απολαβές) , οι ώρες εργασίας, η διάθεση για ανάληψη επιχειρηματικών κινδύνων, οι κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, τυχαία συμβάντα (π.χ. τυχαία γνωριμία που έχει ως αποτέλεσμα πολύ καλή ευκαιρία σταδιοδρομίας) ή αρνητικά γεγονότα που έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση ή στέρηση εισοδήματος.

Επίσης, ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να αποτελέσει αιτία για ανισότητα στη διανομή εισοδήματος είναι και οι διακρίσεις που υπάρχουν μεταξύ ατόμων με διαφορετικά χαρακτηριστικά φυλής, φύλου, εθνικότητας, τόπου προέλευσης κ.λπ. Οι διακρίσεις αυτές επηρεάζουν τις ευκαιρίες απασχόλησης των ατόμων όχι μόνο άμεσα αλλά και έμμεσα, λόγω διαφορετικών ευκαιριών για εκπαίδευση, διαφορετικού προσανατολισμού των ατόμων κ.λπ.

Ένας παράγοντας που έχει αυξήσει την ανισότητα σε πολλές χώρες κατά τις τελευταίες δεκαετίες είναι οι σημαντικές αλλαγές που έχουν γίνει στη ζήτηση των επιχειρήσεων για προσωπικό. Η ζήτηση για προσωπικό με υψηλή εκπαίδευση και εξειδίκευση έχει αυξηθεί σημαντικά, ιδιαίτερα σε ορισμένους κλάδους, ενώ λόγω του αυτοματισμού και των ριζικών αλλαγών στη τεχνολογία ή στη ζήτηση για προσωπικό με χαμηλή εκπαίδευση και χωρίς ή με μικρή ειδίκευση έχει μειωθεί. Οι αλλαγές αυτές έχουν προκαλέσει διεύρυνση των μισθολογικών διαφορών και μεγαλύτερη ανισότητα.

3.3 Κοινωνικά επιθυμητός βαθμός Ανισότητας στη Διανομή του Εισοδήματος

Οι απόψεις, όσον αφορά τον βαθμό ανισότητας που πρέπει να επιδιώκεται σε μια κοινωνία διαφέρουν σημαντικά, αναλόγως με την πολιτικοοικονομική φιλοσοφία του κανενός. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται μια συμφωνία ότι η απόλυτη ισότητα στη διανομή του εισοδήματος δεν είναι απόλυτα δυνατή ούτε επιθυμητή. Όπως είδαμε και άνωθεν, το κάθε άτομο εργάζεται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, διαφορετικές ικανότητες και βαθμούς εξειδίκευσης. Αν υπήρχε απόλυτα ίση διανομή του εισοδήματος θα μειώνονταν σημαντικά τα κίνητρα για εργασία, αποταμίευση, επένδυση κ.λπ. και κανένας δεν θα ήταν διατεθειμένος να ασχοληθεί με εργασίες που δεν είναι ευχάριστες. Δεν τίθεται θέμα λοιπόν επιλογής μεταξύ πλήρους ισότητας και ανισότητας, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η επιλογή ανάμεσα στην περισσότερη ή λιγότερη ανισότητα.

Το θέμα της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος εξετάζεται συνήθως από πλευράς κοινωνικής δικαιοσύνης και οικονομικής αποτελεσματικότητας. Το ποια διανομή του εισοδήματος θεωρείται κοινωνικά δίκαιη, εναπόκειται στις προσωπικές εκτιμήσεις του καθενός και δεν αποτελεί αντικείμενο οικονομικής ανάλυσης.

Όσον αφορά την οικονομική αποτελεσματικότητα, οι πιο πολλοί οικονομολόγοι συμφωνούν ότι η μείωση των ανισοτήτων στη διανομή του εισοδήματος με τη φορολόγηση των υψηλότερων εισοδημάτων και του πλούτου, και τη μεταφορά πόρων στις χαμηλότερες εισοδηματικές ομάδες, αμβλύνει τα κίνητρα για περισσότερη εργασία, αποταμίευση και επένδυση,

που έχει σαν αποτέλεσμα μικρότερο συνολικό προϊόν και χαμηλότερη οικονομική αποτελεσματικότητα.

Υποστηρίζεται ότι η άμβλυση των κινήτρων θα υπάρξει τόσο για εκείνους που θα φορολογηθούν για να συγκεντρωθούν πόροι που θα μεταφερθούν στους οικονομικά αδύνατους, αφού κάθε επιπρόσθετη προσπάθεια θα επιφέρει μικρότερο όφελος, όσο και για εκείνους προς τους οποίους θα γίνει η μεταφορά πόρων αφού θα μειωθεί η ανάγκη για μεγαλύτερη προσπάθεια. Μάλιστα, έχει υποστηριχθεί ότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών σε μια χώρα, πέρα από κάποιο λογικό σημείο μπορεί να επιφέρει μείωση των εσόδων του κράτους επειδή η μείωση των κινήτρων έχει ως αποτέλεσμα μικρότερο εγχώριο προϊόν και εισόδημα.

Επιπλέον, στο σύγχρονο καπιταλιστικό οικονομικό περιβάλλον, η αύξηση των φορολογικών συντελεστών σε μια οικονομία με σκοπό τη μείωση της ανισότητας μπορεί να προκαλέσει μετακίνηση του πλούτου και της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε άλλες χώρες με πιο ευνοϊκό φορολογικό καθεστώς, και συνεπώς μπορεί να προκαλέσει δυσμενείς επιπτώσεις στις προοπτικές ανάπτυξής της.

Άξιο αναφοράς αποτελεί επίσης το γεγονός ότι η εξαιρετικά μεγάλη ανισότητα που παρατηρείται στη διανομή του εισοδήματος σε μια κοινωνία αφήνει λίγο εισόδημα στη πλειοψηφία του λαού, εμποδίζει τις επενδύσεις στην εκπαίδευσή του κ.λπ. και επηρεάζει αρνητικό το ηθικό του και τη συναισθηματική του διάθεση, με αποτέλεσμα, τη χαμηλότερη παραγωγικότητα στην οικονομία.

Τέλος, η σχέση μεταξύ της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος και της οικονομικής αποτελεσματικότητας αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένων αναλύσεων, χωρίς όμως να μπορεί να διαπιστωθεί εμπειρικά. Επίσης, υπάρχουν διαφορετικές για το κατά πόσο αξίζει να υπάρξει μεγαλύτερη οικονομική αποτελεσματικότητα σε μια κοινωνία σε βάρος της κοινωνικής δικαιοσύνης ή και το αντίστροφο. Σε μεγάλο βαθμό παρατηρείται συμφωνία μεταξύ των επιστημόνων ότι η πρόκληση για την κάθε κοινωνία είναι η επίτευξη του μείγματος εκείνου της φορολόγησης των υψηλότερων εισοδημάτων και της κοινωνικής προστασίας με το οποίο εξασφαλίζεται ένα

ανεκτό επίπεδο διαβίωσης για όλα τα μέλη της μιας κοινωνίας, χωρίς εκ τούτου να δημιουργούνται σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στα κίνητρα για εργασία, αποταμίευση, επένδυση κ.λπ. Για αυτό το λόγο, έχουν προταθεί διάφορα προγράμματα που αποσκοπούν στην εξασφάλιση ενός κατώτατου εισοδήματος για όλους δίχως όμως να υπάρχουν δυσμενείς επιδράσεις στα κίνητρα.

3.4 Κλασική Θεωρία Διανομής

Το πρόβλημα της διανομής έχει απασχολήσει διαχρονικά σημαντικούς οικονομολόγους και διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης. Η κλασική σχολή ξεκινά από την παραγωγή, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίο μοιράζεται το τελικό προϊόν στην κοινωνία και μεταξύ των τριών τάξεων, των εργατών, των κεφαλαιοκρατών και των γαιοκτημόνων.

Ο Adam Smith¹⁵ στην θεωρία του για την διανομή, ασπάζεται ότι πηγή πλεονάσματος είναι η ανθρώπινη εργασία, με τον κεφαλαιούχο που έχει διαθέσει κεφάλαια στην παραγωγή, να παίρνει μερίδιο από αυτή, με τη μορφή κέρδους. Για τον Adam Smith, ο μισθός, το κέρδος και η γαιοπρόσοδος αποτελούν τις τρεις αρχικές πηγές κάθε εισοδήματος. Αν και ο Adam Smith δεν διατύπωσε ολοκληρωτικά μια ικανοποιητική θεωρία για τον καθορισμό των μισθών, των κερδών και της γαιοπροσόδου, μελέτησε διεξοδικά το ζήτημα αυτό. Όσον αφορά με τον καθορισμό της αμοιβής των συντελεστών αυτών, θεωρεί ότι υπάρχουν τα φυσικά επίπεδά τους, που παρουσιάζουν μια ποικιλομορφία ανάλογα με τον πλούτο και την μεγέθυνση της κάθε οικονομίας. Τέλος, αναφορικά με τους μισθούς, επισημαίνει ότι ένας άνθρωπος πρέπει πάντα να ζει με την εργασία του και ο μισθός του πρέπει τουλάχιστον να επαρκεί για την συντήρηση του.

Ο David Ricardo¹⁶, θεωρούσε πως το κυρίαρχο θέμα της οικονομικής επιστήμης είναι η διανομή του παραγόμενου εισοδήματος μεταξύ των κύριων κοινωνικών τάξεων, δηλαδή των εργατών, των κεφαλαιούχων και των

¹⁵ Smith, Adam (1911), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, I, J. M. Dent " Everyman's ". London

¹⁶ Ricardo, David (1953), *On the Principles of Political Economy and Taxation*, in *The Works and Correspondance of David Ricardo*, P. Sraffa & M. Dobb

γαιοκτημόνων. Τα κεντρικά θέματα που εξετάζει ο Ricardo είναι ο τρόπος διανομής του εισοδήματος μεταξύ διαφόρων τάξεων και το πώς θα εξελιχθεί η διανομή του εισοδήματος στο μέλλον. Το *υπόδειγμα σιτηρών* (corn model) αποτελεί την πρώτη προσέγγιση του Ricardo στην ανάλυση του προβλήματος της διανομής.

Σε γενικές γραμμές, ο Ricardo, αναφορικά με τη διαδικασία διανομής, περιέγραψε μια κατάσταση σύμφωνα με το πώς πίστευε ότι θα έπρεπε να είναι, αλλά και σύμφωνα με το πώς ήταν πράγματι, σε ένα βαθμό, η κατάσταση εκείνη την εποχή, μιας και μιλάμε για αγροτικές κοινωνίες. Τονίζεται δε, ιδιαίτερα η σημασία του ρόλου του κεφαλαιοκράτη στη διαδικασία της παραγωγής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτός αποκομίζει υπερβολικά οφέλη από τη διανομή του τελικού προϊόντος.

Συμπερασματικά, για την διανομή κατά την κλασική σχολή παρατηρείται μια αρμονία. Λίγο πολύ, ο καθένας παίρνει αυτό που δίνει και δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια για αδικίες και ανισότητες.

3.5 Marx για Διανομή και Ανισότητες

Ο Karl Marx¹⁷ έχει επηρεαστεί από τις ιδέες των κλασικών. Όμως για τον Marx, στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, δύο μόνο μορφές εισοδημάτων μπορούν να υπάρχουν κατά βάση. Ο εργατικός μισθός και η υπεραξία. Ο τόκος, το κέρδος και η γαιοπρόσοδος αποτελούν μέρη της υπεραξίας.

Παρόλο που δανείζεται το σκελετό της θεωρίας του από τους κλασσικούς και τον Ricardo, ο Marx δεν θεωρεί ότι υπάρχει αρμονία στη διαδικασία διανομής, αλλά ανισότητες και αδικίες.

Ο πολυσχιδής Γερμανός φιλόσοφος και οικονομολόγος, διατηρεί τον διαχωρισμό των τάξεων, αλλά ερμηνεύει τη διανομή ανάμεσα στην εργατική και κεφαλαιοκρατική τάξη με βάση τις κοινωνικές σχέσεις εκμετάλλευσης, που κυριαρχούν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Ευαγγελίζεται, ότι ύστερα από μια φάση αρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, τεχνολογικών μεταβολών

¹⁷ Marx, Karl (1887), *Capital*, Foreign Languages Publishing House, 1956, London.

και θεσμικών αλλαγών, η εξουσία διάθεσης και ο έλεγχος χρήσης πάνω στα μέσα παραγωγής περιέχεται στους κεφαλαιοκράτες. Οι εργάτες που είναι άμεσοι παραγωγοί, βρίσκονται ξαφνικά ξεκομμένοι από τους φυσικούς όρους της εργασίας τους. Συνεπώς, αναγκάζονται για να ζήσουν, να πουλούν την εργασία τους σαν εμπόρευμα στους κεφαλαιοκράτες. Αυτό βέβαια το εμπόρευμα, δηλαδή η εργατική δύναμη, σύμφωνα με τον Karl Marx, είναι το μοναδικό που παράγει αξία μεγαλύτερη από εκείνη, που χρειάζεται για να παραχθεί το ίδιο. Εδώ βρίσκεται η βάση της θεωρίας της υπεραξίας. Ο κεφαλαιοκράτης, πληρώνει στους εργάτες μόνο την αξία, που απαιτείται για την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης. Την επιπλέον αξία, δηλαδή την υπεραξία, που παράγουν οι εργάτες, την ιδιοποιείται και την καρπώνεται ο ίδιος καθώς αυτή αποτελεί και την πηγή των κερδών του.

Με βάση τον Marx, ο λόγος των καθαρών κερδών προς τους μισθούς στην οικονομία, δείχνει τον βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από τους κεφαλαιοκράτες γεγονός που αποτελεί μια σημαντική και ρεαλιστική παρατήρηση. Είναι γνωστό επίσης, ότι από τον λόγο του κέρδους του επιχειρηματία προς τον μισθό του εργαζομένου, ανακύπτει το μέγεθος της οικονομικής ανισότητας μεταξύ αυτών των δυο παραγόντων της κοινωνίας. Με απλά λόγια, το μέγεθος της οικονομικής ανισότητας σε μια κοινωνία δείχνει ουσιαστικά το βαθμό εκμετάλλευσης των φτωχών από τους πλούσιους.

Τέλος, είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί, πώς είναι λάθος για κάποιον να κρίνει τον Marx προκατειλημμένα με βάση τη δική του ιδεολογική προσέγγιση και να μην εστιάσει στην εύστοχη επιστημονική του ματιά, καθότι ο Marx θίγει σύγχρονα ζητήματα που ακόμη απασχολούν τους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο. Το ίδιο ισχύει και για τους David Ricardo και Adam Smith.

3.6 Νεοκλασική Διανομή

Αναφορικά με την προσέγγιση του ζητήματος της διανομής από τους Νεοκλασικούς, δείχνουν ότι δεν δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Τη σχολή της νεοκλασικής σκέψης δεν την ενδιαφέρει τόσο ο τρόπος διανομής του εισοδήματος ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και υπό ποιους θεσμούς καθορίζεται αυτό. Οι νεοκλασικοί δεν αναγνωρίζουν τον αυστηρό διαχωρισμό

των τάξεων και την ύπαρξη δεδομένων καθοριστικών θεσμών. Το αντικείμενο ενδιαφέροντός τους και μελέτης τους είναι η αγορά και η όσο το δυνατόν περισσότερο αποδοτική της λειτουργία.

Οι οικονομολόγοι της νεοκλασικής σχολής, στη θεωρία διανομής, δείχνουν επηρεασμένοι από τους κλασικούς ενώ ενσωμάτωσαν και τις προσεγγίσεις τους για τη “χρησιμότητα”. Ο William Stanley Jevons¹⁸ στην θεωρία του για την γαιοπρόσοδο ακολουθεί πιστά την παράδοση του Ricardo, ενώ και για τον μισθό αποδέχεται την κλασική άποψη. Ο τόκος, ερμηνεύεται βάσει της οριακής παραγωγικότητας και συνδέεται με το χρόνο που χρειάζεται το κεφάλαιο για να αποδώσει.

Ο Alfred Marshall¹⁹ θεωρεί ότι οι συντελεστές της παραγωγής μπορεί να καταταγούν στις κατηγορίες εργασία, κεφάλαιο, φύση και οργάνωση επιχείρησης. Το εθνικό εισόδημα αποτελεί το εισόδημα των φορέων των συντελεστών. Οι τιμές των συντελεστών παραγωγής εξαρτώνται από τη ζήτηση και την προσφορά τους. Η ζήτηση του κάθε συντελεστή, μαζί με αυτόν της εργασίας, προέρχεται από τη ζήτηση για το αγαθό που παράγεται με τη βοήθειά του, εξαρτώμενο δηλαδή από την παραγωγικότητα του. Το κέρδος συνιστά πληρωμή για την επιχειρηματική ικανότητα η οποία μακροχρόνια καθορίζεται από το κόστος παραγωγής.

Εξέλιξη της νεοκλασικής θεωρίας για τη διανομή είναι η θεωρία της *οικονομικής παραγωγικότητας* στον καθορισμό των αμοιβών των υπηρεσιών των συντελεστών παραγωγής, με πρωτοπόρο τον John Bates Clark. Η σχετική θεωρία²⁰ εξηγεί ότι το κεφάλαιο και η εργασία θα χρησιμοποιηθούν έως ότου το οριακό έσοδο από τη χρησιμοποίηση καθενός συντελεστή, θα είναι ίσο με το οριακό του κόστος.

3.7 Η Φτώχεια και Τρόποι μέτρησής της

Ο μεγάλος ειρηνιστής και φιλόσοφος, Μαχάτμα Γκάντι, είχε πει κάποτε ότι η φτώχεια είναι η πιο θανατηφόρα μορφή βίας. Αναλογιζόμενοι, αυτή την

¹⁸ Jevons W. S. (1871) , The Theory of Political Economy, Penguin, 1970.

¹⁹ Marshall A. (1890), Principles of Economics, 9th, variorum edition, 1961

²⁰ Clark J. B. 1899. The Philosophy of Wealth.

άποψη, μπορούμε να αντιληφθούμε τις τεράστιες ανισότητες που υπάρχουν στους ανθρώπους σε παγκόσμιο επίπεδο. Έννοια που σχετίζεται με το θέμα διανομής του εισοδήματος είναι και η έκταση της *φτώχειας* σε μια κοινωνία. Η φτώχεια μπορεί να έχει (α) *απόλυτο περιεχόμενο* (absolute poverty) , δηλαδή φτωχοί είναι οι στερούμενοι των βασικών μέσων επιβίωσης και (β) *σχετικό περιεχόμενο* (relative poverty), δηλαδή ο χαρακτηρισμός φτωχοί σε σχέση με τους άλλους.

Τα κριτήρια που στηρίζονται στο απόλυτο εισόδημα ορίζουν ένα κατώτατο επίπεδο εισοδήματος και στη συνέχεια εκτιμούν τον αριθμό ή το ποσοστό των νοικοκυριών ή ατόμων που βρίσκονται κάτω από αυτό το κατώφλι. Τα κριτήρια αυτά είναι χρήσιμα για τον προσδιορισμό της έκτασης της φτώχειας στην κοινωνία. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται το απόλυτο όριο φτώχειας και ο δείκτης φτώχειας.

Το *απόλυτο όριο φτώχειας* αποτελεί ένα μέτρο του αναγκαίου για την επιβίωση εισοδήματος. Το αναγκαίο για την επιβίωση εισόδημα μεταβάλλεται τόσο διαχρονικά όσο και γεωγραφικά. Συνήθως ορίζεται ως εκείνο το επίπεδο εισοδήματος, του οποίου τα νοικοκυριά δαπανούν τα $\frac{2}{3}$ μέχρι τα $\frac{3}{4}$ για την ικανοποίηση των βασικών τους αναγκών διαβίωσης. Αξιοσημείωτο ότι μετά τον προσδιορισμό του απόλυτου ορίου φτώχειας, το μέγεθος αυτό μεταβάλλεται μόνο προκειμένου να προσαρμοστεί στις μεταβολές των τιμών και δεν επηρεάζεται από τις μεταβολές του μέσου ή του διάμεσου εισοδήματος της κατανάλωσης του συνολικού πληθυσμού. Στην περίπτωση που αυτές οι μεταβολές λαμβάνονται υπόψη, ο συγκεκριμένος δείκτης εκφράζει το σχετικό όριο φτώχειας.

Ο δείκτης φτώχειας στηρίζεται στο απόλυτο όριο της φτώχειας και χρησιμοποιεί δύο παραμέτρους, τον σχετικό αριθμό των φτωχών στην κοινωνία και την έκταση της φτώχειας τους. Ο δείκτης αυτός αναπτύχθηκε από τον Amartya Sen²¹.

Σημαντικός δείκτης που χρησιμοποιείται από τη Eurostat για την εκτίμηση των ανισοτήτων όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος είναι ο δείκτης *κινδύνου σχετικής οικονομικής επισφάλειας ή κινδύνου φτώχειας*. Ως κίνδυνος

²¹ Sen A. K., (1992), *Inequality Re – Examined*, Oxford University Press, Oxford

σχετικής φτώχειας ορίζεται το ποσοστό του πληθυσμού το οποίο έχει διαθέσιμο εισόδημα χαμηλότερο από το κατώφλι του κινδύνου φτώχειας, το οποίο ορίζεται ως το 60% του διάμεσου διαθέσιμου εισοδήματος όλων των νοικοκυριών. Συνήθως, αυτό υπολογίζεται μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις.

Άξιο αναφοράς, σε αυτό το σημείο αποτελεί το *χρηματικό όριο της φτώχειας*, το οποίο ορίζεται ως το 60% του διάμεσου εισοδήματος, το οποίο υπολογίζεται με βάση τον πληθυσμό, ταξινομημένο με αυξητική σειρά εισοδήματος και χωρίζεται σε δυο ίσα μέρη, με το 50% να διαθέτει λιγότερο και το 50% περισσότερο της διαμέσου. Συνεπώς, οι φτωχοί έχουν εισόδημα λιγότερο από το 60% του διάμεσου εισοδήματος.

Σύμφωνα με την έκθεση της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας το χρηματικό όριο της φτώχειας για το 2005 διαμορφώνεται στο ετήσιο ποσό των 5.649,78 € ανά άτομο και σε 11.864,54 € για νοικοκυριά με δυο ενήλικες και δυο παιδιά κάτω των 14 ετών.

Έτσι, το 2004 στην Ελλάδα το 19,6% του πληθυσμού διέμενε σε νοικοκυριά με ετήσιο εισόδημα χαμηλότερο από τα προαναφερθέντα όρια. Αυτό, σε απόλυτους αριθμούς, μεταφράζεται σε περίπου δυο εκατομμύρια άτομα ή 832.456 νοικοκυριά.

Στον παρακάτω πίνακα (πίνακας 3), αναγράφεται η εξέλιξη των ορίων της φτώχειας ανάμεσα στα έτη 1995 και 2006.

Στην περίοδο αυτή το ποσοστό δεν έχει μειωθεί και είναι σταθερά πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ – 15 κατά 3 – 5 μονάδες. Από τα στοιχεία της Eurostat η Ελλάδα με ποσοστό 21% συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών με τα μεγαλύτερα ποσοστά φτώχειας στην ΕΕ των 27 και μόνο η Λετονία παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό (23%). Ενώ, είναι η πρώτη μεταξύ των 15.

Πίνακας 3. Εξέλιξη του ορίου φτώχειας σε ευρώ στην Ελλάδα 1995 – 2006.

(πηγή Eurostat)

Έτος	Μονομελές Νοικοκυριό (ετήσιο ποσό σε €)	Νοικοκυριό με 2 ενήλικες και 2 παιδιά κάτω των 14 ετών (ετήσιο ποσό σε €)
1995	5125	5560
1996	3279	5806
1997	3585	7404
1998	3847	8070
1999	3810	8061
2000	4154	8723
2001	4569	8964
2002		
2003	4082	10087
2004	5907	11143
2005	5649	11864
2006	5910	12411

3.8 Μέτρα για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

Σε αυτό το σημείο, θεωρείται λογικό να αναφερθούν επιγραμματικά ορισμένα μέτρα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που μπορεί αυτή να επιφέρει. Γίνεται λόγος για μέτρα που αποσκοπούν στη μείωση της ανεργίας και την ενίσχυση της απασχόλησης καθώς και χρήση προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής βοήθειας για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου εισοδήματος σε όσους δεν έχουν την δυνατότητα να εργαστούν.

Πιο συγκεκριμένα, στις σύγχρονες κοινωνίες, η προσπάθεια για την αντιμετώπιση του προβλήματος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού περιλαμβάνει ενέργειες σε τρεις βασικούς τομείς: α) Μέτρα για

την καταπολέμηση της ανεργίας και την ενίσχυση της απασχόλησης των ατόμων που είναι άνεργα ή απειλούνται από ανεργία. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται προγράμματα για την προώθηση της απασχόλησης των ατόμων αυτών (π.χ. παροχή επιδοτήσεων στις επιχειρήσεις για την απασχόληση μακροχρόνια ανέργων, νέων χωρίς επαγγελματική εμπειρία, ατόμων με ειδικές ανάγκες ή παροχή επιχορηγήσεων σε άτομα των ομάδων αυτών να ξεκινήσουν δικές τους μικρές επιχειρήσεις), προγράμματα παροχής επαγγελματικής κατάρτισης, προγράμματα ψυχολογικής στήριξης, επαγγελματικού προσανατολισμού, πληροφόρησης και άλλων παρόμοιων ενεργειών. β) Προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου εισοδήματος σε περίπτωση προσωρινής ανεργίας, αναπηρίας ή αποχώρησης από την εργασία λόγω ηλικίας. γ) Προγράμματα κοινωνικής βοήθειας για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου εισοδήματος ή βοήθειας σε είδος για άτομα που δεν δικαιούνται παροχές κοινωνικής ασφάλισης.

Προφανώς, η μορφή των άνωθεν προγραμμάτων καθώς και η κάλυψη που παρέχουν μπορούν να διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Από οικονομικής άποψης αυτό που έχει σημασία είναι τα προγράμματα αυτά να έχουν τέτοια διαμόρφωση ώστε να μην επηρεάζονται αρνητικά τα κίνητρα για εργασία. Σε ορισμένες χώρες της ΕΕ, όπως η Δανία και η Γερμανία, κατά το παρελθόν τα προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής βοήθειας παρείχαν τέτοια κάλυψη ώστε πολλά άτομα χωρίς ή με μικρή ειδίκευση είχαν κίνητρο να αποφεύγουν να απασχοληθούν ή να ενταχθούν σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης.

Κατά τα τελευταία χρόνια όμως έχουν γίνει αναθεωρήσεις των προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας, εξ αιτίας των νεοφιλελεύθερων μέτρων λιτότητας που εφαρμόστηκαν, με αποτέλεσμα να τεθούν προϋποθέσεις και περιορισμοί ώστε να δημιουργηθεί πίεση σε άτομα που μπορούν να εργαστούν, να δεχθούν θέσεις εργασίας που τους προσφέρονται από τους οργανισμούς που είναι αντίστοιχοι του εγχώριου ΟΑΕΔ ή να ενταχθούν σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Μελέτες που έχουν διεξαχθεί σε ορισμένες από τις χώρες αυτές έδειξαν ότι η αναθεώρηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των ατόμων που εγγράφονταν για λήψη επιδομάτων ανεργίας ή βοηθημάτων κοινωνικής βοήθειας.

3.9 Ειδικές Περιπτώσεις Μελέτης

Σε αυτό το σημείο, θεωρείται ορθόν να αναφερθούν ορισμένες περιπτώσεις μελέτης των εισοδηματικών ανισοτήτων στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ελλάδα και την Ευρώπη και τέλος στον Κόσμο.

3.9.1 Εισοδηματική Ανισότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο

Έστω ότι τοποθετούνται σε μια σειρά όλες οι οικογένειες της οικονομίας σύμφωνα με το ετήσιο εισόδημά τους. Έπειτα, οι οικογένειες διαιρούνται σε τέσσερις ομάδες, το κατώτερο $\frac{1}{4}$, το επόμενο τέταρτο, το τρίτο τέταρτο και το υψηλότερο τέταρτο. Ο πίνακας 4 παρουσιάζει τα εισοδηματικά κλιμάκια για καθεμία από τις ομάδες αυτές στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2002. Επίσης παρουσιάζει το κατώτερο 10% και το ανώτερο 10%.

Όταν οι οικονομολόγοι εξετάζουν διαφορές στη διανομή του εισοδήματος μεταξύ διαφόρων χρονικών στιγμών, διαπιστώνουν ότι είναι χρήσιμο να παρουσιάζουν τα στοιχεία για τα εισοδήματα σε μια μορφή όπως αυτή του πίνακα 5. Ο πίνακας αυτός δείχνει το μερίδιο του συνολικού εισοδήματος που λαμβάνει κάθε ομάδα οικογενειών. Το 2002, το κατώτερο $\frac{1}{5}$ όλων των οικογενειών έλαβε το 7,5% του συνολικού εισοδήματος, ενώ το ανώτερο $\frac{1}{5}$ όλων των οικογενειών έλαβε το 42% του συνολικού εισοδήματος. Με άλλα λόγια, αν οι δυο ομάδες περιλαμβάνουν τον ίδιο αριθμό οικογενειών, το ανώτερο $\frac{1}{5}$ έχει σχεδόν 6 φορές περισσότερο εισόδημα από το κατώτερο $\frac{1}{5}$.

Ο πίνακας 5 δείχνει, επίσης, τη διανομή του εισοδήματος το 1979 και το 1990. Είναι ολοφάνερο ότι η διανομή ήταν αρκετά σταθερή κατά την περίοδο 1990 – 2002. Συγκρίνοντας, όμως, τη διανομή στα χρόνια εκείνα, με τη διανομή το 1979, μπορούμε να δούμε ότι η εισοδηματική ανισότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο αυξήθηκε κατά τη δεκαετία του 1980. Το ανώτερο πέμπτο αύξησε το μερίδιο του περίπου κατά 7% ενώ κάθε άλλο πέμπτο μείωσε το μερίδιό του επί του συνολικού διαθέσιμου εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, όσο πιο φτωχή ήταν μια ομάδα σε σχετικούς όρους, τόσο περισσότερο συνεισέφερε στο αυξημένο μερίδιο της πλουσιότερης ομάδας, με το κατώτατο

πέμπτο να μειώνει το μερίδιο του από το 10% σε 7,5% και το επόμενο πέμπτο από 14% σε 12%.

Άξιο αναφοράς, αποτελεί επίσης το γεγονός ότι η αύξηση του διεθνούς εμπορίου με χώρες φθηνής εργασίας και οι μεταβολές στην τεχνολογία τείνουν να μειώνουν τη ζήτηση για ανειδίκευτη εργασία και να αυξάνουν τη ζήτηση για ειδικευμένη εργασία. Συνεπώς οι μισθοί των ανειδίκευτων εργατών μειώθηκαν σε σχέση με τους μισθούς των ειδικευμένων εργατών και η μεταβολή αυτή στους σχετικούς μισθούς διεύρυνε την ανισότητα των οικογενειακών εισοδημάτων.

Τέλος, πολλοί επικριτές του αγγλικού μοντέλου, επισημαίνουν ότι η Θάτσερ και η πολιτική που ακολούθησε επέφερε φτώχεια και ανισότητες στο Ηνωμένο Βασίλειο. Είναι σαφές ότι η Θάτσερ περιέκοψε τα κοινωνικά επιδόματα και κάθε μορφής ενισχύσεις που η κοινωνία υποχρεώνεται στους οικονομικά πιο αδύναμους.

Σύμφωνα με την ίδια, αυτό δεν έγινε χωρίς λόγο (<< There is no such thing as society : there are individual men and women and there are families >>). Δεν υπάρχει μια κοινωνία κατά την Θάτσερ, σημαίνει ότι δεν μπορεί να αφαιρούνται πόροι από μερικούς με την βία και να δίδονται σε άλλους για χάρη της *κοινωνίας*. Κανείς δεν μπορεί να υποχρεώνεται σε θυσίες για χάρη ενός απρόσωπου μορφώματος που λέγεται κοινωνία, έθνος, κράτος, ομάδα κλπ. Το κράτος σύμφωνα με αυτή τη φιλοσοφία, δεν μπορεί να μειώνει τις ανισότητες με την βία, κόβοντας τα πόδια μερικών πολιτών, αλλά να αφήσει το πεδίο ελεύθερο για τον καθένα ώστε να κερδίσει τον αγώνα της επιβίωσης. Οι φόροι μειώθηκαν για όλες τις οικονομικές ομάδες και η ανεργία έπεσε σε επίπεδα σχεδόν πλήρους απασχόλησης.

Στον αντίποδα, οι υπέρμαχοι της πολιτικής της Μάργκαρετ Θάτσερ, υπογραμμίζουν ότι κατά την περίοδο που κυβερνούσε παρατηρήθηκε αύξηση των εισοδημάτων όλων των κοινωνικών στρωμάτων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το φτωχότερο 20% είδε τα εισοδήματά του να αυξάνονται κατά 0,5% ετησίως έναντι 3,5% για το πλουσιότερο 20%, γεγονός το οποίο κρίθηκε ως αναμενόμενο καθώς οι μεταρρυθμίσεις είχαν ως σκοπό οι παραγωγικοί άνθρωποι να αρχίσουν να δημιουργούν περισσότερο πλούτο.

Πίνακας 4. Η Διανομή του Ετήσιου Οικογενειακού Εισοδήματος στο Ηνωμένο Βασίλειο, 2002 (πηγή: Institute for Fiscal Studies)

10% έχει χαμηλότερο εισόδημα από:	8.277£
25% έχει χαμηλότερο εισόδημα από:	11.167£
50% έχει χαμηλότερο εισόδημα από:	16.176£
75% έχει χαμηλότερο εισόδημα από:	22.788£
90% έχει χαμηλότερο εισόδημα από:	33.067£

Πίνακας 5. Ανισότητα Εισοδημάτων στο Ηνωμένο Βασίλειο (πηγή: UK Department for Work and Pensions and Department of Social Security)

Έτος	Κατώτερο πέμπτο	Δεύτερο πέμπτο	Μεσαίο πέμπτο	Τέταρτο πέμπτο	Κορυφαίο πέμπτο
2002	7,5%	12%	16%	22%	42%
1990	7,5%	12%	16,5%	22,5%	41,5%
1979	10%	14%	18%	23%	35%

3.9.2 Εισοδηματική Ανισότητα στον Κόσμο

Σε αυτό το σημείο θα γίνει μια προσπάθεια σύγκρισης της εισοδηματικής ανισότητας του Ηνωμένου Βασιλείου σε σχέση με τις άλλες χώρες. Το ζήτημα αυτό είναι πραγματικά ενδιαφέρον, αλλά η απάντηση που προκύπτει είναι προβληματική.

Για ορισμένες χώρες δεν υπάρχουν τα απαραίτητα στοιχεία. Ακόμη και όταν υπάρχουν, δεν συλλέγουν όλες οι χώρες στοιχεία με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα, μερικές συλλέγουν στοιχεία σχετικά με τα ατομικά εισοδήματα, άλλες συλλέγουν στοιχεία για τα οικογενειακά εισοδήματα, ενώ άλλες συλλέγουν στοιχεία για τις δαπάνες και όχι για το εισόδημα. Ως αποτέλεσμα, όποτε βρίσκουμε μια διαφορά μεταξύ δυο χωρών, δεν μπορούμε ποτέ να

είμαστε σίγουροι αν αυτή αντανακλά μια πραγματική διαφορά μεταξύ των οικονομιών ή απλά μια διαφορά στον τρόπο συλλογής των στοιχείων.

Έχοντας κατά νου αυτή την προειδοποίηση, ας δούμε τον πίνακα 6²² (ο πίνακας αυτός δείχνει το ποσοστό του εισοδήματος ή των δαπανών του φτωχότερου και του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού. Ο λόγος αυτών των δυο αριθμών μετρά το χάσμα μεταξύ φτωχών και πλούσιων), στον οποίο συγκρίνεται η ανισότητα μεταξύ 12 χωρών. Οι χώρες ταξινομούνται από την πιο ίση διανομή έως την πιο άνιση. Στην υψηλότερη θέση βρίσκεται η Ιαπωνία, στην οποία το πλουσιότερο 1/10 του πληθυσμού έχει εισόδημα μόλις 4,5% φορές περισσότερο από ότι το φτωχότερο 10%. Στη χαμηλότερη θέση βρίσκεται η Βραζιλία, όπου το πλουσιότερο 10% έχει εισόδημα 46,7 φορές περισσότερο από ότι το φτωχότερο 10%. Η Γερμανία, όπου το ανώτερο 10% έχει 7,2 φορές περισσότερο εισόδημα από το φτωχότερο 10%, έχει πιο ίση τη διανομή από το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου ο αντίστοιχος λόγος είναι 10,5.

Πίνακας 6. Ανισότητα στον Κόσμο

Χώρα	Κατώτερο 10%	Πλουσιότερο 10%	Λόγος
Ιαπωνία	4,8%	21,7%	4,5
Γερμανία	3,3%	23,7%	7,2
Καναδάς	2,8%	23,8%	8,5
Ινδία	3,5%	33,5%	9,6
Ην. Βασίλειο	2,6%	27,3%	10,5
Κίνα	2,4%	30,4%	12,7
ΗΠΑ	1,8%	30,5%	16,9
Ρωσία	1,7%	38,7%	22,8
Νιγηρία	1,6%	40,8%	25,5
Μεξικό	1,6%	41,1%	25,7
Ν. Αφρική	1,1%	45,9%	41,7
Βραζιλία	1,0%	46,7%	46,7

²² Πηγή: World Development Report: 2002, pp.234 – 235. Copyright 2002 World Bank

Η Βρετανική διανομή του εισοδήματος είναι αρκετά πιο ίση από τη διανομή στις ΗΠΑ, όπου το πλουσιότερο 10% έχει εισόδημα σχεδόν 17 φορές περισσότερο από το φτωχότερο 10%. Αντίστοιχα, οι ΗΠΑ έχουν μια πιο ίση διανομή του εισοδήματος από πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, όπως το Μεξικό, η Νότια Αφρική και η Βραζιλία.

3.9.3 Η Εισοδηματική Ανισότητα στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΕ

Στην Ελλάδα της κρίσης οι ανισότητες στα εισοδήματα παραμένουν τεράστιες σε σύγκριση με τα στοιχεία άλλων χωρών της Ευρώπης. Ενδεικτικό είναι ότι όπως φαίνεται στον πίνακα 7, η χώρα μας έρχεται πίσω μόλις από την Βουλγαρία. Την ίδια στιγμή, σε διαφορετική της έκθεση η ΕΛΣΤΑΤ, προειδοποιεί για τον κίνδυνο της φτώχειας που είναι αντιμέτωπα 892.763 νοικοκυριά της χώρας. Σε ξεχωριστή έκθεση για τις συνθήκες διαβίωσης, προειδοποιεί για τις αυξανόμενες στερήσεις των νοικοκυριών.

Η μέτρηση για την ανισότητα των εισοδημάτων γίνεται με περίοδο αναφοράς για τα εισοδήματα το 2012. Η ανισότητα εκφράζεται κυρίως με τον δείκτη κατανομής του εισοδήματος σε πεμπτημόρια ($S80/S20$) και τον δείκτη άνισης κατανομής του εισοδήματος (συντελεστής Gini).

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, ο δείκτης κατανομής εισοδήματος σε πεμπτημόρια αναφέρεται στο μερίδιο του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού προς το ανάλογο εισόδημα του φτωχότερου 20% του πληθυσμού και επηρεάζεται από τις ακραίες τιμές της κατανομής του εισοδήματος, δηλαδή στο πλουσιότερο και στο φτωχότερο τμήμα του πληθυσμού.

Ο δείκτης $S80/S20$ το 2013, με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2012, δεν έχει μεταβληθεί σε σχέση με το 2012 με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το 2011 και ανέρχεται στο 6,6 , δηλαδή το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού είναι 6,6 μεγαλύτερο από το μερίδιο του εισοδήματος του φτωχότερου 20% του πληθυσμού. Αυτό το ποσοστό όμως είναι το μεγαλύτερο στην Ευρώπη, μαζί με την Βουλγαρία. Η Ιταλία είναι στο 5,7 , η Κύπρος στο 4,9 , και η Νορβηγία στην καλύτερη θέση με 3,3.

Ορισμένα επιπρόσθετα στοιχεία όπως η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ατόμων ηλικίας 65 και άνω διαμορφώνεται στο 3,9 από 4,5 που ήταν το 2012, ενώ μεταξύ των ατόμων κάτω των 65 τοποθετείται στο 7,3 , παραμένοντας στα ίδια περίπου επίπεδα σε σχέση με το 2012, που ήταν στο 7,4.

Τέλος, άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι το πρώτο τεταρτημόριο των νοικοκυριών, το 25% με το χαμηλότερο εισόδημα κατέχει το 8,9% του συνολικού εθνικού εισοδήματος, ενώ το 2012 κατείχε το 8,7%. Το τέταρτο τεταρτημόριο των νοικοκυριών με το υψηλότερο εισόδημα κατέχει το 47,1% του συνολικού εθνικού εισοδήματος, ενώ το 2012 κατείχε το 47%.

3.10 Ο συντελεστής Gini

Για καλύτερη μέτρηση της οικονομικής ανισότητας χρησιμοποιείται συμπληρωματικά ο δείκτης άνισης κατανομής εισοδήματος (συντελεστής Gini) διότι ο δείκτης κατανομής εισοδήματος σε πεμπτημόρια (S80/S20) επηρεάζεται από τις ακραίες τιμές της κατανομής του εισοδήματος.

Ο συντελεστής Gini ορίζεται ως ο λόγος των αθροιστικών μεριδίων του πληθυσμού, κατανεμημένου ανάλογα με το ύψος του εισοδήματος, προς το αθροιστικό μερίδιο του εισοδήματος συνολικά του πληθυσμού. Η τιμή του κυμαίνεται από 0 (πλήρης ισότητα) έως 1 (πλήρης ανισότητα) και ερμηνεύεται ως η στατιστική αναμενόμενη διαφορά του αποτελέσματος της σύγκρισης δυο τυχαίων εισοδημάτων ως ποσοστό του μέσου όρου. Αν όλο το εθνικό εισόδημα ήταν συγκεντρωμένο σε ένα άτομο, ο συντελεστής θα ήταν 1. Αν ο συντελεστής Gini ήταν π.χ. 30%, το εισόδημα δυο τυχαίων ατόμων θα διέφερε κατά 30% του μέσου όρου.

Από τα όσα αναφέρθηκαν άνωθεν, αν θεωρηθεί ότι η ανισοκατανομή είναι αποτέλεσμα της κρίσης, τότε είναι βέβαιο ότι η ανάκαμψη της οικονομίας επηρεάζεται από την διεύρυνση των ανισοτήτων για τους εξής λόγους, α) η μεσαία τάξη που συνθλίβεται από την κρίση δεν διαθέτει το εισόδημα που χρειάζεται προκειμένου να τονώσει τη ζήτηση, β) τα χαμηλά εισοδήματα οδηγούν σε μείωση των φορολογικών εσόδων γ) η μείωση των δαπανών για εκπαίδευση επιτείνει μια ήδη άσχημη κατάσταση και δ) εφεξής οι οικονομικές διακυμάνσεις θα είναι πιο έντονες αν όχι και πιο συχνές.

Πίνακας 7. Δείκτης Κατανομής Εισοδήματος σε πεμπτημόρια (S80/S20) και συντελεστής Gini στην Ευρώπη για το έτος 2013 (σε %). Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Χώρες	S80/S20	Συντελεστής Gini
Βουλγαρία	6,6	35,4
Ελλάδα	6,6	34,4
Λετονία	6,3	35,2
Ισπανία	6,3	33,7
Λιθουανία	6,1	34,6
Ιταλία	5,7	32,5
Εσθονία	5,5	32,9
Κύπρος	4,9	32,4
Πολωνία	4,9	30,7
Δανία	4,3	27,5
Ουγγαρία	4,2	28,0
Μάλτα	4,1	27,9
Αυστρία	4,1	27,0
Σλοβενία	3,6	24,4
Σλοβακία	3,6	24,2
Φινλανδία	3,6	25,4
Τσεχία	3,4	24,6
Ισλανδία	3,4	24,0
Νορβηγία	3,1	22,7

Επομένως, μια πολιτική μείωσης των εισοδηματικών ανισοτήτων δεν βασίζεται μόνο σε ουμανιστικούς λόγους, αλλά προπάντων σε οικονομικούς. Όσο πιο εξισωτική γίνεται μια κοινωνία, τόσο το καλύτερο για την αύξηση της παραγωγικότητας. Η ιδέα είναι ότι οι ακραίες εισοδηματικές ανισότητες μιας κοινωνίας αποθαρρύνουν τη συμμετοχή διότι τείνουν να περιθωριοποιούν τα μέλη της κοινωνίας, με αποτέλεσμα να εξασθενεί το κίνητρο της μεγαλύτερης δυνατής συνεισφοράς. Αντίθετα μια πιο εξισωτική διανομή του εισοδήματος και άρα μια πιο εξισωτική κοινωνία επιτυγχάνει τη μεγαλύτερη δυνατή κινητοποίηση των μελών της, με τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα.

4. Θεωρίες Αναδιανομής

Στα προηγούμενα κεφάλαια, καταπιαστήκαμε με τον τρόπο διανομής του εισοδήματος στην οικονομία και εξετάσαμε ορισμένα από τα προβλήματα που προκύπτουν κατά την προσπάθεια ερμηνείας της μετρούμενης ανισότητας. Η ανάλυσή μας μπορεί να χαρακτηριστεί με θετικό πρόσημο καθώς απλά περιέγραφε τον κόσμο όπως απλά είναι. Τώρα, θα στραφούμε στο κανονιστικό ερώτημα, που απασχολεί τους οραματιστές της πολιτικής σχετικά με το τι πρέπει να κάνει το κράτος για την οικονομική ανισότητα.

4.1 Ωφελισμός

Εξέχουσα θέση στην πολιτική φιλοσοφία, καταλαμβάνει η σχολή σκέψης του ωφελισμού²³. Οι Άγγλοι φιλόσοφοι Jeremy Bentham και John Stuart Mill αποτελούν τους ιδρυτές του ωφελισμού. Σε μεγάλο βαθμό, σκοπός των ωφελιστών είναι η εφαρμογή της ηθικής των μεγάλων αποφάσεων σε ζητήματα που αφορούν στην ηθική και στην πολιτική του κράτους.

Πρωταρχικό ζήτημα για τον ωφελισμό αποτελεί η αντίληψη περί χρησιμότητας, του επιπέδου δηλαδή της ευτυχίας ή της ικανοποίησης που αποκομίζει ένας άνθρωπος από τις διάφορες καταστάσεις της ζωής του. Η χρησιμότητα αποτελεί μέτρο ευημερίας, και σύμφωνα με τους ωφελιστές, είναι ο τελικός σκοπός όλων των δημοσίων και ιδιωτικών ενεργειών. Ενδεδειγμένος σκοπός του κράτους, κατά αυτούς, είναι να μεγιστοποιεί το άθροισμα της χρησιμότητας όλων των μελών της κοινωνίας.

Έτσι λοιπόν, η συνηγορία του ωφελισμού υπέρ της αναδιανομής του εισοδήματος στηρίζεται στην παραδοχή της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας. Φαντάζει λογικό ένα επιπλέον ευρώ εισοδήματος να προσφέρει σε έναν φτωχό περισσότερη πρόσθετη χρησιμότητα από εκείνη που προσφέρει σε έναν πλούσιο. Συνεπώς όταν αυξάνεται το εισόδημα ενός ατόμου, η επιπλέον ευημερία που αποκομίζει από το κάθε πρόσθετο ευρώ εισοδήματος μειώνεται. Από αυτή τη λογική παραδοχή, μαζί με τον ωφελιστικό σκοπό της

²³ Gregory N. Mankiw – Mark P. Taylor. *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας. Με αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες*. Τόμος Β – Μακροοικονομική. Επιστημ. Επιμέλεια: Λιανός Θεοδ. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα. 2010

μεγιστοποίησης της συνολικής χρησιμότητας, συνεπάγεται ότι το κράτος οφείλει να επιδιώκει μια πιο ίση διανομή του εισοδήματος.

Για παράδειγμα, αν έχουμε έναν εργαζόμενο που παίρνει μισθό 100 ευρώ και του τον διπλασιάσουμε στα 200 ευρώ, είναι σαφές ότι θα ικανοποιηθεί, αλλά η οριακή χρησιμότητα που θα του δώσουν τα 100 πρόσθετα ευρώ θα είναι μικρότερη από αυτή που του έδωσε ο αρχικός του μισθός. Με τα πρώτα 100 ευρώ έχει μάθει να ζει και να απολαμβάνει ένα επίπεδο χρησιμότητας. Κάθε επιπλέον ευρώ που λαμβάνει, ναί μεν του αυξάνει την οριακή χρησιμότητα αλλά με φθίνοντα ρυθμό. Το πρώτο ευρώ του εισοδήματος του το έχει απόλυτη ανάγκη και το απολαμβάνει 100%. Αντιθέτως το τελευταίο από τα 200 ευρώ, μετά την αύξηση, δεν του είναι τελείως χρήσιμο καθώς του αυξάνει ελάχιστα το επίπεδο χρησιμότητας. Για να γίνει ακόμη πιο ξεκάθαρο, ας σκεφτούμε έναν πολύ πλούσιο άνθρωπο με μηνιαίο εισόδημα 100.000 ευρώ. Αν του λέγαμε ότι θα του κάναμε αύξηση 1.000 ευρώ το μήνα, το πιο πιθανό θα ήταν το γεγονός αυτό να τον άφηνε αδιάφορο και ασυγκίνητο. Και αυτό διότι με τέτοιο επίπεδο μηνιαίου μισθού που λαμβάνει δεν θα του έκαναν κάποια διαφορά τα 1.000 ευρώ επιπλέον αύξηση. Το ίδιο θα ίσχυε εάν του αφαιρούσαμε 1.000 ευρώ μηνιαίως.

Τέλος, είναι φανερό πως η προσέγγιση του ωφελιμισμού για το θέμα των ανισοτήτων είναι διαφορετική. Με έναν ορθολογικό τρόπο σκέψης, η σχολή του ωφελιμισμού αναγνωρίζει πως το κράτος θα πρέπει να προχωρά σε αναδιανομή του εισοδήματος, σε περιπτώσεις που αυτό κρίνεται απαραίτητο, διότι μια ενδεχόμενη αναδιανομή δύναται να αυξήσει το επίπεδο συνολικής χρησιμότητας μιας κοινωνίας. Παρά ταύτα, η κριτική που ασκείται στη θεωρία του ωφελιμισμού, είναι πως με την λογική της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας, το κράτος, θα όφειλε να διανέμει τα εισοδήματα μέχρις ότου αυτά να εξισωθούν.

Σύμφωνα με τους ωφελιμιστές, η περίπτωση της πλήρους εξίσωσης απορρίπτεται. Θεωρούν ότι οι άνθρωποι ανταποκρίνονται σε κίνητρα, τα οποία κίνητρα έρχονται σε αντίθεση με τους φόρους, τους οποίους συνήθως χρησιμοποιεί το κράτος όταν προσπαθεί να προχωρήσει σε μια οποιαδήποτε αναδιανομή.

4.2 Λιμπεραλισμός

Έναν εναλλακτικό τρόπο σκέψης, αναφορικά με το πρόβλημα της ανισότητας προτείνει ο λιμπεραλισμός²⁴. Ο φιλόσοφος John Rawls, με το βιβλίο του *A Theory of Justice* (1971) το οποίο αποτέλεσε κλασσικό έργο της πολιτικής φιλοσοφίας, ανέπτυξε την άποψη του σχέση με τον λιμπεραλισμό.

Ο Rawls υποστηρίζει ότι οι θεσμοί, οι νόμοι και οι πολιτικές μέθοδοι μιας κοινωνίας πρέπει να χαρακτηρίζονται από δικαιοσύνη. Στη συνέχεια θέτει το εύλογο ερώτημα, σχετικά με το αν μπορούν τα μέλη μιας κοινωνίας να συμφωνήσουν σχετικά με το τι αποτελεί δίκαιο. Είναι οφθαλμοφανές ότι οι απόψεις του εκάστοτε ατόμου στηρίζονται στην ιδιαιτερότητα της ύπαρξής του – στο αν δηλαδή είναι προικισμένος με εξαιρετικές ικανότητες ή λιγότερο προικισμένος, αν είναι εργατικός ή σκνηρός, μορφωμένος ή λιγότερο μορφωμένος κ.ο.κ. Άραγε μπορεί να οριστεί με αντικειμενικό τρόπο το πώς θα πρέπει να είναι μια δίκαιη κοινωνία.

Σύμφωνα με τον Rawls, καθόμαστε όλοι σε μια αρχική θέση πίσω από ένα πέπλο άγνοιας. Στην αρχική, υποστηρίζει ο Rawls, μπορούμε να επιλέξουμε ένα σύνολο δίκαιων κανόνων για την κοινωνία, επειδή θα πρέπει να λάβουμε υπόψη πως θα επηρεάσουν οι κανόνες αυτοί κάθε άτομο. “ *Επειδή βρισκόμαστε όλοι στην ίδια θέση και κανένας μας δεν μπορεί να σχεδιάσει αρχές που να ευνοούν τις ιδιαίτερες συνθήκες του, οι αρχές της δικαιοσύνης θα είναι αποτέλεσμα δίκαιης συμφωνίας ή διαπραγμάτευσης* ”, λέει ο Rawls. Ο σχεδιασμός της πολιτικής και των θεσμών της κοινωνίας με τον τρόπο αυτό μας επιτρέπουν να είμαστε αντικειμενικοί σχετικά με το ποια πολιτική είναι δίκαιη.

Στη συνέχεια, ο Rawls εξετάζει το τι θα μπορούσε να επιτύχει η πολιτική του κράτους που έχει σχεδιαστεί πίσω από αυτό το πέπλο άγνοιας. Ιδιαίτερα, εξετάζει ποια διανομή του εισοδήματος θεωρεί ένα άτομο πιο δίκαιη, όταν το άτομο αυτό δεν γνωρίζει αν θα βρεθεί τελικά στη κορυφή, στο χαμηλότερο σημείο ή στο μέσον της διανομής του εισοδήματος. Ο Rawls τονίζει, ότι ένα

²⁴ Gregory N. Mankiw – Mark P. Taylor. *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας. Με αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες*. Τόμος Β – Μακροοικονομική. Επιστημ. Επιμέλεια: Λιανός Θεοδ. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα. 2010

άτομο που βρίσκεται στην αρχική θέση θα ανησυχούσε ιδιαίτερα για το ενδεχόμενο να βρεθεί στο χαμηλότερο σημείο της διανομής του εισοδήματος. Οι αρμόδιοι, για τον σχεδιασμό της εκάστοτε πολιτικής του εκάστοτε κράτους, θα πρέπει να αποσκοπούν στην άνοδο της ευημερίας των ανθρώπων που βρίσκονται στη χειρότερη θέση μέσα στην κοινωνία. Κοντολογίς, αντί για τη μεγιστοποίηση του αθροίσματος της ικανοποίησης που αποκομίζουν όλοι, όπως κάνουν οι ωφελιμιστές, ο Rawls θέτει ως στόχο τη μεγιστοποίηση της ελάχιστης χρησιμότητας (κριτήριο *maximin*).

Επειδή το κριτήριο *maximin* δίνει έμφαση στα άτομα που βρίσκονται στη χειρότερη στη κοινωνία, δικαιολογεί τις πολιτικές του δημοσίου που προσβλέπουν στην εξίσωση της διανομής του εισοδήματος. Μεταβιβάζοντας εισόδημα από τους πλούσιους στους φτωχούς, η κοινωνία αυξάνει την ευημερία των ατόμων που βρίσκονται στη χειρότερη θέση, χωρίς όμως το κριτήριο *maximin* να μπορεί να οδηγήσει στη τέλεια ισότητα. Εάν μια κυβέρνηση, υποσχόταν την πλήρη εξίσωση των εισοδημάτων, οι άνθρωποι δεν θα είχαν κίνητρο να εργαστούν σκληρά και το αποτέλεσμα θα ήταν η σημαντική μείωση του συνολικού εισοδήματος της κοινωνίας ενώ θα επιδεινωνόταν η θέση των ατόμων που έχουν περισσότερη ανάγκη. Συνεπώς, το κριτήριο *maximin* επιτρέπει εισοδηματικές ανισότητες, επειδή οι ανισότητες αυτές βελτιώνουν τα κίνητρα και έτσι ενισχύουν την ικανότητα της κοινωνίας να βοηθάει του φτωχότερους.

Υπάρχουν πολλοί επικριτές σχετικά με την ορθότητα των απόψεων του Rawls, κοινή παραδοχή όμως αποτελεί η ελκυστικότητα του πειράματός του. Συγκεκριμένα το πείραμα του εξετάζει την αναδιανομή του εισοδήματος από τη ματιά της κοινωνικής ασφάλισης. Δηλαδή βλέποντας τα πράγματα υπό το πρίσμα της αρχικής θέσης, πίσω από το πέπλο της άγνοιας, η αναδιανομή του εισοδήματος φαντάζει σαν ασφαλιστήριο συμβόλαιο. Όταν εμείς ως κοινωνία επιλέγουμε πολιτικές που φορολογούν τους πλούσιους για να ενισχύσουμε τα εισοδήματα των φτωχών, ασφαλιζόμαστε όλοι έναντι της πιθανότητας να είμαστε μέλη μιας φτωχής οικογένειας. Για αυτό το λόγο, οι άνθρωποι είναι ευτυχείς όταν γεννιούνται σε μια κοινωνία που τους παρέχει αυτή την ασφάλεια.

Τέλος, δεν είναι όμως καθόλου φανερό, ότι οι ορθολογικοί άνθρωποι, πίσω από το πέπλο της άγνοιας, θα αποστρέφονται τόσο πολύ τον κίνδυνο ώστε να ακολουθούν το κριτήριο *maximin*. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η καλύτερη πολιτική πίσω από το πέπλο της άγνοιας θα είναι η μεγιστοποίηση της μέσης ικανοποίησης των μελών της κοινωνίας, ενώ η έννοια της δικαιοσύνης θα ήταν σύμφωνη με την αντίληψη των ωφελιμιστών και όχι με εκείνη του Rawls.

4.3 Φιλελευθερισμός

Μια τρίτη οπτική διάσταση, σχετικά με τις ανισότητες δίνει ο φιλελευθερισμός²⁵. Οι δυο απόψεις που προαναφέρθηκαν, ο ωφελιμισμός και ο λιμπεραλισμός, αντιμετωπίζουν το συνολικό εισόδημα της κοινωνίας σαν έναν κοινό πόρο που μπορεί να τον αναδιανείμει εκείνος ο οποίος σχεδιάζει την κοινωνία για να πετύχει κάποιον κοινωνικό σκοπό. Τουναντίον, οι φιλελεύθεροι θεωρούν ότι η ίδια η κοινωνία δεν κερδίζει εισόδημα παρά μόνο τα ξεχωριστά μέλη της. Με βάση τα πιστεύω των φιλελεύθερων, το κράτος δεν πρέπει να παίρνει από ορισμένα άτομα και να δίνει σε άλλα για να επιτύχει κάποια συγκεκριμένη διανομή του εισοδήματος.

Ο εκ των θεμελιωτών του φιλελευθερισμού, φιλόσοφος Robert Nozick, έγραψε τα ακόλουθα στο βιβλίο του με τίτλο *Anarchy, State and Utopia* (1974) : “ Δεν είμαστε στη θέση των παιδιών που τους έχουν δοθεί κομμάτια πίτας από κάποιον ο οποίος κάνει τώρα τις προσαρμογές της τελευταίας στιγμής, για να διορθώσει τις απροσεξίες στο κόψιμο της πίτας. Δεν υπάρχει κεντρική διανομή του εισοδήματος, ούτε κανένα άτομο ή κάποια ομάδα της κοινωνίας έχει εξουσιοδοτηθεί να ελέγχει όλους τους πόρους, και να αποφασίζουν από κοινού πως θα κατανεμηθούν οι πόροι αυτοί. Ότι κερδίζει ένα άτομο, το κερδίζει από άλλους οι οποίοι του το δίνουν ως αντάλλαγμα κάποιου άλλου πράγματος ή ως δώρο. Σε μια ελεύθερη κοινωνία διαφορετικά άτομα ελέγχουν διαφορετικούς πόρους και νέες κυριότητες προκύπτουν ως αποτέλεσμα εκούσιων ανταλλαγών και ενεργειών των ατόμων. ”

²⁵ Gregory N. Mankiw, *Αρχές της Οικονομικής Β' Τόμος*. Επιμέλεια Ζήκος Σπ., Εκδόσεις ΤΥΠΩΘΥΤΩ. Αθήνα. 2002

Ενώ οι ωφελιμιστές και οι λιμπεραλιστές προσπαθούν να κρίνουν ποιος βαθμός ανισότητας είναι ανεκτός σε μια κοινωνία, ο R. Nozick αρνείται να ασπαστεί αυτό το ερώτημα. Η φιλελεύθερη άποψη για την αξιολόγηση των οικονομικών αποτελεσμάτων είναι ότι πρέπει να αξιολογείται η διαδικασία με την οποία επιτυγχάνονται αυτά τα αποτελέσματα. Θεωρούν επίσης ότι όσο η διαδικασία με την οποία καθορίζεται η διανομή του εισοδήματος είναι νόμιμη, η προκύπτουσα διανομή του εισοδήματος είναι επίσης νόμιμη, ανεξάρτητα από το πόσο άνιση είναι.

Ο Nozick, αποτελεί έναν από τους πιο βασικούς επικριτές του λιμπεραλισμού του Rawls, χρησιμοποιώντας την αναλογία της διανομής του εισοδήματος στην κοινωνία με τη βαθμολογία των σπουδαστών. Δηλαδή αν μπορεί μια βαθμολογία σπουδαστών να διέπεται από δικαιοσύνη ανεξαρτήτως από την ίση ή άνιση κατανομή των βαθμών. Στη περίπτωση των σπουδαστών, τουλάχιστον, η έμφαση των φιλελευθέρων στη διαδικασία με την οποία επιτυγχάνονται τα αποτελέσματα είναι ακαταμάχητη.

Υπερθεματίζοντας, οι φιλελεύθεροι συμπεραίνουν ότι η ισότητα των ευκαιριών είναι πιο σημαντική από την ισότητα των εισοδημάτων. Θεωρούν ότι το κράτος θα πρέπει να εγγυάται τα ατομικά δικαιώματα καθώς και να εξασφαλίζει σε κάθε άτομο ίδιες ευκαιρίες κάνοντας χρήση των ικανοτήτων για να πετύχει τους στόχους του. Από τη στιγμή που αυτοί οι κανόνες του παιχνιδιού έχουν καθοριστεί, το κράτος δεν έχει κανέναν λόγο να παρεμβαίνει και να μεταβάλλει την προκύπτουσα διανομή του εισοδήματος.

4.4 Άριστη κατά Pareto Αναδιανομή

Σχετικά με όσα έχουν αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι έννοιες της κατά Pareto αριστοποίησης και της αναδιανομής είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Αυτό το γεγονός συμβαίνει διότι όταν βρισκόμαστε σε μια άριστη κατά Pareto κατάσταση, καμία μεταβολή δεν μπορεί να βελτιώσει τη θέση κάποιου, χωρίς να χειροτερέψει τη θέση κάποιου άλλου. Συνεπώς, μια τέτοια κατάσταση, αποκλείει κάθε πιθανή πολιτική αναδιανομής. Είναι άτοπη κάθε προσπάθεια σύγκρισης αυτών των εννοιών.

Ωστόσο, επειδή η ύπαρξη ανισοτήτων αποτελεί ένα σημαντικό θέμα για όλους, έχει γίνει μια προσπάθεια προσέγγισης του σύμφωνα με το κριτήριο του Pareto. Ως άριστη κατά Pareto αναδιανομή²⁶ λοιπόν, ορίζεται η αναδιανομή εκείνη που βελτιώνει τη θέση κάποιων μελών της κοινωνίας χωρίς να χειροτερεύει τη θέση κάποιων άλλων. Ο ορισμός δεν διαφέρει από το γενικό ορισμό του κριτηρίου Pareto, και τονίσαμε την αντιφατικότητά του. Ωστόσο, οι οικονομολόγοι που υποστηρίζουν αυτή την άποψη, άρουν την υπόθεση του τέλει ανταγωνισμού περί ανεξαρτησίας της ευημερίας του κάθε ατόμου από όλα τα υπόλοιπα και έτσι μπορούν να τη διατυπώσουν.

Με άλλα λόγια, η κεντρική ιδέα της άποψης αυτής, είναι ότι η ευημερία του κάθε ατόμου δεν εξαρτάται μόνο από το δικό του εισόδημα και τη δική του κατανάλωση, αλλά και από το εισόδημα και την κατανάλωση των άλλων μελών της κοινωνίας. Ακόμη και η ευημερία των πιο πλούσιων δεν εξαρτάται μόνο από τα δικά τους εισοδήματα αλλά και από τα εισοδήματα των πιο φτωχών ανθρώπων, καθώς και από την αγοραστική τους δύναμη, από τη στιγμή κιόλας που πλούσιοι και φτωχοί ζουν στην ίδια κοινωνία η εξαιρετικά άνιση διανομή εις βάρος των φτωχών θα είχε και αρνητικό αντίκτυπο στην ευημερία των πλουσίων (δημιουργία γκέτο, υψηλή εγκληματικότητα, πολιτικές αναταραχές κλπ.).

Συνεπώς, οι πλούσιοι σκεπτόμενοι με τη λογική της οριακής χρησιμότητας, είναι διατεθειμένοι να μεταβιβάσουν ένα ποσό από τα εισοδήματά τους στους πιο φτωχούς για τη βελτίωση της δικής τους θέσης, μέσω της εξωτερικής οικονομίας, και τους αποζημιώνει για τη μεγαλοψυχία τους. Έτσι προφανώς εξηγείται η διάθεση των για κοινωνικό έργο – προσφορά. Μια τέτοια αναδιανομή λοιπόν, βελτιώνει τη θέση των φτωχών, χωρίς να χειροτερεύει αυτή των πλουσίων.

Υπάρχουν πολλοί υπέρμαχοι της άποψης αυτής, και μάλιστα θεωρούν ότι κάτι τέτοιο πρέπει να οργανωθεί κεντρικά, διότι η αναδιανομή αυτή παρουσιάζει χαρακτηριστικά εξωτερικής οικονομίας, καθώς ένας αξιοπρεπής φτωχός συντελεί λιγότερο κίνδυνο για την πλούσια τάξη. Επίσης, παρουσιάζονται χαρακτηριστικά δημοσίου αγαθού καθώς τα θετικά

²⁶ Δημόσια Οικονομική (Τόμος 1). *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*. Δ.Π. Καράγιωργας. Εκδ. Παπαζήση. Αθήνα. 1979

αποτελέσματα διαχέονται στην κοινωνία και ουδείς μπορεί να αποκλειστεί από την απόλαυσή τους. Για αυτό θα ήταν προτιμότερο την αναδιανομή να την αναλάμβανε το κράτος θεσπίζοντας υποχρεωτική συνεισφορά από όλους τους πλουσίους.

Συμπερασματικά, αυτή η αναδιανομή φαίνεται να είναι αποδεκτή από όλους. Οι φτωχοί βελτιώνουν τη θέση τους. Οι πλούσιοι νιώθουν λιγότερο κίνδυνο. Οι μεσαίες τάξεις δεν ενοχλούνται καθόλου. Η αναδιανομή, συνεπώς ικανοποιεί το κριτήριο του Pareto.

4.5 Κοινωνικά επιθυμητή Αναδιανομή

Η προηγούμενη κατάσταση φαντάζει και είναι ιδανική. Αλλά σε όλες τις σύγχρονες δημοκρατίες οι αποφάσεις λαμβάνονται με δημοκρατικές διαδικασίες, μέσω των εκλογών. Μέσω των εκλογών, τα άτομα εκφράζουν τις προτιμήσεις τους για μια σειρά θεμάτων, μεταξύ των οποίων της διανομής. Από αυτήν την ψηφοφορία λοιπόν, προκύπτει μια κλίμακα προτιμήσεων, που αποτελεί τη συνισταμένη των προτιμήσεων όλων των μελών της κοινωνίας και είναι γνωστή ως συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Ως εκ τούτου, η αναδιανομή που προσδιορίζεται με βάση τη συνάρτηση αυτή, συνηθίζεται να λέγεται κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή.

Η βασική διαφορά της αναδιανομής αυτής, με την άριστη κατά Pareto, είναι ότι η πλειοψηφία του λαού είναι εκείνη που αποφασίζει για την τύχη του. Στη περίπτωση αυτή, η κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή βελτιώνει τη θέση των φτωχών, αλλά σε βάρος των πλουσίων, με αποτέλεσμα την παραβίαση του κριτηρίου της αριστοποίησης.

Το περίεργο όμως είναι, ότι αντί οι πιο φτωχές μάζες του πληθυσμού να εκμεταλλεύονται τη δυνατότητα που τους παρέχει η εκλογική διαδικασία να διεκδικήσουν μεγαλύτερη σε έκταση αναδιανομή προς όφελός τους, ώστε να μειωθούν οι ανισότητες, παρατηρείται ότι η αναδιανομή που προκύπτει είναι μικρότερη από την αναμενόμενη.

Αυτό συμβαίνει για διάφορους λόγους. Αφενός, στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες καλλιεργείται έντονα η πεποίθηση της οικονομικής κινητικότητας άνωθεν. Επομένως, ένας φτωχός ή ένας μικρομεσαίος, αποφεύγει να ψηφίσει πολιτικές ευρείας αναδιανομής, διότι ελπίζει πως κάποια στιγμή θα γίνει πλούσιος. Αφετέρου, ο μεγάλος όγκος των φτωχών μαζών και των μικρομεσαίων είναι κατά μεγάλο βαθμό απαιδευτες, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, και ως εκ τούτου, απολιτίκ και χειραγωγήσιμες, με αποτέλεσμα να μην ψηφίζουν σύμφωνα με τα συμφέροντά τους.

Τέλος, η ιστορία έχει δείξει, ότι η αναδιανομή που παρατηρείται κάθε φορά είναι ολοένα και μικρότερη σε σχέση με την άριστη και με την επιθυμητή. Οι πλούσιοι, ασχέτως με την υπόθεση της περίπτωσης της άριστης κατά Pareto αναδιανομής, δεν ενδιαφέρονται τελικά για τη θέση των φτωχών. Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές αναδιανομής που ακολουθούν τα κράτη γενικά είναι χαμηλότερες του προσδοκώμενου, και σε ένα οριακό επίπεδο, ίσο με το χαμηλότερο κοινωνικά αποδεκτό, έτσι ώστε να μεγιστοποιούνται τα εισοδήματα των υψηλών στρωμάτων και οριακά να συγκρατούνται οι μάζες.

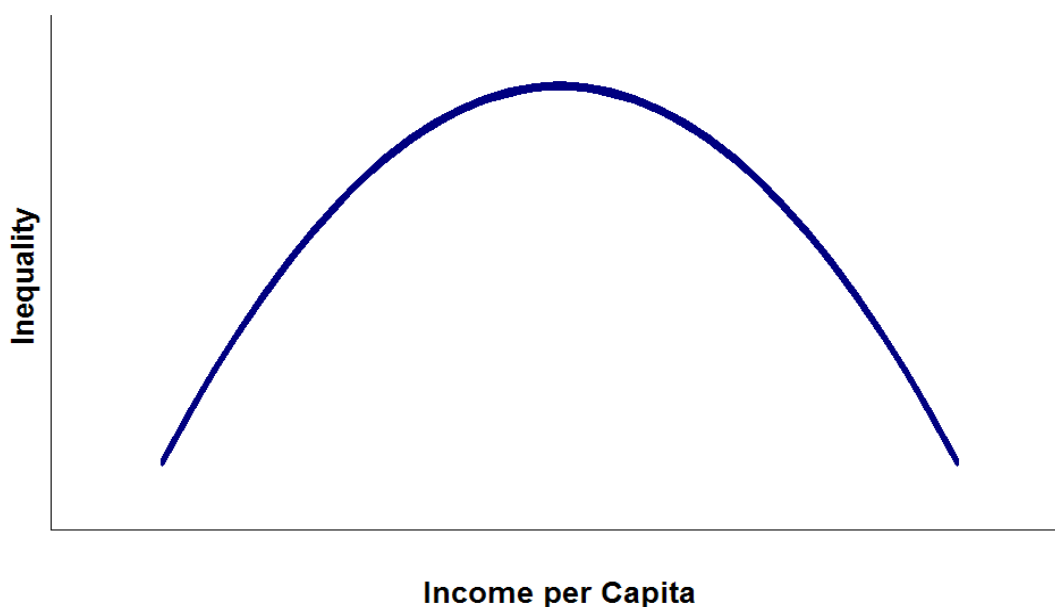
5. Το Θέμα των Ανισοτήτων στο Παγκόσμιο Επίκεντρο

Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, θα δούμε ορισμένες ακόμη θεωρίες σπουδαίων οικονομολόγων σχετικά με το θέμα των ανισοτήτων. Είναι φρόνιμο δε, να τονίσουμε, ότι το θέμα των ανισοτήτων βρίσκεται στο επίκεντρο της παγκόσμιας επιστημονικής κοινότητας από τα μέσα του περασμένου αιώνα μέχρι και σήμερα.

5.1 Kuznets, Simon και Ανισότητες

Ένας από τους κορυφαίους οικονομολόγους του 20ού αιώνα, που καταπιάστηκε με το θέμα των ανισοτήτων, ήταν ο Simon Kuznets (1901 – 1985), ο οποίος βραβεύτηκε και με νόμπελ . Μεγάλη συνεισφορά του στην οικονομική επιστήμη θεωρείται η καμπύλη με το ανάποδο U²⁷ (διάγραμμα 2) αλλά και τη μετατροπή των οικονομικών σε εμπειρική επιστήμη.

Διάγραμμα 2 – Καμπύλη με το ανάποδο U

Η βασική ιδέα στη θεωρία του Kuznets είναι ότι στα πρώτα στάδια της επέκτασης της οικονομικής ανάπτυξης, οι εισοδηματικές ανισότητες

²⁷ Kuznets, Simon. *Economic Growth and Income Inequality*. American Economic Review. 1955

διευρύνονται, ενώ στη συνέχεια, καθώς σταθεροποιείται η ανάπτυξη, οι ανισότητες μειώνονται.

Ο Kuznets μελετά τη μετάβαση των χωρών από τις αγροτικές στις περισσότερο βιομηχανικές οικονομίες και διαχωρίζει δυο φάσεις ανάπτυξης. Στην πρώτη φάση, καθώς η οικονομία αναπτύσσεται και γίνεται βιομηχανική, οι ανισότητες αυξάνουν. Αυτό συμβαίνει διότι οι αγρότες εγκαταλείπουν την αγροτική εργασία και τον τόπο τους και μετακομίζουν στις πόλεις για να εργαστούν σε κάποιο εργοστάσιο. Εκεί, λόγω της εκβιομηχάνισης της οικονομίας, οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι πολύ υψηλοί. Λόγω της μετανάστευσης των εργατών στις πόλεις, παρατηρείται μεγάλη προσφορά εργατικού δυναμικού. Αντίθετα, ο νέος τρόπος της βιομηχανικής οργάνωσης της οικονομίας, δίνει στους επιχειρηματίες τη δυνατότητα για πολλά περισσότερα κέρδη, σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση της αγροτικής παραγωγής. Επομένως, οι οικονομικές ανισότητες σε αυτή την πρώτη φάση της οικονομικής ανάπτυξης επιτείνονται επειδή το βιομηχανικό εισόδημα παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη διακύμανση από το αγροτικό.

Εν συνεχεία, καθώς προχωρά η μετάβαση της οικονομίας από τον ένα τρόπο οργάνωσης στον άλλον, η ανάπτυξη σταθεροποιείται και οι ανισότητες μειώνονται. Αυτό συμβαίνει διότι οι μισθοί ανεβαίνουν καθώς μετά το πρώτο κύμα μετατροπής των αγροτών σε εργάτες, οι ολοένα και περισσότεροι απαιτούμενοι εργάτες, πρέπει να δελεαστούν για να αφήσουν τις αγροτικές τους εργασίες. Έτσι αυξάνονται οι μισθοί και παρουσιάζονται ευκαιρίες για όλους. Επιπλέον, αναβαθμίζεται το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων της κοινωνίας, καθώς και το μορφωτικό τους επίπεδο αλλά και το επίπεδο πολιτικής τους επιρροής με συνολικό αποτέλεσμα τη μείωση των ανισοτήτων.

Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη φάση το ποσοστό του εισοδήματος του 40% του φτωχότερου πληθυσμού μειώνεται και αυξάνεται το ποσοστό του εισοδήματος που αποκτά το 20% του πλουσιότερου τμήματος του πληθυσμού. Αυτό αντιστρέφεται στη συνέχεια. Όλη αυτή η σχέση μεταξύ ανάπτυξης και ανισοτήτων είναι γνωστή ως καμπύλη του ανεστραμμένου U.

Με λίγα λόγια, η εμπειρία του Kuznets μας λέει, ότι οι φτωχές χώρες που βρίσκονται σε κατάσταση ανάπτυξης, βιώνουν αύξηση εισοδηματικών

ανισοτήτων, ενώ οι πλούσιες και οι ήδη ανεπτυγμένες παρουσιάζουν μικρότερες ανισότητες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το συμπέρασμα του Kuznets δεν είναι λάθος για την εποχή του. Άλλωστε, βασίζεται σε εμπειρική μελέτη. Την εποχή που διατυπώθηκε, περί το 1955 και πίσω, κάπως έτσι ήταν η κατάσταση. Στις μέρες μας όμως, η θεωρία του μάλλον δεν επαληθεύεται διότι παρατηρείται η ύπαρξη μεγάλων ανισοτήτων ακόμη και στις ανεπτυγμένες οικονομίες.

5.2 Sen, Amartya και Ανισότητες

Ο Amartya Sen, γεννημένος στην Ινδία το 1933, νομπελίστας, θεωρείται από τους σημαντικότερους σύγχρονους διανοητές των οικονομικών. Η συνεισφορά του στα οικονομικά των κοινωνικών παροχών, στη θεωρία της κοινωνικής επιλογής και της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης είναι τεράστια.

Σε αντίθεση με τους περισσότερους φιλοσόφους που έχουν ασχοληθεί διαχρονικά με το ζήτημα των ανισοτήτων, ο Sen δεν προσπαθεί να επινοήσει και να σχεδιάσει από την αρχή έναν κόσμο με τέλειους θεσμούς που θα έκαναν όλα τα μέλη της κοινωνίας να προσυπογράψουν πρόθυμα και αυτοβούλως το δίκαιο κοινωνικό συμβόλαιο. Εστιάζει στον πραγματικό και καθημερινό κόσμο γύρω του και προσπαθεί να αναλύσει με ποιόν τρόπο είναι εφικτό να εξαλειφθούν ή να περιοριστούν οι υπαρκτές αδικίες και ανισότητες. Ο Sen υποστηρίζει πως η ιδέα της δικαιοσύνης βρίσκεται στη βάση κάθε δημοκρατίας και συνδέεται στενά με την έννοια της αμεροληψίας, που τη θεωρεί έμφυτη στους ανθρώπους²⁸.

Όμως την τέλεια κοινωνία την αντιλαμβάνεται διαφορετικά ο καθένας. Και με το να φαντάζεται κανείς μια τέλεια κοινωνία, υποστηρίζει, είναι σαν να μεταφέρεται στο χώρο της ποίησης. Για παράδειγμα, σαν ποίηση τολμά να κρίνει το σύνθημα ‘ Ελευθερία – Ισότητα – Αδελφότητα ‘ της γαλλικής επανάστασης, χωρίς όμως ποτέ να το άλλαζε με κάτι σαν λίγο περισσότερη

²⁸ Sen, Amartya. *The Idea of Justice*. Harvard University Press. 2009

ελευθερία, λίγο περισσότερη ισότητα, λίγο περισσότερη αδελφότητα. Ωστόσο αυτή ακριβώς, όπως υποστηρίζει, μπορεί να είναι η βάση της συζήτησης για μια δίκαιη κοινωνία. Το ότι ο καθένας δηλαδή, έχει μια διαφορετική θεώρηση για το τι είναι δίκαιη κοινωνία, δεν αποτελεί αξεπέραστο πρόβλημα διότι δεν χρειάζεται να υπάρχει οπωσδήποτε μια ταυτόσημη ιδέα περί τέλει κοινωνίας προκειμένου να συμφωνήσουμε και για το ποια είναι τα βήματα που πρέπει να κάνουμε για να βελτιώσουμε την κατάσταση.

Η λύση μπορεί να βρεθεί τμηματικά. Η δημοκρατία σημαίνει, πάνω από όλα, μια δημόσια συζήτηση, που δεν πρέπει ποτέ να σταματάει. Όπως επίσης εκείνοι που μειοψηφούν δεν πρέπει να συνθηκολογούν. Εφόσον τα επιχειρήματα τους είναι έγκυρα, παραμένουν έγκυρα και μετά τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα. Στη δημοκρατία, ο διάλογος, είναι πάντα ανοιχτός επειδή η ουσία της δημοκρατίας είναι ότι η εξουσία ασκείται μέσω του δημόσιου διαλόγου.

Ο Sen, ασχολείται με ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων, δικαιοσύνης και ισότητας, διαθεσιμότητας των πληροφοριών για τις συνθήκες ζωής των ατόμων²⁹ κλπ. Έτσι λοιπόν συνέτεινε ώστε πολλοί ερευνητές να στρέψουν την προσοχή τους σε θέματα βασικής κοινωνικής πολιτικής.

Σε πρόσφατη συνέντευξή του στην εφημερίδα “ Καθημερινή³⁰ “, ο Sen μιλάει για τις ανισότητες, μέσα από τα σύγχρονα ελληνικά και ευρωπαϊκά προβλήματα. Παρατηρεί και σχολιάζει τη λειτουργία του νομίσματος του ευρώ, από τότε που τέθηκε σε ισχύ, αλλά και στα τελευταία χρόνια της κρίσης, ιδιαίτερα στις χώρες του Νότου και το πόσο βαρύ πιθανόν να ήταν για αυτές, καθώς χρειάστηκε να ανατιμήσουν τα νομίσματά τους. Ακόμη, κάνει λόγο για τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις των τελευταίων χρόνων, που όμως ήταν καταστροφικό το ότι συνδυάστηκαν με πολιτικές λιτότητας, οι οποίες δεν βοήθησαν στην προώθηση των αλλαγών που χρειαζόνταν στη δημόσια διοίκηση. Αντίθετα, η συρρίκνωση της οικονομίας που επέφεραν οι πολιτικές λιτότητας επιδείνωσαν δραματικά τα δημόσια οικονομικά.

²⁹ Sen, Amartya. *Collective Choice and Social Welfare*. Holden – Day. San Francisco, California. 1970

³⁰ <http://www.kathimerini.gr/781796/article/proswpa/geyma-me-thn-k/amartia-sen-h-ellada-xreiazetai-metarrysmiseis-alla>

Επιπροσθέτως, αναφέρεται στη δίκαιη κοινωνία και υποστηρίζει πως επιδιώκοντας την, η άμβλυνση της εισοδηματικής ανισότητας είναι μια μόνο πτυχή αυτού του κρίσιμου ζητήματος. Επίσης, τονίζει ότι υπάρχει ανισότητα ακόμη, στην πρόσβαση στην παιδεία, στην υγεία, στην κοινωνική ασφάλιση κλπ. Επομένως η προσέγγιση της ανισότητας από τη δημόσια πολιτική δεν πρέπει να γίνεται αποκλειστικά μέσα από το πρίσμα του εισοδήματος.

Εξάλλου, ο Sen υποστηρίζει ότι οι λιμοί συμβαίνουν όχι μόνο εξαιτίας ελλείψεως τροφής, αλλά και εξαιτίας ανισοτήτων που είναι ενσωματωμένες στους μηχανισμούς κατανομής της³¹. Το ενδιαφέρον του για το θέμα πήγαζε από την προσωπική του εμπειρία, διότι ως παιδί έζησε τον λιμό της Βεγγάλης (1943), όπου πέθαναν από την πείνα τρία εκατομμύρια άνθρωποι. Η εντυπωσιακή απώλεια ζώων, που οδήγησε σε αυτό το τραγικό αποτέλεσμα, δεν ήταν αναπόφευκτη, λέει στο βιβλίο του. Αντίθετα, υπήρχε επαρκής ποσότητα τροφίμων στη Βεγγάλη εκείνη τη χρονιά. Αλλά οι πιο φτωχές ομάδες του πληθυσμού δεν είχαν τα οικονομικά μέσα για να αποκτήσουν αρκετή τροφή επειδή η τιμή της αυξήθηκε απότομα εξαιτίας διάφορων παραγόντων. Ο Sen ανέδειξε με αυτόν τον τρόπο ένα αριθμό κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, όπως η μείωση στα ημερομίσθια, η ανεργία, οι αυξανόμενες τιμές των τροφίμων και τα ανεπαρκή συστήματα διανομής τροφής, ως αίτια, που οδήγησαν σε λιμοκτονία ορισμένες κοινωνικές ομάδες.

Ο Ινδός νομπελίστας, έχει πρωτοστατήσει και στην κατάρτιση των οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων, που έχουν υιοθετηθεί από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών για το Human Development Report, το οποίο συντάσσει κάθε χρόνο. Εκεί αξιολογείται η ευημερία των χωρών με όρους πολύ ευρύτερους και πιο ουσιώδεις από την αύξηση του ΑΕΠ. Η θεωρητική βάση των κριτηρίων αυτών είναι μια σύλληψη της έννοιας της ελευθερίας, η οποία σε αντίθεση με τη λογική του κλασσικού φιλελευθερισμού, δεν διαβλέπει την ισότητα ως άξια ανταγωνιστική προς την ίδια, αλλά ως απαραίτητη προϋπόθεση της. Αυτό, διότι από την έννοια της ελευθερίας, όπως την έδωσε ο Αριστοτέλης, ως την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας, και αργότερο με τον Smith, που έκανε λόγο για την

³¹ Sen, Amartya. *Poverty and Famines : An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford University Press. 1981

ελευθερία στην επιδίωξη της καλής ζωής, προκύπτει ότι αυτός που ενδιαφέρεται για ελευθερία, πρέπει να ενδιαφέρεται και για τις ανισότητες και την καταπολέμησή τους.

Υπερθεματίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι το έργο του Sen είναι μοναδικό και πρωτοποριακό διότι προσεγγίζει με μια στοχαστική ματιά τα ζητήματα χωρίς να υπάρχουν στη σκέψη του σύνορα μεταξύ φιλοσοφίας και οικονομικής επιστήμης.

5.3 Ο Robert Reich για τις Ανισότητες

Ένας διεθνούς φήμης οικονομολόγος της εποχής μας, ο αμερικανός Robert Reich, στέλεχος των οικονομικών επιτελείων των κυβερνήσεων Κένεντι, Φορντ, Κάρτερ και Κλίντον των Η.Π.Α έχει ασχοληθεί με ιδιαίτερο ζήλο σχετικά με το θέμα των ανισοτήτων. Μάλιστα, με το ντοκιμαντέρ³² του προκάλεσε τριγμούς στην παγκόσμια οικονομική επιστημονική κοινότητα.

Ο Reich υποστηρίζει ότι οι Η.Π.Α , σύμφωνα με τον δείκτη Gini που μελετά τις εισοδηματικές ανισότητες των χωρών ανά την υφήλιο, φιγουράρει στην 64^η θέση. Ένα σκορ διόλου κολακευτικό, αφού βρίσκεται σε λίγο καλύτερη θέση από την Ουρουγουάη και την Τζαμάικα και σε χειρότερη θέση από το Καμερούν και την Ακτή Ελεφαντοστού.

Σε μια από τις διαλέξεις του, στο Πανεπιστήμιο Berkeley της Καλιφόρνια, θέτει τρία βασικά ερωτήματα σχετικά με την άνιση κατανομή του εισοδήματος. Το πρώτο ερώτημα αναφέρεται στο τι συμβαίνει πραγματικά όσον αφορά την διανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Έπειτα αναρωτιέται το γιατί και τέλος εάν αυτή η ανισοκατανομή αποτελεί πρόβλημα. Προσδοκώντας να εξηγήσει αυτό το πρόβλημα, αναρωτιέται, πόση ανισότητα μπορούμε να ανεχθούμε και ταυτόχρονα να έχουμε μια οικονομία που να λειτουργεί για όλους με δημοκρατικές διαδικασίες και θεσμικό πλαίσιο.

Ο Reich θεωρεί ότι ένας τρόπος για να μετρηθεί η ανισότητα που παρατηρείται, είναι να συγκρίνουμε τον εργαζόμενο που βρίσκεται στην

³² Inequality for All, 2013, USA – Robert Reich, Jacob Kornbluth

κορυφή με αυτόν που βρίσκεται στην μεσαία τάξη. Κάνοντας μια σύντομη ιστορική οικονομική αναδρομή, βλέπουμε ότι το 1978, ο μέσος εργαζόμενος κέρδιζε 48.000\$ ετησίως εναρμονισμένα με τον πληθωρισμό ενώ ο τυπικός άνθρωπος της κορυφής του 1% κέρδιζε 390.000\$ ετησίως. Το 2010, ο μέσος εργάτης κέρδιζε 33.751\$ ετησίως εναρμονισμένα με τον πληθωρισμό, την ίδια στιγμή που ο άνθρωπος της κορυφής του 1% κέρδιζε 1.101.089\$ ετησίως. Επιπλέον στοιχεία που δείχνουν τη δραματική διάσταση της κατάστασης, είναι ότι οι 400 πιο πλούσιοι Αμερικάνοι, έχουν στην κατοχή τους παραπάνω πλούτο από 150 εκατομμύρια ανθρώπων που βρίσκονται κάτω από αυτούς στην πυραμίδα των εισοδημάτων.

Επίσης τονίζει το γεγονός ότι δεν υπάρχει πουθενά μια απολύτως ελεύθερη αγορά. Οι κυβερνήσεις θέτουν τους κανόνες λειτουργίας των αγορών. Όλοι αυτοί οι κανόνες είναι απαραίτητοι για την ύπαρξη της ελεύθερης αγοράς. Το ερώτημα είναι ποιοι κερδίζουν και ποιοι χάνουν από αυτή την κατάσταση. Τα τελευταία τριάντα χρόνια, καθώς η δομή της οικονομίας άρχισε να αλλάζει, ξεκίνησαν να αλλάζουν και πολλοί από τους κανόνες που διέπουν την αγορά.

Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν, κατά την άποψή του πάντα, είναι γιατί διευρύνεται η ανισότητα. Παρατηρείται ότι όλο αυτό το διάστημα η οικονομία αναπτύσσεται. Από το 1929 μέχρι το 2011 έχουμε ανάπτυξη του ΑΕΠ και αύξηση της παραγωγικότητας. Παράλληλα, από τα τέλη του 1970, σημειώνεται ένα πάγωμα, μια ισοπέδωση των μισθών. Η παγκοσμιοποίηση, η τεχνολογική ανάπτυξη και η ισχυροποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών, επέφεραν μειώσεις στους μισθούς και απολύσεις. Ένας επίσης ακόμη λόγος που οδήγησε στην συρρίκνωση της Μεσαίας Τάξης, είναι και η πτώση των εργατικών συνδικάτων. Το εργατικό κίνημα, δεν μπορούσε πλέον να ασκήσει πίεση στους βιομηχάνους με αποτέλεσμα την μείωση των μισθών και τις απολύσεις.

Ο Robert Reich, μέσα από το ντοκιμαντέρ του, λέει ότι η Μεγάλη Περίοδος Ευμάρειας για τις ΗΠΑ παρατηρήθηκε από το 1947 μέχρι το 1977. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από χαμηλή οικονομική ανισότητα.

Η εκπαίδευση έγινε εθνική προτεραιότητα των κυβερνήσεων, ενώ δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυξήθηκαν τα δημόσια

πανεπιστήμια με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να γίνει πιο προσιτή σε όλους. Εκείνη την περίοδο, οι ΗΠΑ κατείχαν το καλύτερα εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό από οποιαδήποτε άλλη χώρα του κόσμου.

Παράλληλα, το 1/3 του αμερικανικού εργατικού δυναμικού άνηκε σε κάποιο συνδικάτο, γεγονός το οποίο έδωσε μεγάλη δύναμη διαπραγμάτευσης για μεγαλύτερο μερίδιο στη μοιρασιά της πίτας . Άμεσο αντίκτυπο, η δημιουργία της μεγαλύτερης Μεσαίας τάξης που είχε δει ποτέ ο κόσμος.

Σαν αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος, είχαμε την αύξηση της παραγωγικότητας, αύξηση των μισθών, αύξηση των δαπανών και της κατανάλωσης, αύξηση προσλήψεων από πλευράς βιομηχάνων, αύξηση εσόδων από τη φορολογία, περισσότερες επενδύσεις από το μέρος των κυβερνήσεων και είδαμε τους εργαζόμενους να μορφώνονται περισσότερο. Όλα αυτά τα γεγονότα συνετέλεσαν στην δημιουργία του Ενάρετου Κύκλου της Οικονομίας (The Virtuous Cycle).

Όμως, η εισοδηματική ανισότητα και η οικονομική ανισότητα γενικότερα, ωθεί τις κυβερνήσεις σε ολοένα και λιγότερες δαπάνες για την Παιδεία, με άμεση αρνητική επίδραση στην αύξηση των διδάκτρων και τη σταδιακή μείωση των αποφοίτων από τα Πανεπιστήμια. Και όλα αυτά σε αντίθεση με την Ν. Κορέα, την Γερμανία και την Ολλανδία που δαπανούν μεγάλο μέρος από τον κρατικό προϋπολογισμό τους για την εκπαίδευση των πολιτών τους.

Ο διεθνούς φήμης οικονομολόγος, παρατηρεί ένα περίεργο γεγονός για την οικονομία των Η.Π.Α. Ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι μισθοί έχουν παγώσει, παρόλο αυτά η Μεσαία τάξη εξακολουθεί να ξοδεύει. Αυτό το γεγονός έγκειται στο ότι οι γυναίκες ξεκίνησαν να εργάζονται για να στηρίξουν τα νοικοκυριά τους επειδή οι μισθοί των αντρών τους μειώνονταν. Επίσης, βλέπουμε ότι αυξάνονται οι ώρες εργασίες, ενώ πλέον ο υπέρμετρος δανεισμός έχει οδηγήσει σε υπέρογκα χρέη.

Συν τις άλλους, παρατηρείται το οξύμωρο φαινόμενο της άνισης φορολόγησης. Όσο πιο μεγάλη εισοδηματική και οικονομική ανισότητα υπάρχει, τόσο μικρότερους συντελεστές θεσπίζουν οι κυβερνήσεις. Απόδειξη αυτού η άνιση και άδικη υπερφορολόγηση της μεσαίας τάξης σε σχέση με τους πλούσιους.

Τέλος, ο Robert Reich συμπεραίνει ότι από όλα αυτά τα ανωτέρω δυσοίωνα μηνύματα προκύπτει ο «Άτιμος Κύκλος της Οικονομίας» (The Vicious Cycle), με άμεσες αρνητικές επιπτώσεις που εκδηλώνονται στην πραγματική οικονομία με πάγωμα μισθών, μείωση κατανάλωσης από πλευράς εργαζομένων, κλείσιμο εταιρειών, μείωση εσόδων από φορολόγηση, μείωση προγραμμάτων Ανάπτυξης από τις κυβερνήσεις, λιγότερη μόρφωση των εργαζομένων και αύξηση της ανεργίας.

5.4 Thomas Piketty και Ανισότητες

Η πιο φρέσκια και ενδιαφέρουσα προσέγγιση επί του θέματος των ανισοτήτων είναι αυτή του Γάλλου οικονομολόγου, Thomas Piketty, ο οποίος ίσως και να αποτελεί τον κορυφαίο οικονομολόγο της εποχής μας.

Στο βιβλίο του “ Η Οικονομία των Ανισοτήτων³³ ”, ο Piketty διερευνά τις οικονομικές ανισότητες και τις πολιτικές για την αντιμετώπισή τους. Περιγράφει τις ανισότητες, παραθέτοντας και ερμηνεύοντας στατιστικά στοιχεία από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα μέχρι και σήμερα. Εστιάζει κυρίως στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες εξετάζοντας τις ανισότητες τόσο ως προς τη σχέση κεφαλαίου – εργασίας, όσο και μεταξύ των εργαζομένων.

Αναλύει επίσης, τις διαφορετικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν με αποτέλεσμα ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Το πόρισμα της έρευνάς του, εστιάζει σε δυο σημαντικές χρονιές για την Παγκόσμια Οικονομία. Το κραχ του 1928 και τη Παγκόσμια Κρίση του 2007. Εκείνα τα δυο έτη, αποτελούν τα έτη κορύφωσης στη συγκέντρωση εσόδων κατά τα οποία το 1% των ανθρώπων της κορυφής κέρδισαν περισσότερο από το 23% του συνολικού εισοδήματος των εργαζομένων των Η.Π.Α.

Κινούμενος προς τα δυο αυτά σημειακά έτη, καθώς το εισόδημα αρχίζει να συγκεντρώνεται ολοένα και σε λιγότερα χέρια, οι πλούσιοι στρέφονται στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Στις δυο αυτές περιόδους παρατηρείται διόγκωση

³³ Piketty, Thomas. *Η Οικονομία των Ανισοτήτων*. Μετάφραση Ελίζα Παπαδάκη. Εκδόσεις Πόλις. 2007

του χρηματοπιστωτικού τομέα. Έστρεψαν την προσοχή τους σε μικρό πεδίο περιουσιακών στοιχείων όπως την στέγαση, τον χρυσό, την κερδοσκοπία, τις αγορές χρεογράφων με άμεσο αποτέλεσμα την δημιουργία Κερδοσκοπικής Φούσκας.

Μεγάλο και ηχηρό αντίκτυπο, με απόλυτα καταστροφική επίδραση για τη Μεσαία τάξη, παρουσιάζουν αυτές οι περίοδοι. Οι άνθρωποι της Μεσαίας τάξης είδαν τα εισοδήματά τους να παγώνουν και τα νοικοκυριά τους να βυθίζονται στα χρέη προσπαθώντας να διατηρήσουν σε φυσιολογικά όρια το βιοτικό τους επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο έσκασε η πιστωτική φούσκα, γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα την μεταβολή της Μεσαίας τάξης.

Αυτή η μεταβολή της Μεσαίας τάξης, συντέλεσε ίσως και το πιο σημαντικό γεγονός που μας έσπρωξε στην Παγκόσμια Ύφεση, καθώς γνωρίζουμε ότι αποτελεί την Ναυαρχίδα της Οικονομίας. Η Μεσαία τάξη είναι αυτή που δαπανά και αυτή που καταναλώνει. Η κινητήριος δύναμη της αγοράς.

Εν αντιθέσει με την Μεσαία τάξη, το πρόβλημα δεν είναι ότι οι πλούσιοι ξοδεύουν πάρα πολλά, αλλά, παραδόξως ότι ξοδεύουν πολύ λίγα! Τα χρήματά τους δεν επιστρέφουν στην αγορά, καθώς αποταμιεύουν τα κέρδη τους. Με αυτόν τον τρόπο γίνονται μέρος της Παγκόσμιας Κεφαλαιαγοράς.

Όσον αφορά τις πηγές των ανισοτήτων, ο Piketty, τις αναζητά σε διάφορους παράγοντες, όπως στην επιλεκτική χρηματοδότηση, στο ανθρώπινο κεφάλαιο, στην παιδεία και στη σχέση του επιπέδου των μισθών με το επίπεδο απασχόλησης. Καταλήγοντας θεωρεί το μηχανισμό της φορολογίας ως το καλύτερο εργαλείο, που διαθέτει το κράτος στα χέρια του για να προχωρήσει σε πολιτικές αναδιανομής.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι η έρευνα του Piketty που εστιάστηκε αρχικά στη σύγκριση στοιχείων μεταξύ των Η.Π.Α και της Γαλλίας, έτυχε πρωτοφανούς υποδοχής από την ακαδημαϊκή κοινότητα και ένα κύμα μελετών περιλαμβάνει πλέον και άλλες χώρες.

Το νέο του βιβλίο, “ Το Κεφάλαιο στον 21^ο αιώνα³⁴ ” έχει γίνει ήδη best seller. Αντικείμενό του είναι οι μακροχρόνιες τάσεις του κεφαλαιοκρατικού

³⁴ Piketty, Thomas. *Capital in the 21st Century*. Harvard University Press. 2014

τρόπου παραγωγής, τις οποίες πραγματεύεται, τόσο εμπειρικά όσο και θεωρητικά, εστιάζοντας στις σχέσεις ανάμεσα στη συσσώρευση κεφαλαίου, στη μεγέθυνση του προϊόντος και στη διανομή του εισοδήματος. Ο Piketty, εξετάζει πλήθος στοιχείων και μελετών για μια περίοδο περίπου 200 χρόνων, από τον 19^ο αιώνα μέχρι και σήμερα.

Παρατηρεί ότι οι ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών έχει γυρίσει στα επίπεδα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και χαρακτηριστικά αποκαλύπτει πως το πλουσιότερο 1% διέθετε δυσανάλογα μεγάλο μέρος του συνολικού εισοδήματος πριν τον Μεγάλο Πόλεμο στην Αμερική. Στην Γαλλία, το 1910, το πλουσιότερο 1% έλεγχε το 60% του εισοδήματος ενώ στη Βρετανία το ποσοστό φτάνει στο 70%. Εν συνεχεία, μετά το πέρας των Παγκοσμίων Πολέμων, μια μεγάλη ύφεση και λόγω κυρίως του τύπου ανάπτυξης που ακολουθήθηκε στη μεταπολεμική Ευρώπη, η κατανομή του εισοδήματος γίνεται πιο δίκαιη, μέχρι περίπου το 1970. Τότε περίπου έπαψε να ισχύει και το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods με "τον κανόνα του χρυσού" και ξέσπασε και η πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Από το τότε λοιπόν, μέχρι σήμερα, η ψαλίδα μεταξύ του πλουσιότερου 1% και των υπολοίπων ανοίγει πάλι. Στις μέρες μας, η ανισότητα στις Η.Π.Α έχει φτάσει σχεδόν στα επίπεδα της belle époque, ενώ η Ευρώπη υπολείπεται, αλλά ακολουθεί σταθερά χωρίς να φαίνεται η κατάσταση να μπορεί να αναστραφεί.

Αυτή η συμπεριφορά της κατανομής του εισοδήματος όσον αφορά το πλουσιότερο 1% εξηγείται λόγω του ποσοστού επιστροφής του κεφαλαίου των πλουσιότερων, σε σχέση με το ετήσιο ποσοστό μεγέθυνσης σε ολόκληρη την οικονομία. Το πλουσιότερο 1% αρκεί να έχει επιστροφές από το επενδυμένο κεφάλαιο του, σε ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό της ανάπτυξης της οικονομίας, και αυτό διότι σε περιόδους ανάπτυξης αλλά και ύφεσης, το κεφάλαιο είναι πιο ευέλικτο σε σχέση με τη μισθωτή εργασία. Άρα, καθώς η οικονομία αναπτύσσεται, το κεφάλαιο αναπτύσσεται πιο γρήγορα και όταν η οικονομία είναι σε ύφεση το κεφάλαιο πέφτει, αλλά λιγότερο. Και στις δυο περιπτώσεις, οι ανισότητες αυξάνονται.

Σύμφωνα με τον Piketty λοιπόν, το πρόβλημα που δημιουργεί όλο και μεγαλύτερες ανισότητες, δεν είναι ο πλούτος που απορρέει από ταλέντο και

εργασία, αλλά αυτός που απορρέει από κληρονομιά. Δηλαδή, το κέρδος από εργασία μειώνεται ενώ αυξάνονται οι περιουσίες από κληρονομίες. Η όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση κεφαλαίου από το 1%, τείνει να μετατρέψει την τάξη αυτή σε κλειστή κάστα, στην οποία μπορεί κάποιος να προσχωρήσει μόνο με κληρονομιά ή γάμο. Μάλιστα υπολογίζεται ότι γύρω στο 20% με 25% του ετήσιου εισοδήματος περνάει από τη μια γενιά στην άλλη ενώ το 90% του συσσωρευμένου πλούτου στα χέρια των πλούσιων έχει κυρίως κληρονομηθεί και δεν έχει συσσωρευτεί από άλλες αιτίες όπως εργασία, επενδύσεις, αποταμίευση κλπ.

Εν κατακλείδι, ο Piketty συμπεραίνει ότι ο καπιταλισμός συνιστά ένα σύστημα εγγενούς διεύρυνσης της ανισοκατανομής του εισοδήματος η οποία, όπως προβλέπει θα ενταθεί τον 21^ο αιώνα. Μια ενδεχόμενη λύση, σύμφωνα πάντα με τον Γάλλο οικονομολόγο, για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος είναι η επιβολή φόρου επί του πλούτου σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ύπαρξη δηλαδή μιας κεντρικής, σε παγκόσμιο επίπεδο πολιτικής αναδιανομής του πλούτου από τους πάρα πολύ πλούσιους στους πάρα πολύ φτωχούς.

Οι έρευνες του Thomas Piketty, αποτελούν ένα μικρό χτύπημα στην κοιλιά του παγκόσμιου καπιταλισμού και πιο ειδικά στην τάξη του 1%. Μπορεί να μην έχει αποκτήσει φίλους και υπέρμαχους ανά τον κόσμο, αλλά έχει και ορκισμένους εχθρούς. Ανάμεσα στους τελευταίους βρίσκονται και δυο από τις πιο διάσημες εφημερίδες του κόσμου, οι αμερικανικές Financial Times και Wall Street Journal, που του έχουν ασκήσει εντονη κριτική αποδίδοντας του χαρακτηρισμούς ως *κρυφομπολσεβίκος*.

5.5 Paul Krugman και Ανισότητες

Ο Πωλ Κρούγκμαν θεωρείται ένας από τους πλέον καταξιωμένους οικονομολόγους της εποχής μας παγκοσμίως. Αμερικανός οικονομολόγος, αρθρογράφος, καθηγητής του Πανεπιστημίου Πρίνστον του Ηνωμένου Βασιλείου και βραβευμένος με το Βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών.

Αυτοπροσδιορίζεται ως φιλελεύθερος και ανήκει στην Νεοκεϋνσιανική Σχολή Οικονομικών. Μετά την μεγάλη του συνεισφορά στην Νέα Θεωρία του

Εμπορίου και τη Νέα Οικονομική Γεωγραφία ασχολείται με το Παγκόσμιο Πρόβλημα των Οικονομικών Ανισοτήτων και αποτελεί θαυμαστής του Thomas Piketty.

Με αφορμή τη κυκλοφορία του νέου βιβλίου του Thomas Piketty, ο Κρούγκμαν τάσσεται στο πλευρό του Γάλλου, και σχολιάζοντας το βιβλίο του, μιλάει και ο ίδιος για το θέμα των ανισοτήτων. Σε άρθρο του, στους New York Times³⁵ αναγνωρίζει ότι πράγματι οι δυτικές κοινωνίες πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, κυριαρχούνταν από μια ολιγαρχία κληρονομικού πλούτου και θεωρεί βάσιμα τα επιχειρήματα που υποστηρίζει ο Thomas Piketty στο βιβλίο του, ότι δηλαδή φαίνεται πως επιστρέφουμε σε μια τέτοια κατάσταση. Για τον Κρούγκμαν, ο Thomas Piketty δεν είναι ο πρώτος οικονομολόγος που τονίζει την αντίθεση μεταξύ της αργής αύξησης ή μείωσης του εισοδήματος για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, έναντι της κατακόρυφης αύξησης των εισοδημάτων για όσους βρίσκονται στην κορυφή της εισοδηματικής κλίμακας.

Στο ίδιο άρθρο του, αυτό που παρατηρεί σαν νέο ο Πωλ Κρούγκμαν, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Thomas Piketty στο βιβλίο του, κατεδαφίζει ορισμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις. Μια από τις πλέον διαδεδομένες αντιλήψεις σαν και αυτές αποτελεί ο μύθος του *American Dream*, ότι δηλαδή ζούμε σε μια αξιοκρατική κοινωνία στην οποία ο πλούτος κερδίζεται με σκληρή και επίμονη δουλειά...

Ο Κρούγκμαν θεωρεί πως ο Thomas Piketty με τα στοιχεία του ακυρώνει τα επιχειρήματα των συντηρητικών που χρησιμοποιούν εδώ και χρόνια. Δηλαδή, θεωρεί ότι δεν ισχύει πως το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών δεν είναι και τόσο χαοτικό, και ότι ακόμη και τα δυσθεώρητα ύψη των εισοδημάτων στην κορυφή αποτελούν δικαιολογημένη αμοιβή για παρεχόμενες υπηρεσίες. Για τον Κρούγκμαν, όλα αυτά καταρρέουν και οι συντηρητικοί ξεγυμνώνονται διότι έχουν ξεμείνει από ιδέες καθώς δεν ορθώνουν ουσιαστικό αντίλογο, παρά μόνο κατηγορούν τους έχοντες αντίθετη άποψη, ως μαρξιστές.

³⁵ Krugman, Paul. *The Piketty Panic*. The New York Times. 24/4/2014. Website link: <http://www.nytimes.com/2014/04/25/opinion/krugman-the-piketty-panic.html>

Ο Paul Krugman, σε μια σειρά άρθρων³⁶³⁷³⁸ του αλλά και με διαλέξεις του ανά τον πλανήτη καταφέρεται κατά της ολιγαρχίας, της συντήρησης αλλά και κατά της εφαρμογής πολιτικών με κυρίαρχο πρόσημο τα μέτρα λιτότητας.

Σε διάλεξή του στη χώρα μας (Απρίλιος 2015, Μέγαρο Μουσικής), η ομιλία του επικεντρώθηκε στην πορεία και το μέλλον της ευρωπαϊκής οικονομίας υπό το πρίσμα της ύφεσης που έχουν προκαλέσει οι πολιτικές λιτότητας και οι ανισότητες, ενώ ο ίδιος έκανε λόγο για το μείγμα πολιτικών που θα πρέπει να υιοθετηθεί, ώστε να καταστεί βιώσιμο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα.

Σχετικά με τη χώρα μας, τόνισε, ότι πέρασε πέντε δύσκολα χρόνια προσαρμογής 25% και πλέον πρέπει να δοθεί αναπτυξιακή έμφαση στην ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές της.

Τέλος τονίζει ότι η Ελλάδα δεν χρειάζεται άλλη λιτότητα. Ούτε οι Ευρωπαίοι πρέπει να θέλουν η Ελλάδα να πληρώσει μεγαλύτερο κόστος. Τα κεφάλαια που απαιτούνται για την Ελλάδα δεν είναι μεγάλα και οι Ευρωπαίοι του Βορρά δεν έχουν ανάγκη το χρήμα της Ελλάδας.

5.6 Στίγκλιτς Τζόζεφ και Ανισότητες

Ένας σημαντικός οικονομολόγος των ημερών μας, βραβευμένος και αυτός με το Βραβείο Νόμπελ Οικονομικών, κάνει λόγο για τις ανισότητες και τις αρνητικές επιπτώσεις τους στις παγκόσμιες οικονομίες. Ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, αμερικάνος οικονομολόγος και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια των ΗΠΑ έχει διατελέσει αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας και επικεφαλής οικονομολόγος της Επιτροπής Οικονομικών Συμβούλων του Προέδρου Κλίντον. Είναι γνωστός για την επικριτική του στάση σε θέματα παγκοσμιοποίησης, ανισοτήτων, τη λειτουργία των ελεύθερων αγορών και τον

³⁶ Krugman, Paul. *Why Inequality Matters*. The New York Times. 15/12/2013. Website link: <http://www.nytimes.com/2013/12/16/opinion/krugman-why-inequality-matters.html>

³⁷ Krugman, Paul. *On Inequality Denial*. The New York Times. 1/6/2014 Website link: <http://www.nytimes.com/2014/06/02/opinion/krugman-on-inequality-denial.html>

³⁸ Krugman, Paul. *Inequality Is A Drag*. The New York Times. 7/8/2014. Website link: <http://www.nytimes.com/2014/08/08/opinion/paul-krugman-inequality-is-a-drag.html>

ρόλο Διεθνών Οικονομικών Οργανισμών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα.

Στο τελευταίο του βιβλίο³⁹ κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για εντεινόμενο χάσμα των εισοδημάτων στον δυτικό κόσμο. Παρόλο που εστιάζει στις ΗΠΑ και την καταστροφική επίδραση της ανισότητας στο δημοκρατικό πολίτευμα, οι αναφορές του είναι χρήσιμες και για τη Νότια Ευρώπη, την Ελλάδα και την Ισπανία.

Κύριος άξονας των θέσεων του Τζόζεφ Στίγκλιτς αποτελεί το γεγονός ότι το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού έχει συγκεντρώσει τεράστια οικονομική ισχύ και δυνατότητα παρέμβασης στις πολιτικές που αποφασίζονται, σκέψη που χρησιμοποιήθηκε σε εκδηλώσεις διαμαρτυρίας που έφτασαν ως τις ακτές των ΗΠΑ το 2011.

Ο διάσημος οικονομολόγος μιλάει για την κρίση καθώς και για αυτούς που πλήττονται από αυτή, αλλά και όσους κατανέμουν μέσα από τον Δημόσιο Λόγο τις ευθύνες. *Ένας ακόμη μύθος είναι ότι για την κατάσταση τους φταίνε οι ίδιοι οι φτωχοί. Οι άνεργοι είναι χωρίς δουλειά επειδή είναι τεμπέληδες. Δεν έχουν ψάξει για δουλειά με αρκετή επιμονή,* γράφει και αμφισβητεί την άποψη αυτή: *Με τέσσερις υποψηφίους για κάθε θέση απασχόλησης, όμως, θα πρέπει να είναι αυτονόητο ότι το πρόβλημα σήμερα δεν είναι η έλλειψη υποψηφίων για την κάλυψη θέσεων, αλλά η έλλειψη θέσεων εργασίας.*

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Κολούμπια των ΗΠΑ κατακρίνει επιχειρήματα σαν κι αυτά που χρησιμοποιήθηκαν και στην Ελλάδα υπέρμαχοι ακραίων μέτρων λιτότητας, κυρίως στα εργασιακά, τα οποία απαίτησε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, δυσχεραίνοντας έτσι περαιτέρω τη δημοσιονομική προσαρμογή και επιτείνοντας το φαύλο κύκλο της ύφεσης και των μέτρων λιτότητας. Αυτή η γραμμή περιγράφηκε από έλληνες αναλυτές ως αντιλαϊκός λαϊκισμός. *Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες – και πιο πρόσφατα ακόμη και τις ευρωπαϊκές – που είναι χρεωμένες και πρέπει να προσφύγουν στο ΔΝΤ, οι επιπτώσεις έχουν αποδειχθεί σοβαρές {...} Συχνά τα Υπουργεία Οικονομικών χρησιμοποιούν το ΔΝΤ για να επιβάλουν τις απόψεις τους, έτσι*

³⁹ Stiglitz E. Joseph. *Το Τίμημα της Ανισότητας. Πως η διχασμένη κοινωνία του σήμερα θέτει σε κίνδυνο το μέλλον όλων μας*. Μετάφραση Νίκος Ρούσσος. Εκδ. Παπαδόπουλος. 2012

ώστε να υιοθετήσουν τα θεσμικά μέτρα, καθώς και τα ρυθμιστικά και μακροοικονομικά πλαίσια που εξυπηρετούν τα συμφέροντα του 1%. Ακόμη και η Ελλάδα, προκειμένου να εξασφαλίσει τη διάσωσή της από την Ευρωπαϊκή Ένωση το 2011, υποχρεώθηκε να περάσει νόμους που δεν επηρεάζουν μόνο τον προϋπολογισμό αλλά και την υγεία, τα δικαιώματα συλλογικής διαπραγμάτευσης των εργατικών σωμάτων και τον κατώτατο μισθό γράφει ο Στίγκλιτς αναφερόμενος στα μέτρα του δεύτερου Μνημονίου.

Επίσης, ο Τζόζεφ Στίγκλιτς αναφέρεται σε τρία στοιχεία, τρεις μηχανισμούς που χαρακτηρίζουν αυτή την τάση. Το πρώτο είναι ο μηχανισμός της προσοδοθηρίας, δηλαδή πηγαίνουν πόροι σε ανθρώπους που δεν τους δικαιούνται. Ανέφερε και παραδείγματα από τη χώρα μας όπως τα οφέλη που προσπορίζονται τα πολιτικά και επιχειρηματικά τζάκια, τα τραπεζικά και άλλα στελέχη που είτε η οικονομία πέφτει είτε ανεβαίνει οι μισθοί τους διατηρούνται σταθεροί κ.α.. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι σε περίοδο κρίσης η μετακύλιση του κόστους από τους ισχυρούς στους πιο αδύνατους κρίκους της κοινωνίας, μια μετακύλιση η οποία μπορεί να είναι και ενδοταξική όπως κλάδοι με ισχυρά συνδικάτα που αμείβονται καλύτερα από κλάδους με αδύναμα συνδικάτα. Τρίτος μηχανισμός είναι ο διεθνής νεοφιλελευθερισμός όπου περιοχές με ισχυρό πολιτικό και οικονομικό εκτόπισμα επηρεάζουν με τις πρακτικές τους μικρότερες περιοχές του πλανήτη. Ο Στίγκλιτς πιστεύει ότι απέναντι σε αυτή τη κρίση το πολιτικό σύστημα πρέπει να αντιτάξει μηχανισμούς εποπτείας της αγοράς και να αρνηθεί τη φετιχοποίηση της λιτότητας.

Επίσης ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, με άρθρο⁴⁰ του στους Financial Times, στην πέμπτη επέτειο από την κατάρρευση της Lehman Brothers, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι τα μεγάλα προβλήματα σε Ευρώπη και ΗΠΑ παραμένουν και σε καμία περίπτωση δεν έχουν τελειώσει.

Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού, υπάρχει ανάγκη για την αναδιοργάνωση της οικονομίας, ώστε να μετακινηθεί από τον βιομηχανικό κλάδο σε εκείνο των υπηρεσιών. Με την αύξηση της παραγωγικότητας στην βιομηχανία να υπερβαίνει τον ρυθμό αύξησης της ζήτησης, αναπόφευκτα η παγκόσμια απασχόληση μειώνεται. Η μετατόπιση του

⁴⁰ Joseph Stiglitz. *Crash Course*. Financial Times. 10/12/2010. Website link: <http://www.ft.com/cms/s/2/48544892-0317-11e0-80eb-00144feabdc0.html>

συγκριτικού πλεονεκτήματος συνεπάγεται ότι η Ευρώπη και οι ΗΠΑ θα έχουν μικρότερο μερίδιο στη μειωμένη διεθνή απασχόληση. Οι αγορές δεν πραγματοποιούν τέτοιες μεταβάσεις εύκολα – όπως αποδείχθηκε με την μετάβαση από την αγροτική οικονομία στη βιομηχανική. Υπάρχει ανάγκη για το δημόσιο – ενώ όμως, οι δημόσιες δαπάνες μειώνονται.

Η Ευρώπη και οι ΗΠΑ αντιμετωπίζουν εντεινόμενη ανισότητα – που επιδεινώνεται από τη Μεγάλη Ύφεση. Τα πρόσφατα στοιχεία από τους *Thomas Piketty* και *Emmanuel Saez* δείχνουν ότι το 95% των κερδών στην αμερικάνικη οικονομία από το 2009 έως το 2012 απορροφήθηκε από το από το ανώτατο 1%. Η Ευρώπη και οι ΗΠΑ αντιμετωπίζουν αδύναμη συνολική ζήτηση και η αύξηση της ανισότητας είναι η βασική αιτία.

Η χρηματοοικονομική κρίση όμως περιόρισε την ικανότητα και την προθυμία των κυβερνήσεων και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού να διαχειριστούν αυτή την εντεινόμενη ανισότητα – για την οποία πληρώνουμε υψηλό τίμημα, το οικονομικό τίμημα της ανάπτυξης και το ακόμη υψηλότερο τίμημα της όλο και πιο διχασμένης κοινωνίας. { ... } Το αποτέλεσμα είναι ένας κόσμος που κατά ορισμένους τρόπους είναι ασφαλέστερος και κατά άλλους επικίνδυνος. Σίγουρα, όμως, είναι ένας κόσμος όπου αναβάλλουμε τη λήψη οποιαδήποτε δράσης για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε.

6. Προτάσεις και προοπτικές για την καταπολέμηση των ανισοτήτων

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελεί τη βάση του οικοδομήματος της κάθε κοινωνίας. Και για να είναι το οικοδόμημα σταθερό πρέπει να έχει και στερεές βάσεις. Συνεπώς οι κοινωνίες που στερούνται της έννοιας και της ουσίας της κοινωνικής δικαιοσύνης δεν μπορούν να μακροημερεύσουν. Αυτό διότι οι πολίτες κάθε σύγχρονου και ανεπτυγμένου κράτους έχουν την ανάγκη να νιώθουν το κράτος σαν σύμμαχο στο πλευρό τους και όχι σαν εχθρό απέναντί τους. Να αισθάνονται ασφαλείς ζώντας εντός των συνόρων του και να είναι βέβαιοι ότι αντιμετωπίζονται με ισότητα, δικαιοσύνη και αξιοκρατία. Μια κοινωνία σαν και αυτή οφείλει και πρέπει να μεριμνεί για το θέμα των ανισοτήτων και την μείωσή τους, ώστε κανένας πολίτης να μην νιώθει κοινωνική αδικία.

6.1 Ο Ρόλος του Κράτους

Στα προηγούμενα κεφάλαια λοιπόν παρουσιάστηκαν και νεότερες απόψεις και θεωρίες για το θέμα των ανισοτήτων, γεγονός το οποίο έκανε ακόμη πιο ξεκάθαρο τη σοβαρότητα της κατάστασης. Αποτελεί ένα μείζον ζήτημα, στο οποίο το κάθε κράτος πρέπει να δίνει απόλυτη προτεραιότητα, σαν μια προσπάθεια εξομάλυνσης και αντιστάθμισης των ανισοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Συνεπώς, θα παρουσιαστούν ορισμένα εργαλεία που μπορούν να δώσουν ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση.

6.1.1 Η Κοινωνική Πρόνοια

Ένας τρόπος βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των φτωχών είναι να συμπληρώνει το κράτος τα εισοδήματά τους. Ο θεμελιώδης τρόπος με τον οποίο το κράτος προσπαθεί να επιτύχει αυτόν τον σκοπό είναι με την δημιουργία ενός συστήματος κοινωνικής πρόνοιας⁴¹. Η κοινωνική πρόνοια

⁴¹ Gregory N. Mankiw – Mark P. Taylor. *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας. Με αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες*. Τόμος Β – Μακροοικονομική. Επιστημ. Επιμέλεια: Λιανός Θεοδ. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα. 2010

είναι ένας γενικός όρος που περιλαμβάνει διάφορα κρατικά προγράμματα. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, η Εισοδηματική Υποστήριξη καταβάλλεται κυρίως σε φτωχούς που είναι είτε ανύπαντροι γονείς είτε ανίκανοι να εργαστούν, ή ανάπηροι, ενώ το Επίδομα Αναζήτησης Εργασίας καταβάλλεται σε ανέργους που είναι ικανοί και πρόθυμοι να εργαστούν αλλά προσωρινά δεν μπορούν να βρουν δουλειά.

Μια συνήθης κριτική που ασκείται στα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας είναι ότι δημιουργούν αρνητικά κίνητρα. Για παράδειγμα, αν μια ανύπαντρη μητέρα χάνει την Εισοδηματική Υποστήριξη όταν παντρευτεί με έναν άντρα που εργάζεται, το πρόγραμμα Εισοδηματικής Υποστήριξης μπορεί να ενθαρρύνει τη διάλυση οικογενειών ή τη γέννηση παιδιών εκτός γάμου.

6.1.2 Ο Αρνητικός Φόρος Εισοδήματος – Προοδευτική Φορολόγηση

Όταν μια κυβέρνηση επιλέγει ένα φορολογικό σύστημα, επηρεάζει τη διανομή του εισοδήματος. Η επίδραση αυτή είναι ιδιαίτερα φανερή στην περίπτωση της προοδευτικής φορολογίας, που υποχρεώνει τις οικογένειες με υψηλό εισόδημα να πληρώνουν μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους σε φόρους σε σύγκριση με τις οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος. Πολλοί οικονομολόγοι έχουν υποστηρίξει τη συμπλήρωση του εισοδήματος των φτωχών με τη χρήση ενός αρνητικού φόρου εισοδήματος. Σύμφωνα με την πολιτική αυτή, κάθε οικογένεια θα δηλώνει το εισόδημά της στο κράτος. Οι οικογένειες υψηλού εισοδηματικού επιπέδου θα πληρώνουν φόρο ανάλογο με τα εισοδήματά τους. Οι οικογένειες χαμηλού εισοδηματικού επιπέδου θα λαμβάνουν κάποιο επίδομα. Με λίγα λόγια, οι οικογένειες με το χαμηλό εισόδημα θα πληρώνουν ένα είδος αρνητικού φόρου.

Με το σύστημα της αρνητικής φορολόγησης εισοδήματος, οι φτωχές οικογένειες θα λαμβάνουν οικονομική βοήθεια χωρίς να είναι υποχρεωμένες να αποδείξουν ότι έχουν ανάγκη από βοήθεια. Το μόνο απαιτούμενο για να δικαιούνται αυτή τη βοήθεια είναι να έχουν χαμηλό εισόδημα. Ανάλογα με τη σκοπιά από την οποία βλέπει κανείς τα γενόμενα, το χαρακτηριστικό αυτό μπορεί να είναι είτε πλεονέκτημα είτε μειονέκτημα.

6.1.3 Οι Μεταβιβαστικές Πληρωμές σε Είδος

Ένας άλλος τρόπος εξομάλυνσης των ανισοτήτων και βοήθειας στους φτωχούς είναι η άμεση παροχή αγαθών και υπηρεσιών που χρειάζονται προκειμένου να ανέβει το βιοτικό τους επίπεδο. Πολλά φιλανθρωπικά ιδρύματα, για παράδειγμα, δίνουν σε άπορους τροφή, στέγη και παιχνίδια τα Χριστούγεννα. Οι κυβερνήσεις σε κάποιες χώρες προσφέρουν στις φτωχές οικογένειες κουπόνια που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να αγοράσουν τρόφιμα από καταστήματα και έπειτα τα καταστήματα εξαργυρώνουν αυτά τα κουπόνια με χρήματα. Στο Ηνωμένο Βασίλειο οι φτωχοί δικαιούνται δωρεάν σχολικά γεύματα για τα παιδιά τους και ιατρική φροντίδα όπως δωρεάν φάρμακα, οδοντιατρική περίθαλψη και οφθαλμολογικές εξετάσεις.

Οι υποστηρικτές των μεταβιβαστικών πληρωμών σε είδος ισχυρίζονται ότι οι παροχές αυτές εξασφαλίζουν ένα τρόπο να δίνεται βοήθεια στους φτωχούς η βοήθεια που χρειάζονται περισσότερο.

Υπάρχουν και άλλοι όμως που ισχυρίζονται ότι οι μεταβιβαστικές πληρωμές σε είδος είναι αναποτελεσματικές και προσβλητικές για τους αποδέκτες τους. Το κράτος δεν γνωρίζει τι αγαθά και υπηρεσίες χρειάζονται στη πραγματικότητα οι φτωχοί. Πολλοί από τους φτωχούς είναι απλοί άνθρωποι αδικημένοι από την μοίρα. Παρά την δυστυχία τους είναι σε καλύτερη θέση να κρίνουν οι ίδιοι πως θα ανεβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Αντί να τους παρέχονται αγαθά και υπηρεσίες που μπορεί να μην τους είναι χρήσιμα, θα ήταν καλύτερο να τους δίνεται χρηματική βοήθεια και να αφήνονται να αποφασίσουν αυτοί τι χρειάζονται περισσότερο.

6.2 Παραδείγματα Κοινωνιών με Ισχυρό Αίσθημα Κοινωνικής Δικαιοσύνης και Μηδενικές Ανισότητες

6.2.1 Το παράδειγμα Mondragon

Ένα σπουδαίο παράδειγμα κοινωνίας με ισχυρό αίσθημα δικαιοσύνης και μηδενικών ανισοτήτων αποτελεί ο συνεταιρισμός Mondragon Corporation⁴². Η Mondragon Corporation ιδρύθηκε το 1956 στην πόλη Μοντραγκόν στην Ισπανία. Η ιστορία της ίδρυσής της όμως, πάει μερικά χρόνια πίσω, όταν το 1943 ο νεαρός τότε καθολικός ιερέας Jose Maria Arizmendiarieta έφτασε στη χώρα των Βάσκων και ίδρυσε την Επαγγελματική Σχολή⁴³. Αυτή η σχολή αποσκοπούσε στο να δώσει στους νέους της περιοχής του Μοντραγκόν την ευκαιρία να εξοπλιστούν με τα απαραίτητα εφόδια για την είσοδό τους στον εργασιακό χώρο, αλλά επίσης προέτρεπε όποιους το επιθυμούσαν, να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Τελικά το 1956, πέντε από τους μαθητές της σχολής, δημιούργησαν την πρώτη συνεταιριστική εταιρία, μια επιχείρηση κατασκευής φούρνων και θερμοστών πετρελαίου, με την τότε ονομασία ULGOR, σήμερα FAGOR Electrodomesticos.

Το γεγονός που κάνει αυτόν τον συνεταιρισμό ξεχωριστό σε σχέση με τους είναι οι αρχές και οι αξίες πάνω στις οποίες είναι δομημένος. Αυτές οι αξίες είναι η συνεργασία, η συμμετοχή, η κοινωνική ευθύνη και η καινοτομία, αλλά και η δημοκρατική οργάνωση, η συμμετοχή στη διεύθυνση και η μισθολογική αλληλεγγύη. Βασική αποστολή είναι να συνδυάζονται όλες αυτές οι αξίες και να οργανώνονται οι επιχειρήσεις του συνεταιρισμού με τρόπο τέτοιο ώστε να είναι ανταγωνιστικές στις διεθνείς αγορές. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μέσα από τη χρήση δημοκρατικών μεθόδων στην οργάνωση των δραστηριοτήτων, μέσα από τη δημιουργία θέσεων εργασίας αλλά και μέσα από την ανθρώπινη και επαγγελματική ανάπτυξη των εργαζομένων.

Πιο συγκεκριμένα, αναλύοντας την έννοια της μισθολογικής αλληλεγγύης ανακαλύπτουμε και το μυστικό της επιτυχίας του συνεταιρισμού. Η έννοια αυτή σημαίνει την πρόβλεψη, που υπήρχε από την ίδρυση του συνεταιρισμού

⁴² <http://www.mondragon-corporation.com/eng/>

⁴³ http://en.wikipedia.org/wiki/Mondragon_Corporation

για την αποφυγή δημιουργίας τεράστιων εισοδηματικών ανισοτήτων. Συνεπώς, η διαφορά ανάμεσα στον κατώτατο και στον ανώτατο μισθό είχε καθοριστεί αρχικά σε αναλογία 1 προς 3. Αυτή η αναλογία που θυμίζει έντονα Πλάτωνα και Αριστοτέλη, διασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό μια σχετική οικονομική ισότητα ανάμεσα τους εργάτες και την διοίκηση. Με το πέρασμα των χρόνων η αναλογία έχει διαμορφωθεί περίπου στο 1 προς 5, ίσως και λίγο παραπάνω, αλλά βρίσκεται πάντα εντός των ανεκτών ορίων. Αναλογίες σαν και αυτές βοηθούν στη συνοχή μιας κοινωνίας και κάνουν τα μέλη της αλληλέγγυα μεταξύ τους. Το Μοντραγκόν, λοιπόν, στις μέρες μας αποτελεί ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα συμμετοχικής, συνεταιριστικής οικονομίας, με δημοκρατία, ισότητα, αλληλεγγύη και αδελφοσύνη⁴⁴.

Η Mondragon Corporation σήμερα δραστηριοποιείται διεθνώς στους τομείς στους τομείς των οικονομικών, της βιομηχανίας, της διανομής και της γνώσης. Απασχολεί περίπου 80.000 άτομα, σε περίπου 250 διαφορετικές εταιρίες και συνεταιρισμούς. Λειτουργεί 15 κέντρα τεχνολογίας και γραφεία σε σχεδόν 40 χώρες ανά τον κόσμο. Με απλά λόγια, πρόκειται για τον μεγαλύτερο επιχειρηματικό όμιλο στη χώρα των Βάσκων, έναν από τους 5 – 10 μεγαλύτερους στην Ισπανία, αλλά και παγκοσμίως.

Επομένως, αυτή κοινωνία του Μοντραγκόν, που είναι οργανωμένη με τρόπο εντελώς διαφορετικό σε σχέση με τον καπιταλιστικό, καταφέρνει να ορθώνει ανάστημα στο καπιταλιστικό σύστημα οργάνωσης της παγκόσμιας κοινωνίας και να συναλλάσσεται μαζί του. Υπολογίζεται δε, πως η αποδοτικότητα των επιχειρήσεων του Μοντραγκόν ξεπερνά κατά πολύ αυτή των καπιταλιστικά οργανωμένων επιχειρήσεων. Ακόμη, ενώ το ποσοστό αποτυχίας των νέων επιχειρήσεων στην Ισπανία προσεγγίζει το 90% στα πρώτα πέντε χρόνια λειτουργίας τους, από τις επιχειρήσεις του Μοντραγκόν μόνο τρεις έχουν αποτύχει τα τελευταία χρόνια.

Η πόλη του Μοντραγκόν προτείνει λοιπόν, στη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας, έναν εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης, που την ίδια στιγμή είναι εξίσου ή και ακόμα περισσότερο αποτελεσματικός σε σχέση με τον

⁴⁴ Γ. Σταμπουλή. *Μοντραγκόν. Η πόλη χωρίς ανεργία!* Website link: <http://koinsep.org/mondragon-η-πολη-χωρις-ανεργια>

καπιταλισμό. Έτσι, καταρρίπτει τον μύθο που λέει ότι όσο πιο δίκαια μοιράζεται μια πίττα, τόσο πιο πολύ μικραίνει.

Τέλος, το πραγματικά ευοίωνο με το παράδειγμα Μοντραγκόν είναι ότι αποτελεί απλά μια εξαίρεση στον απόλυτο κανόνα, που λέει ότι με τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης οι κοινωνίες μπορούν να ευημερήσουν. Αντιθέτως, υπάρχουν και άλλα αντίστοιχα παραδείγματα.

6.2.2 Τα παραδείγματα της Christiania και της Marinaleda

Ένα παρόμοιο παράδειγμα με το παραπάνω αποτελεί και η κοινωνία της πόλης Κριστιάνια, στην Κοπεγχάγη της Δανίας. Η Κριστιάνια είναι μια αυτοδιαχειριζόμενη κοινότητα που βρίσκεται στην περιοχή Κρίστιανσχάουν πλησίον του κέντρου της Κοπεγχάγης. Η περιοχή καλύπτει έκταση 34 τετραγωνικών χιλιομέτρων, και σε αυτήν κατοικούν περίπου 1.000 άνθρωποι⁴⁵.

Η ιστορία της αρχίζει το 1971, όταν μια ομάδα νέων κατέλαβαν τη συγκεκριμένη έκταση, που άνηκε στον στρατό και παρέμενε αχρησιμοποίητη, προσπαθώντας να λύσουν το πρόβλημα της στέγης αλλά και να δημιουργήσουν έναν όμορφο χώρο με πολύ πράσινο.

Η Κριστιάνια αναγνωρίζεται από την Δανέζικη κυβέρνηση σαν ένα κοινωνικό πείραμα. Αλλά αυτό το πείραμα, είναι ένα από τα πιο σημαντικά τουριστικά αξιοθέατα της Κοπεγχάγης, καθώς υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο περισσότερο από ένα εκατομμύριο άνθρωποι επισκέπτονται αυτή την αποκαλούμενη ελεύθερη πολιτεία.

Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί το χωριό Marinaleda που βρίσκεται στην Ισπανία, στο κέντρο της Ανδαλουσίας, ανατολικά της Σεβίλης και έχει πληθυσμό περίπου 3.000 κατοίκους. Η κοινωνία της Marinaleda⁴⁶ είναι και αυτή οργανωμένη με έναν τρόπο διαφορετικό από τον καπιταλιστικό. Μάλιστα είναι οργανωμένη με βάση ξεκάθαρα σοσιαλιστικά πρότυπα, καταφέροντας να συνυπάρχει με τον καπιταλισμό γύρω της. Στη Marinaleda

⁴⁵ <http://www.christiania.org/>

⁴⁶ <http://www.marinaleda.com/>

δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου ανισότητες, αλλά το εντυπωσιακό είναι ότι όπως και στη Mondragon δεν υπάρχει ανεργία⁴⁷, σε μια εποχή που όλη η Νότια Ευρώπη ταλανίζεται από αυτό το πρόβλημα. Ο δήμαρχος της πόλης, Χουάν Μανουέλ Σάντσεζ Γκορντίγιο, σε παλαιότερη ομιλία του στην Αθήνα υποστηρίζει ότι στο χωριό του πραγματοποιείται η ουτοπία και τονίζει ότι η πολιτική δημοκρατία, χωρίς οικονομική δημοκρατία δεν αποδίδει.

Είναι εμφανές πως το παράδειγμα αυτό είναι πιο υπερβολικό σε σχέση με τα δυο προηγούμενα. Ωστόσο δεν έχει σημασία να αναλωνόμαστε προσπαθώντας να αναλύσουμε πόσο αριστερό ή πόσο ριζοσπαστικό είναι το κάθε παράδειγμα. Το σημαντικό και εντυπωσιακό και με τα τρία παραδείγματα είναι ότι πρόκειται για κοινωνίες που ευδοκούν με αυτόν τον εναλλακτικό τους τρόπο μέσα στον καπιταλισμό. Είναι ανοιχτές στον καπιταλισμό και συναλλάσσονται με αυτόν. Δεν είναι κλειστές κοινωνίες στην άλλη άκρη του κόσμου. Είναι κοινωνίες που βρίσκονται δίπλα μας, το ίδιο αποτελεσματικές με τις δικές μας αλλά και αρκετά πιο δίκαιες.

Με βάση τα άνωθεν παραδείγματα, και σκεφτόμενοι με βάση το κύριο αντικείμενο της εργασίας που είναι οι ανισότητες, μπορούμε να σκεφτούμε παρόμοια με τον Sen, αναζητώντας τμηματικές λύσεις για μια πιο δίκαιη κοινωνία με μειωμένες ανισότητες.

⁴⁷Μαριναλέδα, ένα Ισπανικό χωριό δίνει λύση στην κρίση. 31/8/2012. website link: <http://tvxs.gr/news/kosmos/marinaleda-ena-ispniko-xorio-dinei-lysi-stin-krisi>

Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα από την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας και την γενικότερη ανάλυση του θέματος των οικονομικών ανισοτήτων είναι πολλά και ποικίλουν ανάλογα με τη σκοπιά που κάνει κανείς την ανάλυσή του. Εξάλλου, σε ένα ζήτημα σαν και αυτό των ανισοτήτων, ο καθένας διαμορφώνει την προσωπική του άποψη, και η εργασία δίνει αυτή την δυνατότητα. Επί του παρόντος, θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τα πιο σημαντικά και αντικειμενικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τα άνωθεν κεφάλαια.

Καταρχήν το πιο σημαντικό ίσως από όλα τα συμπεράσματα, είναι η αυτή καθαυτή ανάδειξη και καθολική αναγνώριση της σοβαρότητας του προβλήματος των ανισοτήτων. Αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα με επιπτώσεις για τις παγκόσμιες οικονομίες, αλλά και για τις κοινωνίες στο σύνολό τους. Οι κυβερνήσεις ανά τον κόσμο καλούνται να ενσκήψουν πάνω από αυτό το πρόβλημα και να δώσουν λύσεις.

Είναι πιθανό, όπως είδαμε στο ξεκίνημα της ανάλυσής μας, η νεοκλασική προσέγγιση να μην δίνει τη βαρύτητα που αρμόζει στο ζήτημα της τελικής διανομής, και κατ' επέκταση στις ανισότητες, και ίσως και να προσπαθεί να το υποβαθμίσει. Ωστόσο στις μέρες μας, όπως είδαμε, οι ανισότητες έχουν πάρει πλέον τέτοιες διαστάσεις και το πρόβλημα έχει πλέον γιγαντωθεί σε σημείο που δεν μπορεί να τοποθετηθεί κάτω από το χαλί. Επομένως, είναι τουλάχιστον αφελές εν έτει 2015 οι New York Times για παράδειγμα να κατηγορούν τον Piketty ως μαρξιστή και να μην έχουν να αντιτάξουν κάποιο σοβαρό επιχείρημα στα όσα υποστηρίζει. Ανεξαρτήτως της προσεγγίσεως του καθενός στο ζήτημα και το τι έχει να προτείνει σαν λύση, το πρόβλημα των ανισοτήτων πρέπει να αναγνωριστεί από όλους, ώστε να γίνει εφικτό κάποια στιγμή να αντιμετωπιστεί.

Ένα δεύτερο στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση και είναι άξιο αναφοράς, είναι ότι η απόλυτη εφαρμογή της ατομικής ορθολογικής συμπεριφοράς και ο άκρατος ιδιωτισμός, οδηγούν σε έναν ανθρωποφαγικό ανταγωνισμό και στην όξυνση των ανισοτήτων. Με αυτόν τον τρόπο βέβαια

καμία κοινωνία δεν μπορεί να ευημερήσει και να μακροημερεύσει. Ο Smith μάλιστα, στη Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων μιλά για έναν διαφορετικό ανταγωνισμό, που χαρακτηρίζεται από ένα πλαίσιο κανόνων δικαίου και από τη συνείδηση του γενικού κοινωνικού συμφέροντος. Αυτός είναι ένας πιο θεμιτός ανταγωνισμός που κατά συνέπεια θα ακολουθείται και από πιο ανεκτές ανισότητες, οι οποίες δεν θα απειλούν την κοινωνική συνοχή.

Επίσης, από τις θεωρίες αναδιανομής που παρουσιάζονται σε αυτή την εργασία, διαπιστώνουμε την ευαισθησία, που υπάρχει σε θεωρητικό επίπεδο τουλάχιστον, επί του θέματος της διανομής. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται και η πραγματική ύπαρξη της ανάγκης, να προχωρούν οι κυβερνήσεις των κρατών σε πολιτικές αναδιανομής.

Επιπροσθέτως, από την ανάλυση της σύγχρονης συζήτησης επί του θέματος, καθώς και τις αντιλήψεις καταξιωμένων οικονομολόγων, αντιλαμβανόμαστε τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος των ανισοτήτων.

Τώρα, από όλα τα προηγούμενα συμπεράσματα, αλλά και από την ανάλυση που έχει γίνει καταλαβαίνουμε τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στο ζήτημα. Το κράτος οφείλει να λειτουργεί παρεμβατικά στους πυλώνες της οικονομίας και να προχωρά σε πολιτικές αναδιανομής, αποκαθιστώντας τις αδικίες, όποτε αυτό κρίνεται απαραίτητο. Εξάλλου, εκτός του ότι οφείλει, έχει και τη δυνατότητα να το κάνει, καθώς για αυτή του την υποχρέωση διαθέτει αρκετά μέτρα όπως η φορολογία, οι κοινωνικές παροχές κλπ. Ωστόσο, ένα γεγονός που προκαλεί αρνητική αίσθηση, είναι πως στη δική μας περίπτωση, από τότε που ξεκίνησε η κρίση αυξήθηκαν οι ανισότητες, το κράτος ακολουθεί μόνο πολιτικές σκληρής λιτότητας, επιβαρύνοντας μόνιμα, και αναλογικά περισσότερο, αυτούς που βρίσκονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα της κοινωνίας μας.

Προχωρώντας παρακάτω, ένα άλλο συμπέρασμα που ανακύπτει από την εργασία, είναι ύπαρξη μιας αμφίδρομης και αλληλοτροφοδοτούμενης σχέσης μεταξύ της κρίσης και των ανισοτήτων. Έχει παρατηρηθεί πως η κρίση αυξάνει τις ανισότητες και οι ανισότητες βαθαίνουν την κρίση. Ένα γεγονός το

οποίο εξελίσσεται σε καταστροφικό συνδυασμό τόσο για την οικονομία, όσο και για την κοινωνία σε συνολική βάση.

Ωστόσο, ασχολούμενοι με διάφορες προτάσεις που πιθανόν να δίνουν λύση στο πρόβλημα των ανισοτήτων με πρόσημο την ανάπτυξη, διαπιστώνουμε τελικά ότι αυτές οι λύσεις μπορούν να βρεθούν. Αναλύουμε κάποια υπαρκτά παραδείγματα κοινωνιών, που είναι με διαφορετικό τρόπο οργανωμένες από όλες τις γνωστές μας κοινωνίες και από αυτό που έχουμε στο μυαλό μας σαν μοναδικό τρόπο οργάνωσης. Παρατηρούμε ότι αυτές οι κοινωνίες παρουσιάζουν πολύ μικρές ανισότητες μεταξύ των μελών τους και ταυτόχρονα πολύ σημαντικές και αξιοσημείωτες οικονομικές επιδόσεις και αποτελέσματα. Το πλέον σημαντικό αναφορικά με αυτές τις εναλλακτικές κοινωνίες είναι ότι είναι γύρω μας και δεν υπάρχουν στην σφαίρα της φαντασίας. Βρίσκονται μέσα στο δικό μας σύστημα, αλλά συγχρόνως είναι πιο διαφορετικές και σίγουρα λειτουργούν με πιο δίκαιο τρόπο.

Στην προσπάθεια για την οικοδόμηση μιας πιο δίκαιης και ίσης για όλους κοινωνίας, δεν είναι εύκολο, αλλά ούτε και απαραίτητο να γίνουμε Μοντραγκόν από τη μια στιγμή στην άλλη. Όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο Σεν, μπορούμε να προχωρήσουμε σταδιακά, βήμα βήμα, επαναπροσδιορίζοντας ιδέες και έννοιες όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, η ελευθερία, η δημοκρατία, η αλληλεγγύη κλπ. Αφού τις κατανοήσουμε βαθιά, μπορούμε μετέπειτα να τις κοινωνήσουμε και στην κοινωνία.

Για να υπερθεματίσουμε, αυτά λοιπόν, τα συμπεράσματα αναδεικνύονται από την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας. Μια διπλωματική εργασία, που για την περαίωσή της κάναμε χρήση μια μεγάλης γκάμας βιβλιογραφίας, όχι μόνο αυστηρά οικονομικών επιστημονικών βιβλίων, με σκοπό να είναι προσιτή και στον απλό άνθρωπο που δεν είναι γνώστης οικονομικών. Ο καθένας βέβαια, με την προσωπική του ματιά, μπορεί να καταλήξει στα δικά του συμπεράσματα. Το μόνο σίγουρο, είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων, και όσο δεν δίνονται λύσεις, οι ανισότητες οξύνονται με αρνητικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη, την πρόοδο και τις ζωές των ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Adams, I. (2001). *Political ideology today*. Manchester University Press.
Ball, A. R. & Peters, B. G. (2000). *Modern Politics and Government*. Magmillan Press LTD. London.

Brooks, D. (2007). The Vanishing Neoliberal, The New York Times, 2007. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από http://www.nytimes.com/2007/03/11/opinion/11brooks.html?_r=0#

Clark, J. B. (1907). *The philosophy of wealth: economic principles newly formulated*. Ginn & Company.
Donohue, K. G. (2007). *Freedom from Want: American Liberalism and the Idea of Consumer*. (New Studies in American Intellectual and Cultural History). Johns Hopkins University Press.

Foucault, M. (2003). *The birth of biopolitics-M. Foucault's lecture at the College de France in 1979* (Slovene translation).

Hülsmann, J. G. (2012). *Against the Neoliberals*, Ludwig von Mises Institute. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <https://mises.org/library/against-neoliberals>

Gaspard, T. K. (2004). *A Political Economy of Lebanon, 1948-2002*. Boston: Brill.

Gilbert, B. B. (1976). David Lloyd George: Land, The Budget, and Social Reform. *The American Historical Review*, 1058-1066.

Jevons W. S. (1871). *The Theory of Political Economy*. Macmillan, London. (Reprinted by Penguin, 1970).

Kalkman, M. (2011). *New Liberalism*. Granville Island.

Karl, M. (1887). *Capital*, Foreign Languages Publishing House, 1956, London.

Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 1-28.

Krugman, P. (2014) *The Piketty Panic*. The New York Times. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <http://www.nytimes.com/2014/04/25/opinion/krugman-the-piketty-panic.html>

Krugman, P. (2013). *Why Inequality Matters*. The New York Times. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <http://www.nytimes.com/2013/12/16/opinion/krugman-why-inequality-matters.html>

Krugman, P. (2014). *On Inequality Denial*. The New York Times. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <http://www.nytimes.com/2014/06/02/opinion/krugman-on-inequality-denial.html>

Krugman, P.(2014). *Inequality Is A Drag*. The New York Times.
Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από
<http://www.nytimes.com/2014/08/08/opinion/paul-krugman-inequality-is-a-drag.html>

Lipset, S. M. (1979). *The first new nation: The United States in historical and comparative perspective*. Transaction publishers.

Marshall, A. (1961). *Principles of Economics: Notes (Vol. 2)*. Macmillan.

Martinez, E., Garcia, A. (1997). What is “Neo-Liberalism”?, National Network for Immigrant and Refugee Rights. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από
<http://www.corpwatch.org/article.php?id=376>

Mill, J. S. Bentham, Jeremy edited by Ryan, Alan (2004). *Utilitarianism and Other Essays*.

Mill, J. S., & Ryan, A. (2006). *On liberty and the subjection of women*. Penguin UK.

Miller, T. (2010). Michel Foucault, The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978–79. *International Journal of Cultural Policy*, 16(1), 56-57.

Mirowski, P., & Plehwe, D. (2009). *The Road from Mont Pelerin*. Harvard University Press.

Nicholson, P.P. *T. H. (1985). Green and State Action: Liquor Legislation*. History of Political Thought . Aldershot Gower.

Peters, C. (1983). A neoliberal’s manifesto. *The Washington Monthly*, 15, 8-18.

Piketty, T. (2014). *Capital in the 21st Century*. Cambridge: Harvard Uni.

Ricardo, D. (1953). *On the Principles of Political Economy and Taxation*, in *The Works and Correspondance of David Ricardo*, P. Sraffa & M. Dobb.

Roumeen, I. , Arup, B. (2001). *World development report 2002 : building institutions for markets*. World development report. Washington, DC : World Bank Group.

Russell, B. (2013). *History of Western Philosophy: Collectors Edition*. Routledge.

Schleziinger, A. Jr. (1956). *Liberalism in America: A Note for Europeans*. *The Politics of Hope*. Boston: Riverside Press (1962).

Sen, A. (1970). *Collective Choice and Social Welfare*. Holden – Day. San Francisco, California.

Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford University Press.

Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. Oxford University Press.

Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Harvard University Press.

Smith, A. (1911). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, I, J. M. Dent "Everyman's". London.

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company.

Stiglitz, J. (2010). *Crash Course*. Financial Times. Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <http://www.ft.com/cms/s/2/48544892-0317-11e0-80eb-00144feabdc0.html>

Ελληνόγλωσση

Gravelle, H. & Rees, R. (2011). *Μικροοικονομική (3^η Έκδ.)* (Ν. Σταματάκης, Μετάφ.). Αθήνα: Gutenberg.

Hall, St. & Gieben, B. (2003). *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας*. (Θ. Τσακίρης - Β. Τσακίρης, Μεταφ.) Αθήνα: Σαββάλας.

Mankiw, G. N. (2002). *Αρχές της Οικονομικής: Τόμ Β*. (Ν. Σταματάκης, Μετάφ.). Αθήνα: ΤΥΠΩΘΥΤΩ

Mankiw, G. N., & Taylor, M. P. (2010). *Με αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες: Μικροοικονομική: Μακροοικονομική*. (Α. Σακκά, Μετάφ.). Αθήνα: Gutenberg.

Piketty, T. (2007). *Η Οικονομία των Ανισοτήτων*. (Ε. Παπαδάκη, Μεταφ.). Αθήνα :Πόλις.

Stiglitz, E. J. (2012). *Το Τίμημα της Ανισότητας. Πως η διχασμένη κοινωνία του σήμερα θέτει σε κίνδυνο το μέλλον όλων μας*. (Ν. Ρούσσο, Μεταφ.). Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Βαβούρας, Ι. Σ. & Μανωλάς, Γ. Α. (2006). *Εισαγωγή στις Μακροοικονομικές Έννοιες*. Αθήνα: Παπαζήση.

Καράγιωργας, Δ.Π. (1979). *Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους: Τόμ Α*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κέυνς, Τζ. Μ. (2010). *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος*. Αθήνα: Παπαζήση.

Κώπτης, Γ. Χ., & Πετράκη – Κώπτη, Α. (1993). *Μικροοικονομική: Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: Σμπίλλιας.

Κώπτης, Γ. Χ., & Πετράκη – Κώπτη, Α. (2005). *Σύγχρονη Μικροοικονομική* (2^η εκδ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μητρόπουλος, Α. (1995). *Κοινωνικές Διεκδικήσεις και Κρατικές Πολιτικές*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Παντελίδης, Π. (2003). *Εισαγωγή στη Μικροοικονομική Θεωρία*. Αυτοέκδοση.

Σταμάτης, Γ. (1985). *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία: Τόμ. Β*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Άλλες πηγές

Δημήτρης Τραυλός- Τζανετάτος. Εργασία και Κρίση. Εφημερίδα "Τα Νέα" . 19/9/1991

Συνέντευξη του Σεν Αμάρτια στον δημοσιογράφο Γιάννη Παλαιολόγο.

«Αμάρτια Σεν: Η Ελλάδα χρειάζεται μεταρρυθμίσεις, αλλά...» Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από:

<http://www.kathimerini.gr/781796/article/proswpa/geyma-me-thn-k/amartia-sen-h-ellada-xreiazetai-metarry8miseis-alla>

Inequality for All, 2013, USA – Robert Reich, Jacob Kornbluth (ντοκυμαντέρ)

<http://www.mondragon-corporation.com/eng/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Mondragon_Corporation

<http://www.christiania.org/>

<http://www.marinaleda.com/>

Μαριναλέδα, ένα Ισπανικό χωριό δίνει λύση στην κρίση. 31/8/2012.

Ανακτήθηκε στις 1/9/2015 από <http://tvxs.gr/news/kosmos/marinaleda-ena-ispoliko-xorio-dinei-lysi-stin-krisi>